

2 | 07

Justitiële verkenningen

Vijf jaar na Fortuyn

verschijnt 9 maal per jaar jaargang 33 april

Colofon

Justitiële verkenningen is een gezamenlijke uitgave van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het ministerie van Justitie en Boom Juridische uitgevers. Het tijdschrift verschijnt negen keer per jaar.

Redactieraad

drs. A.C. Berghuis
prof. dr. mr. E. Niemeijer
mr. dr. M. Malsch
prof. dr. mr. L.M. Moerings
mr. drs. M. Schuilenburg
mr. drs. P.J.J. van Voorst

Redactie

drs. M.P.C. Scheepmaker
mr. drs. P.B.A. ter Veer

Redactieadres

Ministerie van Justitie, WODC
Redactie Justitiële verkenningen
Postbus 20301
2500 EH 's-Gravenhage
fax: 070-370 79 48
tel.: 070-370 71 47
e-mail: p.ter.veer@minjus.nl

WODC-documentatie

Voor inlichtingen: Infodesk WODC,
070-370 65 53 (09.00u.-13.00u.)
E-mail: wdc-informatiedesk@minjus.nl
Internet-adres: www.wodc.nl

Abonnementen

Justitiële verkenningen wordt gratis verspreid onder personen en instellingen die beleidsmatig werkzaam zijn ten behoeve van het ministerie van Justitie. Degenen die in aanmerking denken te komen voor een gratis abonnement, kunnen zich uitsluitend schriftelijk wenden tot bovenstaand redactieadres. Andere belangstellenden kunnen zich richten tot Boom Juridische uitgevers. De abonnementsprijs bedraagt € 132 (excl. btw, incl. verzendkosten) voor een plusabonnement en € 83 (incl. btw en verzendkosten) voor een folioabonnement. Een plusabonnement biedt u naast de gedrukte nummers tevens het online-archief vanaf 2002 én een e-mailattending. Het plus-

abonnement kunt u afsluiten via www.bju-tijdschriften.nl. Of neem contact op met Boom distributiecentrum via 0522-23 75 55 of bdc@bdc.boom.nl. Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Valt de aanvang van een abonnement niet samen met het kalenderjaar, dan wordt over het resterende gedeelte van het jaar een evenredig deel van de abonnementsprijs in rekening gebracht. Het abonnement kan alleen schriftelijk tot uiterlijk 1 december van het lopende kalenderjaar worden opgezegd. Bij niet-tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd. Gratis abonnementen kunnen desgevraagd te allen tijde beëindigd worden.

Administratie

De abonnementenadministratie wordt verzorgd door Boom Juridische uitgevers, Postbus 85576, 2508 CG Den Haag, tel.: 070-3307033, fax: 070-3307030, e-mail: info@bju.nl, internet: www.bju.nl

Ontwerp

Tappan, Den Haag

Omslagfoto

Peter Hilz / Hollandse Hoogte
Pim Fortuyn

ISSN: 0167-5850

Opname van een artikel in dit tijdschrift betekent niet dat de inhoud ervan het standpunt van de Minister van Justitie weergeeft.

Inhoud

Voorwoord	5
<i>D. Pels</i>	
Het glazen huis van de democratie; politiek sterrendom na Fortuyn	9
<i>J.J.C. van Ostaaijen en P.W. Tops</i>	
De erfenis van vier jaar Leefbaar Rotterdam	21
<i>A. Ellian</i>	
Fortuyns erfenis: de geëmancipeerde immigrant; de heilzame aspecten van het islamdebat	31
<i>C. Kelk</i>	
Enkele strafrechtelijke ontwikkelingen en de volkswil	44
<i>P. Lucardie</i>	
Fortuyn was uniek, zijn gedachtegoed niet; een analyse van rechts-populistische partijen in Europa	57
<i>H.A. Wansink</i>	
Tussen populisme en rechts-radicalisme; overeenkomsten en verschillen tussen de Leefbaren, de fortuynisten en Wilders	68
Summaries	75
Internetsites	78
Jaarnaal	80
De WODC-rapporten	87

Voorwoord

Het is volgende maand precies vijf jaar geleden dat Nederland werd opgeschrikt door een politieke moord. Middenin de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 2002 maakten kogels een einde aan het leven van de flamboyante politicus Pim Fortuyn, een gebeurtenis die het land in een shocktoestand bracht, tot rellen leidde en honderdduizenden mensen op de been bracht. Kort daarvoor had Fortuyn bij de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam met zijn Leefbaar-lijst al voor een politieke aardverschuiving gezorgd. Ook zonder haar leider wist de Lijst Pim Fortuyn (LPF) in één klap 26 zetels in de Kamer te veroveren, terwijl de paarse coalitiepartijen afdropen met een gezamenlijk verlies van 43 zetels. Misschien is vijf jaar wel te kort om een antwoord te geven op de vraag wat de invloed is geweest van (de moord op) Pim Fortuyn op de Nederlandse samenleving of wat de opkomst van Fortuyn aan het licht heeft gebracht over die samenleving. Toch willen we in dit themanummer een poging doen. Daarbij komt ook de vraag aan de orde of gevolgen die wel worden toegeschreven aan (de moord op) Fortuyn deels de uitkomst zijn van maatschappelijke ontwikkelingen die al langer gaande waren. Te denken valt aan het fenomeen van de 'opstand van de kiezer'. Vaak wordt dit in verband gebracht met een verminderd vertrouwen in deskundigen en de roep om meer directe invloed van burgers op terreinen waar dit niet vanzelfsprekend is, zoals de rechtspraak.

De eerste meest in het oog springende verandering is misschien wel die in de politieke mores en omgangsvormen. De LPF is dan wel van het toneel verdwenen en de laatste kabinetsformatie voltrok zich in klassieke beslotenheid, toch lijkt het voorbarig te concluderen dat het nu weer 'business as usual' is in politiek Den Haag. De opkomst van de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders laat zien dat er aan de rechterzijde van het politieke centrum sprake lijkt te zijn van een 'vacature Fortuyn', aldus Pels in het openingsartikel. En als het gaat om de stijl van politiek bedrijven, hebben politiek leiders van links tot rechts een en ander opgestoken van Fortuyn. Volgens Pels belichaamde Pim Fortuyn een doorbraak in het voortgaande proces van mediatisering en personalisering van de Nederlandse politieke cultuur. Met zijn spectaculaire optreden liet hij zien dat er een nieuw soort *celebrity*-politicus bezig was te ontstaan. Zijn publieke

zichtbaarheid in de media stelde hem in staat buiten de gevestigde partijpolitieke orde om een factor van betekenis te worden. De auteur bespreekt hoe het fenomeen van de nieuwe politiek van stijl en *celebrity* zich in de afgelopen vijf jaar heeft ontwikkeld.

Een heel andere erfenis van Fortuyn manifesteerde zich in Rotterdam, waar de Leefbaar-beweging als grootste partij in het stadsbestuur kwam en grote veranderingen in de lokale veiligheidsaanpak wist te realiseren. Van Ostaaijen en Tops laten zien dat Leefbaar Rotterdam in die vier jaar invloed had op drie terreinen. Ten eerste slaagde de partij erin veiligheid tot prioriteit te maken. In de tweede plaats ontstond er meer aandacht voor de uitvoering van beleid. Ambtenaren en projecten die zich richtten op implementatie kregen meer geld en politieke steun. Ten derde maakte Leefbaar Rotterdam vooral aan het eind van de collegeperiode integratie tot het belangrijkste issue. Een stroom van negatieve uitlatingen over de islam leidde er echter toe dat meer migranten naar de stembus gingen. Dit is een van de redenen waarom de sociaal-democraten – en niet Leefbaar Rotterdam – in 2006 weer de grootste partij werden.

Als geen ander in die periode zette Fortuyn de integratieproblematiek op de politieke kaart. Hij verwoordde als eerste politicus de noodzaak voor een dialoog of een polemiek tussen het Westen en de islam. Ellian betoogt in zijn bijdrage dat de felle kritiek van Fortuyn uiteindelijk een zeer heilzame uitwerking heeft gehad op de Nederlandse samenleving, met inbegrip van de moslims die hier leven. Na de moord op Fortuyn werden de emancipatie van moslims en de essentiële aspecten van de islam in verhouding tot de Nederlandse rechtsorde een kernthema in het publieke debat. Opmerkelijk is dat de aanjagers van dit debat intellectuelen uit de islamitische wereld zelf waren. Nergens in Europa namen zo veel migranten deel aan het maatschappelijke debat als in Nederland. Dit leidde niet tot maatschappelijk isolement maar juist tot grotere politieke participatie van moslims. De auteur meent dat de waardigheid van de moslims juist wordt gerespecteerd als zij niet worden gespaard in een kritisch debat over de islam en het multiculturalisme.

Kelk gaat in zijn bijdrage in op de vraag in hoeverre de opkomst van Fortuyn mede gezien kan worden als een uiting van wantrouwen tegen deskundigen en gezagsdragers in het algemeen. Hij verbindt dit onderwerp met de vraag naar de wenselijkheid van meer directe invloed van het volk op de rechtspleging. De auteur plaatst kritische kanttekeningen bij de al langer in brede kring levende onvrede over

de te lage straffen die in Nederland door rechters zouden worden opgelegd. De onvrede heeft onder meer geleid tot pleidooien voor participatie van leken in het strafproces. De auteur stelt dat de onvrede over de rechtsgang voorbijgaat aan de ontwikkeling in de rechterlijke praktijk naar strengere straffen en aan de verslechtering van detentieomstandigheden als gevolg van bezuinigingen.

De opkomst van Fortuyn roept eveneens de vraag op in hoeverre deze kan worden vergeleken met rechts-populistische politieke partijen elders in Europa. De kern van zijn betoog is dat de LPF vooral een heel unieke leider had, maar dat de partij in zijn programma en maatschappijvisie behalve enkele verschillen toch ook grote overeenkomsten vertoont met extreemrechtse partijen in Oostenrijk, Denemarken, België en Italië.

Wansink legt in zijn analyse meer de nadruk op de eigenheid van de LPF. De Nederlandse Leefbaarbeweging (opgericht in 1994) en de Lijst Pim Fortuyn (uit 2002) kunnen wel worden gekarakteriseerd als klassiek populistisch. Een typisch populistische beweging bestaat uit buitenstaanders die zich uit naam van het 'gewone volk' richten tegen het gevestigde politieke bestel, dat onvoldoende oog zou hebben voor de vraagstukken die de kiezers bezighouden. Het wantrouwen tegen gevestigde partijen en elites is gekoppeld aan een bredere kritiek op het functioneren van de vertegenwoordigende democratie. De affectieve band tussen de leider en zijn aanhang is belangrijker dan de inhoud van het programma. Het doel is in één, hooguit twee kiesperiodes orde op zaken te stellen, waarna de leider zich weer met het 'echte leven' kan gaan bezighouden. De nieuwe rechtse Partij voor de Vrijheid vertoont meer verwantschap met rechts-extremistische partijen in andere Europese landen. Haar leider Geert Wilders is allerm minst een politieke buitenstaander. In tegenstelling tot de beweging van de Leefbaren en de fortuynisten past de partij goed in het patroon van de Europese 'derde golf van rechts-extreme partijen', zoals die in de politieke wetenschap wordt onderscheiden.

Ten slotte dankt de redactie WODC-onderzoeker Edwin Kruisbergen voor zijn inbreng bij de voorbereiding van dit themanummer.

M.P.C. Scheepmaker

Het glazen huis van de democratie

Politiek sterrendom na Fortuyn

D. Pels*

Het zakenkabinet Fortuyn (1994) bevat een wonderlijke passage waarin de auteur en (dan al) gedroomde kabinetsleider filosofeert over de zijns inziens gebrekkige verhouding tussen Nederland en zijn paleizen. De Nederlandse politieke elite, het koninklijk huis voorop, is erg gehecht aan zijn privacy en beseft nauwelijks dat de uitoefening van een publieke functie inhoudt dat je je openstelt voor het publiek. De Oranjes zien hun paleizen als een persoonlijk bezit. Maar wat zou het mooi zijn als bijvoorbeeld het Paleis op de Dam werd opengegooid voor het volk! Het zou een centrum kunnen worden van bruisende activiteit: voor kunst met een grote K, maar ook voor André van Duin, Paul de Leeuw of een popgroep – een paleis waar de Nederlandse identiteit volop gestalte zou krijgen. En wat zou het mooi zijn, ‘publieke personen in zekere mate ook als publiek bezit. Mensen die we kunnen kennen, van wie we weten hoe ze leven, kortom ónze mensen, mensen van het Nederlandse volk’ (Fortuyn, 1994, p. 26).

Als regeren dezelfde allure heeft als ‘het regisseren van het toneelstuk der Nederlandse samenleving’, zo schreef hij enkele jaren later, ‘dan sluit je je als premier niet op in een Torentje en verberg je je ambtswoning niet achter het struweel. Neen, dan woon je in een glazen huis, zichtbaar, voelbaar, aanraakbaar voor iedereen. Dan leid je een volstrekt publiek leven tussen de mensen in het land’ (*Elsevier*, 6 juli 1996). In een bekende scène in het struweel voor het nauwelijks zichtbare Catshuis vraagt de tv-journalist: ‘Als u de macht had, dan gingen die bomen hier weg?’ en Fortuyn fantaseert: ‘Ja, dat werd dan een heel vlak gazon, en dan mochten de mensen ook op bezoek komen in de zomermaanden, en dan mochten ze ook af en toe in mijn arm knijpen [om te zien] of ik er wel echt zat. Zo moet dat ongeveer zijn. Heel levend, heel direct, midden in het volk.’

* Prof. dr. Dick Pels is socioloog en freelance publicist.

Het heeft niet zo mogen zijn, en ook na vijf jaar is Nederland er nog niet uit of dat als een vloek of een zegen moet worden beschouwd. Vriend en vijand zijn het er echter over eens dat Fortuyn een zware steen in de Haagse hofvijver heeft gegooid, die nog steeds kringen maakt, hoewel ze geleidelijk zwakker worden. Die impact heeft evenzeer te maken met de 'geest' (het gedachtegoed) als het 'lichaam' van Pim: zijn opvallend succesvolle optreden als politieke dandy en tv-personality. Fortuyn belichaamde letterlijk een doorbraak in het proces van mediatisering en personalisering van de Nederlandse politieke cultuur. In z'n eentje maakte hij duidelijk dat er een nieuw soort *celebrity*-politicus bezig was te ontstaan die, gebruikmakend van de door de media geleverde publieke zichtbaarheid, buiten de gevestigde partijpolitieke orde om een factor van betekenis kon worden.

Fortuyn was wellicht het eerste echte politieke idool dat Nederland heeft gekend. Als geen ander voelde hij zich thuis in de beeldcultuur en wist hij soepel te schakelen tussen de werelden van politiek en vermaak. Het is niet overdreven om te zeggen dat hij zichzelf als politiek personage opnieuw uitvond via de televisie. Door privéleven en openbaar leven in elkaar over te laten vloeien, en door beide levens op te vatten als een kunstwerk, belichaamde hij een sterrendom dat in die vorm in het nuchtere Nederland nog niet eerder was vertoond. We kenden hem allemaal van gezicht (maar de meesten van ons natuurlijk alleen van de beeldbuis) en noemden hem net als andere sterren onwillekeurig bij de voornaam: Pim, Pimmetje, Professor Pim. Boodschap en persoonlijkheid, ideeën, emoties en gebaren ('at your service!', 'Vergis je niet, ik word de volgende minister-president', 'Mens, ga koken' enzovoort), uiterlijk en accessoires (de dikke dasknoop, de maatpakken van Oger, Palazzo di Pietro, de Daimler met chauffeur, de twee spaniels, Butler Herman) werden als één stijlpakket in een spannend soapverhaal voor het voetlicht gebracht.

In het mediatijdperk vervagen de klassieke tegenstellingen tussen links en rechts, inhoud en vorm, denkbeelden en televisiebeelden, en wijkt de programmatische en partijgebonden politieke vertegenwoordiging steeds meer voor politieke persoonlijkheden en hun karakteristieke stijl (Corner en Pels, 2003). Critici zien hierin het spook opdoemen van een oncontroleerbare, emotiegestuurde 'dramademocratie' (Elchardus, 2002), waarin manipulatie, vervlakking, cynisme en *fun* de hoofdrol spelen. Maar de opkomst van het sterrenstelsel in de politiek moet niet alleen als een bedreiging worden

gezien. Het scheidt ook nieuwe, meer directe en persoonlijke vormen van politieke identificatie en politiek vertrouwen. Politieke media-sterren presenteren zichzelf en belichamen bepaalde politieke thema's in een aantrekkelijke stijl, waarmee zij bepaalde groepen burgers mobiliseren. De identificatie met een politiek idool is ook de herkenning van een politiek idee. Niet alleen Pim Fortuyn, maar ook Wouter Bos, Ayaan Hirsi Ali, Jan Marijnissen, Alexander Pechtold en Geert Wilders behoren tot dit nieuwe type politieke sterren. Hun kracht is dat zij mediaspektakel verbinden met een ideologisch-politieke inhoud. Het zijn idolen met ideeën (Pels en Van Zoonen, 2002).

Risico's van de dramademocratie

Althans: dat zouden zij moeten zijn. Effectief politiek optreden is tegenwoordig niet meer mogelijk zonder een zekere 'idolisering'. Maar als die niet wordt verbonden met een minimale set aan politieke denkbeelden, vergaat het politici net als de deelnemers aan *Idols* en de *X-Factor*: hun sterretje straalt maar even alvorens te vallen en uit te doven. Mijn boek *De geest van Pim* wordt op dit punt gekenmerkt door een zeker optimisme. De inzet ervan was dan ook om gemakzuchtige veroordelingen van Fortuyn als leeghoofdige praatjesmaker en politieke windvaan ('alleen vorm, geen inhoud') te bestrijden en aandacht te vragen voor het serieuze gehalte van zijn gedachtegoed (Pels, 2003). Vijf jaar later kunnen we vaststellen dat, hoewel zijn politieke beweging is uiteengespat en zijn zelfbenoemde nazaten zijn gedecimeerd, de inhoudelijke thema's van Fortuyn in meerderheid zijn overgenomen door de gevestigde partijen, in sommige gevallen in regeringsbeleid zijn omgezet, en ook de oppositiepartijen niet onberoerd hebben gelaten.

Tegelijkertijd hebben we vijf jaar ervaring kunnen opdoen met de nieuwe stijl- en sterrenpolitiek. Het is dan ook interessant om opnieuw de balans op te maken, nu de 'variatiebreedte' van het verschijnsel duidelijker zichtbaar is geworden. De personalisering van de democratie heeft zich onmiskenbaar verder doorgezet. Ook waar zij op staatkundig vlak werd geblokkeerd (zie de 'burgemeesterscrisis' van maart 2005), baant zij zich een weg binnen het bestaande partijpolitieke bestel. Opvallend is dat juist de burgemeesters, vooral die van de grote steden, zich een steeds sterker persoonlijk profiel aanmeten en zich ongeacht hun politieke kleur voorstander

betonen van directe verkiezingen (zoals de Maastrichtse CDA-burgemeester Leers). De onweerstaanbare opmars van e-mail-nieuwsbrieven, persoonlijke weblogs, podcasts, Hyves-contacten enzovoort draagt sterk bij aan de verdere individualisering van de politieke boodschap. Steeds meer politieke partijen organiseren rechtstreekse (leden)verkiezingen voor de functies van lijsttrekker en partijvoorzitter, en veranderen daardoor tot op zekere hoogte in 'plebiscitaire' partijen (Voerman, 2005). Eind 2002 kozen de PvdA-leden voor het eerst de lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen van januari 2003. Verser in het geheugen liggen de lijsttrekkersstrijd tussen de D66'ers Lousewies van der Laan en Alexander Pechtold en die tussen de VVD'ers Rita Verdonk en Mark Rutte in de aanloop naar de verkiezingen van november 2006.

Vooraf die laatste tweestrijd, die door de intensieve media-aandacht veel méér werd dan een interne VVD-aangelegenheid, liet de risico's van de 'dramademocratie' nogmaals goed uitkomen. De campagne van beide kandidaten was vooral gericht op temperamentsverschillen; programmatische opvattingen speelden nauwelijks een rol.

Hoewel Rutte vagelijk werd geïdentificeerd met een iets socialer liberalisme tegenover het even vage conservatieve liberalisme van Verdonk, bleef hij dit stempel ontkennen en herhalen dat hij het met zijn rivale op alle inhoudelijke punten eens was. Verdonk voerde een openlijk populistische campagne waarbij haar politieke stijl (daadkracht, doorpakken, 'regels zijn regels') in feite haar enige programmapunt vormde. Ze wist daarbij de indruk te wekken dat zij de kandidaat van de VVD-kiezers en zelfs die van 'het volk' was, tegenover Rutte als zetbaas van een kleine elite van bestuurders. Ook in de nasleep van de verkiezingen van november 2006, toen zij lijsttrekker Rutte op het punt van voorkeursstemmen met een straatlengte versloeg (620.522 tegen 553.200) en een mislukte gooi deed naar het leiderschap, bleef zij dit populistische sentiment uitbuiten ('43% van de VVD-kiezers tegen 40 partijbonzen').

Het optreden van Rita Verdonk kan in dit opzicht worden beschouwd als de 'risicogrens' van de personendemocratie.

Maarten van Rossem beschouwt haar als de gevaarlijkste van alle 'pseudo-Fortuyns' die zich in het spoor van de 'charismatische praatjesmaker' hebben aangediend. Zij belichaamt bij uitstek de populistische kordaatheid (niet links, niet rechts, maar recht door zee) die voedsel geeft aan de simplistische afkeer van burgers van de politiek (*De Gelderlander*, 14 april 2006). Inderdaad is Verdonk

net als Fortuyn 'on-Nederlands' in haar uitgesproken ambitie om 'de baas van Nederland' te worden. In haar campagneteam en klankbordgroep (met de voormalige Fortuyn-*spindoctor* Kay van der Linde in een hoofdrol) werd men het gauw eens over de inhoud: een simpel liberalisme van de zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid, want 'het hoeft voor Rita niet te ingewikkeld'. In plaats van over de ideologie ging het in de klankbordgroep eerder om 'pragmatisch spiegelen': 'Hoe kom je over als persoon? Moet je geen andere kleren aan? Moet je wat meer krulletjes in je haar?' Ook volgens haar bewonderaars was er eigenlijk geen sprake van een 'koers-Verdonk': 'het is een stijlverschil, meer niet' (*NRC Handelsblad*, 20 januari 2007). Over Verdonk wordt vaak gezegd dat ze het persoonlijke politiek maakt, maar dan op de verkeerde manier. Affaires als die rond Taïda Pasic, de slachtoffers van de Schipholbrand en vooral Ayaan Hirsi Ali lieten zien dat het asielbeleid door haar telkens tot inzet werd gemaakt van een persoonlijke prestigestrijd. De dramatische confrontatie met Hirsi Ali gedurende mei en juni 2006, die eindigde met de val van het kabinet-Balkenende II, was wat dit betreft veelzeggend. In feite ging het om een *clash* tussen twee politieke sterren met een zeer verschillende uitstraling, die het als VVD'ers eens zeiden te zijn over de inhoud van het beleid. Het jaar daarvoor door *Time* uitgeroepen tot een van de honderd meest invloedrijke 'leiders en revolutionairen' ter wereld, en overladen met internationale prijzen en onderscheidingen, was Ayaan Hirsi Ali inmiddels bezig ons land te ontgroeien. Deze emigrante en politieke wereldster stond tegenover een polderberoemheid voor wie het Nederlander-schap ook in haar vreemdelingenbeleid gold als een heilige koe. Ook in dit geval kan men niet goed volhouden dat het conflict 'nergens over ging'. Net als in de tweestrijd met Rutte doemde op de achtergrond een vage inhoudelijke tegenstelling op, waarvan hun beider persoonlijke stijl de zichtbare uitdrukking vormde: ditmaal niet die tussen een sociale en conservatieve, maar tussen een meer kosmopolitische en een meer nationalistische invulling van hetzelfde liberalisme.

Zelfs in het geval van Verdonk kan men dus niet zeggen dat de vorm volkomen van inhoud is gespeend en dat de persoonlijke stijl alle politieke ideeën heeft opslokt. Verdonk belichaamt eerder een grensgeval in een breder spectrum van personalisering waarin over het algemeen de balans tussen ideologische en stijlelementen beter in evenwicht is. Terwijl bijvoorbeeld de personalisering op tv vaak

ten koste gaat van de inhoudelijke boodschap, lijken beide elementen op politieke websites meer hand in hand te gaan (Voerman en Boogers, 2005, p. 215). De *21minuten*-enquête uit het najaar van 2006 liet overigens zien dat slechts 2% van de Nederlanders liet weten in zijn stemkeuze primair af te gaan op de persoon van de lijsttrekker; de grote meerderheid van de kiezers zei zich te baseren op de inhoudelijke standpunten van de partijen (*NRC Handelsblad*, 3 november 2006).

Kwartetten rond de vacature-Fortuyn

De afgelopen jaren hebben laten zien dat de populistische stijl is ingeburgerd in het gehele politieke spectrum en – onverwacht voor degenen die het populisme al te gemakkelijk koppelen aan rechts – ook ter linkerkant de politiek een meer persoonlijke kleur heeft gegeven. Na zijn éclatante stembusoverwinning van januari 2003 werd de mediagenieke Wouter Bos min of meer uitgeroepen tot de linkse opvolger van Fortuyn. Zelf voorstander van een gematigd populisme en een dito vorm van personendemocratie, werd de leider van de ‘Bospartij’ ook door fortuynisten als Herben genoemd als degene die de lessen van Fortuyn het best had geleerd. Waar de vorige partijvoorzitter Koole nog aarzelingen vertoonde over de personendemocratie (Koole, 2006), is de nieuwe voorzitter Van Hulten uitgesproken. In het verleden waren de partijen nog de ‘machinekamers van het politieke debat’. Maar door de opkomst van tv en internet zijn ze hun monopoliepositie kwijtgeraakt: ‘Politieke ambtsdragers waren vroeger het sluitstuk. De inhoud van de door de partij voorgestane politiek was het belangrijkste. Nu zijn dat de door de partij naar voren geschoven actieve politici’ (*Trouw*, 10 december 2005). Behalve Bos meldden zich nog andere pretendentes met een meer linksige Pim-potentie. De Amsterdamse PvdA-wethouder Rob Oudkerk sneuvelde in januari 2004 vanwege zijn hoereloperij, en figureert nog slechts sporadisch als politiek commentator. In april van hetzelfde jaar deed misdaadverslaggever Peter R. de Vries een opvallende poging om, op grond van zijn televisiebekendheid en met een partij onder eigen initialen (de PRDV) in te breken in het gevestigde bestel. De Vries verbond een anti-Haagse outsiderspose en een laconieke stijl (‘ik zeg waar het op staat’) met een voornamelijk links-populistisch programma. Nederland had volgens

hem behoefte aan politieke leiders met daadkracht, uitstraling, kennis van zaken, eerlijkheid en gezag, dus aan mensen zoals Peter R. de Vries: 'Ik weet hoe ik vuur kan maken.' Maar het vuurtje doofde snel nadat hij in december 2005 in een opiniepeiling de zelf opgeworpen drempel van 41% niet wist te halen.

Met enige goede wil kan ook Alexander Pechtold, kortstondig opvolger van de in maart 2005 gevallen D66-minister Thom de Graaf, als een meer linksige 'pseudo-Fortuyn' worden beschouwd. Collega-D66'er Boele Staal waarschuwde al dat hij met al zijn charmes het gevaar liep het imago te krijgen van 'een eendagsvlieg die zijn dag niet had' (*NRC Handelsblad*, 24 oktober 2005) – een kwalificatie die is blijven hangen. Gedurende zijn ministerschap toonde Pechtold een sterke profileringsdrang, en bespeelde hij als insider voortdurend anti-Haagse sentimenten, zoals in het beruchte *Opzij*-interview uit januari 2006: 'Het is allemaal veel vuiler en vunziger dan mensen denken.' Sterk 'merkbewust', niet vies van ijdelheid en ambitie, en gezegend met een mediamieke bravoure, was (en is) Pechtold er expliciet op uit de politiek persoonlijk te maken: 'Ik besteed er heel veel tijd aan. Jezelf zijn op televisie... authentiek. Onze generatie is zó ingesteld op beeld. We prikken er zo door heen als je jezelf niet bent op tv' (*de Volkskrant*, 9 juli 2005).

De eclatante stembusoverwinningen van zowel de SP van Jan Marijnissen als de PvdV van Geert Wilders in november 2006 lieten opnieuw zien dat de gepersonaliseerde politiek zowel langs de linker- als de rechterflank opmarcheerde, waarbij het populistische appel op 'het volk' in beide gevallen werd verbonden met een duidelijk geprofileerde (en in sommige opzichten gelijklopende) ideologische inhoud. In plaats van verliezer Bos werd nu Jan Marijnissen op het schild verheven als linkse 'opvolger' van Fortuyn. Geen enkele partij was in staat zich aan de 'medialogica' te onttrekken, ook niet de partijen die het personalisme zeiden te schuwen en die benadrukten dat het niet om de poppetjes ging maar om idealen en inhoud, zoals de SP, GroenLinks, de ChristenUnie en het CDA. Balkenende schoof aan als medepresentator bij *RTL Boulevard*, steunde een reddingsactie voor *Lingo*, en raakte verzeild in een wonderlijk tv-gesprek met rapper Ali B. Bos steeg voor *Lijst-0* als een moderne Floris te paard, VVD-leider Rutte werd achtervolgd door het thema 'zoekt vrouw', Marijnissen kwam met een slim 'viraal' campagnefilmpje ('Help Jan ff verder'), en Halsema klom achter het stuur van een snelle sportwagen. Rouvoet liet zich voor

een windmachine filmen in het rap-spotje StemRou, maar deed het mediapolitieke circus (van de anderen) tegelijkertijd af als 'Politics on Ice'. Verdonk bleef enigszins op de achtergrond, maar voerde een sterk persoonsgerichte campagne, met een eigen website, stichting (stemrita.nl), campagneteam en tourbus. De LPF baarde opzien met een filmpje waarin Fortuyn in de incarnatie van Olaf Stuger via een parachutesprong weer terugkeerde op het Binnenhof. Marco Pastors van EénNL buitte zijn imago als Fortuyns aangenomen zoon maximaal uit, maar zijn Pim-power legde het uiteindelijk (en onverwachts) af tegen die van Geert Wilders, die hem overtroefde met nóg radicalere uitspraken over de islam.

Naar het voorbeeld van Fortuyns *De puinhopen van acht jaar paars* kwamen bijna alle lijsttrekkers met een campagneboek waarin het persoonlijke en het politieke met elkaar werden verbonden. Nadat Bos eerder de half-autobiografische ontboezeming *Dit land kan zoveel beter* had gepubliceerd, kwam Balkenende (of liever: zijn ghostwriter) met het persoonlijke brievenboek *Aan de kiezer*. Rouvoet, Pastors, Halsema en opnieuw Bos (*Wat Wouter wil*) volgden, allemaal met hun portret beeldvullend op de kaft. Hoewel Halsema bleef worstelen met de grens tussen persoonlijk en politiek en vond dat de nieuwe openheid aan het doorslaan was, voegde zij zich tegen heug en meug toch naar de tijdgeest. Partijpolitieke beloften waren nu eenmaal onvoldoende om het vertrouwen te winnen. Er moest een bruggetje worden geslagen door van jezelf het beeld van een open en eerlijk mens te schetsen: 'Het bewijs van je betrouwbaarheid is je levenswandel. Zo verwordt je persoonlijke geschiedenis tot een politiek instrument' (Halsema, 2006, p. 17). De opiniepeilingen ('dagkoersen') speelden opnieuw een prominente rol als aangevers van het dagelijks nieuws, en functioneerden niet zelden als zichzelf vervullende voorspellingen. De laatste weken van de campagne werden door de media gretig *geframed* als een 'titanenstrijd' tussen Balkenende en Bos en als feitelijke premiersverkiezingen: 'Wie is de beste leider van het land?' Het RTL4-debat tussen Bos en Balkenende werd als een *Idols*-verkiezing becommentarieerd, onder andere door het bekende jurylid Henkjan Smits. De inhoud maakte volgens hem slechts 7% van de boodschap uit, de rest was intonatie (38%) en lichaamshouding (55%). *Elsevier*-hoofdredacteur Arendo Joustra meende dat Bos vanwege zijn dasloosheid niet de gezaghebbende uitstraling had van een aanstaande premier. Opmerkelijk in deze 'titanenstrijd' was overigens de comeback van

Balkenende, wiens populariteit plotseling aantrok, geholpen door een gunstige economische conjunctuur ('na het zuur het zoet'), de 'premierbonus' en de handig door het CDA uitgespeelde suggestie van onbetrouwbaarheid van zijn tegenstander Bos.

Balkenende kan overigens in het spectrum van de nieuwe media-politiek als de tegenpool van Verdonk worden gezien. Door zijn vaak herhaalde boodschap dat alleen de inhoud telt en niet zijn persoon, bakent hij de variatiebreedte van de personenpolitiek aan de andere kant af. Inderdaad vertegenwoordigt Balkenende, ook in contrast met het pragmatisme van Paars, een ouderwetse vorm van ideologisch gestuurde overtuigingspolitiek (Becker, Hennekeler e.a., 2006). Maar tegen wil en dank moet ook hij zich als persoon profileren, al was het maar om het imago van 'stijfburgerlijke Harry Potter-figuur' (zoals de Belgische minister De Gucht hem in een onbewaakt ogenblik noemde) enigszins te relativieren. Het verkiezingssucces van het CDA is veel meer te danken aan zijn persoonlijke imago van stugge betrouwbaarheid en kleinburgerlijke gewoonheid dan aan de vage bewoordingen van het verkiezingsprogramma. Volgens Liesbet van Zoonen past hij ook beter bij de tijd dan menigeen denkt. Zijn normen-en-waardenboodschap, die aanvankelijk vooral scepsis ontmoette, heeft inmiddels brede weerklank gevonden. De herhaalde verwijten over zijn gebrekkige leiderschap lijken hem nauwelijks te deren. Misschien is zijn sukkelige imago wel zijn grootste kracht: 'Juist dankzij zijn wereldvreemde stijl lijkt hij volkomen integer en authentiek, en dat laatste is in al het *make-over* en *spindoctor*-geweld een politieke kernkwaliteit geworden' (Van Zoonen, 2006, p. 107).

De Januskop van het personalisme

Dit alles illustreert dat de populistische uitdaging geen simpele kwestie van goed of kwaad is, en dat het zaak is de constructieve en destructieve kanten ervan helder te onderscheiden. Ook in het geval van Fortuyn waren het 'goede' en 'foute' populisme immers nauw met elkaar verweven. De persoongerichte politiek is in elk geval zowel in technologisch als sociologisch opzicht *up to date*: zij past beter bij een sterk gemediatiseerde en geïndividualiseerde samenleving dan meer traditionele vormen van politieke vertegenwoordiging. De emotionele directheid van de televisiedemocratie

en de grotere zichtbaarheid van individuele politici schept een nieuw soort intimiteit-op-afstand: die van vrienden en kennissen die men niet 'echt' kent maar alleen via de media (Thompson, 2005). Deze meer directe communicatie vraagt om een institutionele vertaling binnen de bestaande democratie in de richting van meer directe vormen van politieke representatie. Deze geven op hun beurt weer een impuls aan de personalisering en mediatisering van de democratie.

Maar het gevaar dat in deze ontwikkeling schuilt, is een populistische 'directheidswaan' waarbij het volk als een mythische eenheid wordt beschouwd, en de 'volksleider' zichzelf ook als de exclusieve belichaming ervan gaat zien. De democratie wordt dan in feite (te) letterlijk genomen: als de ongebroken en ongelaagde heerschappij van het soevereine volk. Bij Fortuyn zelf en zijn volgelingen stuit men regelmatig op uitingen van die oer-democratische eenheidswaan (Pels, 2006). Maar dat neemt niet weg dat de door populisten geactiveerde tegenstelling tussen volk en elite een belangrijk spanningsveld is dat explicieter in het bestaande stelsel kan worden ingebouwd. Ook de parlementaire democratie is immers een elite-heerschappij, en valt structureel ten prooi aan wat men het risico van de 'regentenvorming' kan noemen. Het is daarom van het grootste belang om de populistische tegenstelling tussen gevestigden en buitenstaanders, of tussen politieke professionals en politieke leken, blijvend in het politieke spel te houden. In dit opzicht is het populisme méér dan een tijdelijk correctiemechanisme dat de bestaande politieke partijen scherp houdt (Wansink, 2005; Koole, 2006), maar een wezenlijke uitdaging die in sommige opzichten de bijl legt aan de wortel van het partijenstelsel zelf.

Dat houdt in dat de beruchte 'kloof' tussen burgers en politiek, die populisten uit alle macht willen dichten, een onmisbare functie vervult in elke vertegenwoordigende democratie. De volkseenheid is inderdaad een gevaarlijke mythe. De democratie vertoont een heilzame 'breuk' die niet moet worden gelijmd maar juist moet worden opgehouden. Haar motorische energie komt juist voort uit de wisselwerking ('over de kloof') tussen de politieke professionals en hun achterban. Het wezen van de politieke vertegenwoordiging is niet dat de vertegenwoordiger zoveel mogelijk probeert te *lijken* op zijn of haar kiezers; integendeel, representatie veronderstelt juist afstand en functioneel verschil, zodat kiezers en gekozenen in een vruchtbare spanning en wisselwerking met elkaar kunnen treden

(Ankersmit, 2002). De politieke professional identificeert zich niet zozeer met zijn achterban, maar scheidt zichzelf een achterban door zich stijlvol te profileren en juist daardoor politiek 'verschil te maken'. Democratie is strijd, rivaliteit, vreedzame onenigheid. Maar politiek verschil en politieke concurrentie (tussen denkbeelden, voorkeuren en belangen) vinden niet exclusief uitdrukking in de concurrentie tussen politieke *partijen*. De persondemocratie verdiept deze concurrentie en voegt daar een individualistisch element aan toe. Politieke partijen zijn niet de enig mogelijke schakelingen tussen burger en staat. Die

bemiddelende functie kan ook worden uitgeoefend door 'programmatische personen' die zich via de media op een amussante en stijlbewuste manier aan het kiezerspubliek presenteren. Er is dus geen reden voor koudwatervrees voor de personalisering van de politiek. Maar nu we de variatiebreedte van dit (mijns inziens onontkoombare) verschijnsel beter hebben leren kennen – het spectrum tussen Balkenende (veel inhoud, weinig vorm) en Verdonk (veel vorm, weinig inhoud) – zijn we (politici, journalisten, burgers) beter in staat om het evenwicht te bewaken en de balans niet naar de ene of andere kant te laten doorslaan.

Literatuur

Ankersmit, F.

Political representation
Stanford, Stanford University Press, 2002

Becker, F., W. van Hennekeler e.a.

Inleiding
In: Becker, F., W. van Hennekeler (red.), *Vier jaar Balkenende; WBS jaarboek 2006*
Amsterdam, Mets & Schilt/WBS, 2006, p. 7-23

Corner, J., D. Pels

Media and the restyling of politics; consumerism, celebrity, and cynicism
Londen, Sage, 2003

Elchardus, M.

De dramademocratie
Tiel, Lannoo, 2002

Fortuyn, P.

Het zakenkabinet-Fortuyn
Utrecht, Bruna, 1994

Halsema, F.

Over de linkse lente
Amsterdam, Bert Bakker, 2006

Koole, R.

Politiek en tegenpolitiek in de Nederlandse democratie
Leiden, Universiteit Leiden, 8 december 2006 (oratie)

Pels, D.

De geest van Pim; het gedachtegoed van een politieke dandy
Amsterdam, Anthos, 2003

Pels, D.

Volksmacht in verkiezingstijd; vóór en tegen het populisme
Waterstof, nr. 18, november 2006 (www.waterlandstichting.nl/index.php?pid=222)

Pels, D., L. van Zoonen

Idolen met ideeën; de nieuwe democratische elite
Pluche, nr. 2, 2002, p. 58-67

Thompson, J.

The new visibility
Theory, culture and society, 22e jrg., nr. 6, 2005, p. 31-51

Voerman, G.

Plebiscitaire partijen? Over de vernieuwing van de Nederlandse partijorganisaties
In: idem (red.) *Jaarboek DNPP 2004*
Groningen, DNPP, 2005, p. 217-244

Voerman, G., M. Boogers

Digitaal informeren en personaliseren
In: K. Brants en Ph. van Praag (red.), *Politiek en media in verwarring; de verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*, Amsterdam, Het Spinhuis, 2005, p. 195-217

Wansink, H.

De erfenis van Fortuyn
Amsterdam, Meulenhoff, 2004

Zoonen, L. van

Entertaining the citizen; when politics and popular culture converge
New York, Rowman & Littlefield, 2005

Zoonen, L. van

Ster zonder stralen; Jan Peter Balkenende, minister-president
In: Becker, Hennekeler e.a., *Vier jaar Balkenende; WBS jaarboek 2006*
Amsterdam, Mets & Schilt/WBS, 2006, p. 101-111

De erfenis van vier jaar Leefbaar Rotterdam

J.J.C. van Ostaaijen en P.W. Tops*

Rotterdam is de afgelopen jaren het brandpunt van stedelijke ontwikkelingen geweest. Pim Fortuyn en Leefbaar Rotterdam winnen er in 2002 de gemeenteraadsverkiezingen en verzilveren die overwinning via een sterke positie in het college van B&W. Voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog maakt de PvdA geen deel uit van het dagelijkse bestuur van de stad. Vier jaar later maakt de PvdA een glansrijke comeback. De partij haalt achttien zetels bij de gemeenteraadsverkiezing en wordt weer de dominante partij in het dagelijks bestuur. Leefbaar Rotterdam gaat oppositie voeren.

In deze bijdrage wordt de vraag gesteld wat de betekenis van Leefbaar Rotterdam voor het Rotterdamse bestuur is geweest. Wij betogen dat Leefbaar Rotterdam haar stempel op verscheidene punten binnen het Rotterdamse stadsbestuur heeft gedrukt: zij heeft van veiligheid een topprioriteit gemaakt, heeft de uitvoeringsgerichtheid van het bestuur versterkt en heeft het integratiedebat op scherp gezet.

Veiligheid

Op straat in Rotterdam heerst al langer onvrede over de veiligheids-situatie in de stad. Zo bieden op vrijdag 27 maart 2001 vertegenwoordigers van zestig Rotterdamse bewonersorganisaties een petitie aan burgemeester Opstelten aan. In de petitie stellen de ondertekenaars 'dat de veiligheidssituatie in de stad die hen zo dierbaar is zeer ernstige zorgen geeft' en dat politie en gemeentebestuur niet adequaat reageren (SBR, 2001).

* Drs. Julien van Ostaaijen en prof. dr. Pieter Tops zijn verbonden aan de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, Universiteit van Tilburg. Tops is tevens lid van het College van Bestuur van de Politieacademie. Het artikel is gebaseerd op een onderzoek naar het Rotterdamse veiligheidsbeleid 2001-2006 (Tops, Van Ostaaijen, 2006).

De boodschap van Pim Fortuyn en Leefbaar Rotterdam tijdens de verkiezingscampagne in 2002 sluit daar goed op aan. Rotterdam heeft de hoogste misdaadcijfers en de meeste niet-opgeloste moorden. 'Rotterdam moet zich doodschamen. Wij willen niet meer de verkeerde lijstjes aanvoeren', aldus Fortuyn (*Rotterdams Dagblad*, 20 januari 2002).

In het collegeprogramma van september 2002 is de inbreng van Leefbaar Rotterdam duidelijk zichtbaar. Het college benoemt de aanpak van de veiligheidsproblematiek in de stad tot haar voorname prioriteit. Er wordt voor een 'harde aanpak' en 'zero tolerance' gepleit. Het eerste Vijfjarenactieprogramma, dat al in 2001 is vastgesteld, zal versneld worden uitgevoerd. Bovendien wordt voor de hele collegeperiode ten behoeve van veiligheid honderd miljoen euro extra vrijgemaakt, meer dan de helft van wat voor het gehele collegeprogramma aan 'nieuw geld' beschikbaar is. 'Het gaspedaal wordt volledig ingedrukt', zal wethouder Pastors (Leefbaar Rotterdam) later zeggen.

Er komt een duidelijke overkoepelende aanpak rondom veiligheid. Beleidsmatig staan het Vijfjarenactieprogramma en de doelstellingen uit het collegeprogramma centraal. Op bestuurlijk niveau ligt de regie bij de Stuurgroep Veilig, die onder meer wordt gevormd door de burgemeester, de wethouder Veiligheid, de korpschef en de hoofdofficier van justitie. Op ambtelijk niveau ligt de regie bij het Programmabureau Veilig (inmiddels Directie Veilig). Beide zien toe op de uitvoering van het Vijfjarenactieprogramma en de collegedoelstellingen. Centraal in het beleid staat het onderscheid tussen gebiedsgerichte en persoonsgerichte aanpak. De eerste richt zich op de aanpak van gebieden. Deelgemeenten hebben de regie, behalve over de hotspots, waar de stadsmariniers (zie verderop) nadrukkelijk aanwezig zijn. Wijkveiligheidsactieprogramma's zijn belangrijke documenten, evenals rapportages van stadsmariniers. Aanvullende instrumenten zijn interventieteams (zie ook verderop), *Resultaat op straat* en *Alijda* (gericht op het aanpakken van 'huusjesmelkers'). De persoonsgerichte aanpak is gericht op degenen die verantwoordelijk zijn voor het grootste deel van de criminaliteit en de overlast. Via een persoonsgerichte aanpak worden die benaderd en 'van straat gehaald', zo is de bedoeling. Verschillende gemeentelijke diensten, zoals de reinigingsdienst en gemeentewerken, spelen in de veiligheidsaanpak een belangrijke rol. Dat geldt ook voor justitie en politie, onder andere via een versterking van de

functie van wijkpolitie. Het is betekenisvol dat politie en OM zich achter de doelstellingen van het Vijfjarenactieprogramma scharen. In een apart kader bij het collegeprogramma verklaren ze de in het Vijfjarenactieprogramma beschreven activiteiten en doelstellingen als 'taakstellend' te beschouwen. Daarna sommen ze in een paar pagina's hun eigen activiteiten en prioriteiten voor de aanpak van de veiligheidsproblematiek in Rotterdam op.

Het vocabulaire in die eerste jaren is stevig en quasi-militair. 'Zero tolerance', 'harde aanpak', 'aanvalsplan', 'stadsmariniers'. Het zijn termen die expliciet worden gecommuniceerd. Ze vormen onderdeel van een strategie van het stadsbestuur om te laten zien dat zij problemen rondom veiligheid – in de breedste zin van het woord, dus ook overlast en verloedering – aanpakt. Het college is er alles aan gelegen om het vertrouwen van de burgers te herwinnen. 'Die hebben met de verkiezingen duidelijk de bal naar ons gekaatst', is het dominante beeld. De bal gelijk weer terugkaatsen wordt beschouwd als ongepast. Pas als het college in 2004 enkele 'zichtbare successen' kan claimen (onder andere blijkend uit een verbetering van de AEX-index van het Rotterdamse veiligheidsklimaat, 'de veiligheidsindex') verschuift de aanpak enigszins van 'orde op zaken stellen' naar 'samen met de burgers werken aan een veilige stad'. Dit komt onder meer tot uiting in een reclamecampagne en een aantal nieuwe projecten rondom actief burgerschap (zie bijvoorbeeld Vijfjarenactieprogramma 2006-2010).

Er is tussen 2002 en 2006 echter meer aan de hand dan het eenvoudig versterken van de repressieve kant van het veiligheidsbeleid. In zijn kern bestaat het veiligheidsbeleid uit het opnieuw doordenken en verbinden van de activiteiten van de stedelijke overheid, vanuit de optiek van het organiseren van een stad waarin mensen op een veilige en aangename manier kunnen wonen. Een koppeling van repressie, preventie en zorg vormt daarvan de essentie. De koppeling komt tot uiting in:

- Verschuiving van het denken over sociale uitkeringen in termen van een recht, naar iets waar ook een verplichting tegenover staat ('wederkerigheid').
- Verandering van denken in termen van 'zelfbeschikking' naar meer drang om anders te gaan leven (niet alleen om overlast tegen te gaan, maar ook omdat dat voor de betreffende persoon beter is).
- Verslaving niet beschouwen als een persoonlijke en maatschappelijke aangelegenheid, maar als een 'ziekte', met alle consequenties voor behandeling en bejegening.

- Toegang hebben tot ‘achter de voordeur’ bij mensen niet primair zien als een aantasting van hun privacy maar als een manier om als overheid sterk en sociaal te kunnen zijn (bijvoorbeeld rondom huiselijk geweld).
- Het schoon en heel houden van de stad organiseren vanuit de beleving van de burgers en niet vanuit planningschema’s van de diensten.

Er ontstaat dus een nieuw perspectief rondom lokale problematiek en veiligheid. Een overheid die zich stevig met haar burgers bemoeit, zelfs tot achter de voordeur, maar ook een overheid die zich laat leiden door de beleving van burgers. Dit heeft zijn uitwerking op de ambtelijke organisatie (zie hieronder). Het is het college er in ieder geval alles aan gelegen om deze aanpak verder door te zetten en te ontwikkelen. Op de valreep voor de nieuwe verkiezingen wordt daarom het nieuwe Vijfjarenactieprogramma 2006-2010 door de gemeenteraad goedgekeurd. Hiermee wordt een zekere continuïteit in de veiligheidsaanpak beoogd. Ook de PvdA, die enkele maanden later weer in het centrum van de macht zal zitten, keurt het goed.

Uitvoering

In het college bestaat een voorkeur voor ‘uitvoering’ boven ‘beleid’. Het nieuwe college maakt zich hard voor meer ruimte voor uitvoerders en uitvoering. Het wordt daarin gesterkt door signalen uit de gemeentelijke organisatie, onder andere via een notitie van de gemeentesecretaris (*Uitvoeren en versnellen*). De verkiezingsuitslag heeft de organisatie niet onberoerd gelaten. ‘Ook wij hebben op ons sodemieter gehad’, is een veel gehoorde opvatting onder ambtenaren (Tops, Van Ostaaijen, 2006). Toch voegt de ambtelijke organisatie zich niet zonder meer naar de nieuwe opvattingen. Uitvoeringsdiensten als de Roteb, Gemeentewerken en Stadstoezicht zien hun takenpakket belangrijker worden en passen zich relatief gemakkelijk aan. Harde diensten als het Ontwikkelingsbedrijf en Stedenbouw en Volkshuisvesting of zachte diensten als Sociale Zaken, die vaak inhoudelijk en professioneel wat verder van de nieuwe prioriteiten afstaan, stellen zich gereserveerder op. Zij voegen zich later wel gedeeltelijk in de aanpak, zeker als blijkt dat Leefbaar Rotterdam

geen eendagsvlieg is en het college de collegeperiode uit zal zitten. Die focus op uitvoering ontwikkelt zich op een aantal manieren. Belangrijk is de aanstelling van stadsmariniers, die knelpunten in de uitvoering van het veiligheidsbeleid moeten oplossen. Hun bevoegdheden zijn niet precies omschreven en zij functioneren buiten de officiële structuur van de ambtelijke organisatie. Interventieteams, die opereren in de frontlijn van de stad en via huisbezoeken (achter de voordeur) zowel wantoestanden aanpakken als sociale hulp verlenen, worden fors uitgebreid. 'Wat telt is wat werkt', is het uitgangspunt en daarvoor worden soms ook de randen van de wet opgezocht, zoals bij de stalen deur- of de hennepaanpak. Er ontstaat een klimaat van bestuurlijke en soms ambtelijke rugdekking voor degenen die kunnen claimen 'uitvoeringsgericht' bezig te zijn. De voorkeur voor uitvoering is voor een deel ook een 'talige' en 'symbolische' activiteit. Woorden als beleid en visie worden voorlopig geschrapt uit het vocabulaire. Er is geen 'veiligheidsbeleid' maar een 'veiligheidsaanpak', geen 'programma's' maar 'actieprogramma's', geen 'wijkvisie' maar een 'wijkveiligheidsactieprogramma', geen 'projectleider' maar 'stadsmarinier', geen 'doelstellingen' maar 'targets', geen 'buurtteam' maar 'interventieteam'. Het is allemaal wat steviger en meer op actie geformuleerd dan voorheen. Het zit ook in de manier waarop het bestuur functioneert. Korte en zakelijke collegevergaderingen. Meer een raad van bestuur dan een politieke arena, zeker in het begin. 'Afrekenen op targets' en scherp sturen op wat er gerealiseerd en bereikt wordt. Verschillende uitvoeringsstrategieën worden daarvoor naast en door elkaar gebruikt. In de eerste plaats is er de strategie van de strikte regeltoepassing en normhandhaving. Die past goed bij een vertoog van 'zero tolerance' en 'einde van het gedogen' waarop het college zich vooral aan het begin van de periode nogal sterk beroept. Onderdeel van deze benadering zijn strikte controle, versterkt toezicht (via camera of toezichthouders), strakke (regel)handhaving en passende straf. Een tweede uitvoeringsstrategie is gebaseerd op de ontwikkeling van een methodische aanpak. Die lijkt een beetje op die van de regeltoepassing, maar hier gaat het om min of meer beproefde manieren van werken, die in verschillende situaties kunnen worden gebruikt. Van strikt mechanische uitvoering is nooit sprake, maar meer dan voorheen wordt aan systematische uitwerking van bepaalde initiatieven gewerkt.

In de derde plaats is er de strategie van de prestatiebesturing. Ook die wordt veelvuldig gebruikt, zowel bij de politie en OM als bij de gemeente. Deze organisaties hebben zich aan het bereiken van de door het college geformuleerde 'targets' verbonden. Het is een strategie die blijkt te werken, ondanks de vaak geformuleerde bezwaren. Het blijkt ook niet zozeer te gaan om de techniek van de meetbaarheid, maar om het commitment en het 'richtinggevoel', die goed ontwikkelde targets kunnen mobiliseren. Het werken met targets wordt door vele betrokkenen dan ook als een van de succesfactoren voor het veiligheidsbeleid gezien.

Een vierde strategie is die van de ontwikkeling van ketens en netwerken. Verschillende uitvoeringsactiviteiten behoeven samenwerking tussen verschillende organisaties. Die samenwerking wordt vaak in ketens of netwerken georganiseerd. Potentieel voordeel is hun lichtvoetigheid (mogelijkheid tot maatwerk), potentieel nadeel hun vrijblijvendheid (een eindeloos praatcircuit). In de veiligheidsaanpak functioneren vele van deze netwerken. De ervaringen zijn wisselend, maar over het algemeen komt samenwerking 'op straat' of rond 'concrete personen' beter tot stand dan het organiseren van betrokkenheid en scherpte in de 'moederorganisaties'. Die laatste zijn niet altijd gewend zich als backoffice voor de uitvoerders op te stellen. Een vijfde uitvoeringsstrategie concentreert zich op personen. Er wordt ruimte gegeven aan personen die in staat zijn om effectieve uitvoeringsprocessen te organiseren. Deels worden die door het systeem gecreëerd, zoals de stadsmariniers. Maar soms ontpoppen personen zich in de staande organisaties tot gedreven en innovatieve uitvoerders. Die krijgen dan ook kansen, hoe irritant dat soms ook kan zijn in een bureaucratische organisatie. Mooi voorbeeld daarvan is Barend Rombout, een oud-politieagent die het idee van interventieteams heeft bedacht en in de jaren na 2002 de ruimte krijgt dat verder uit te bouwen.

Integratie

Tijdens de verkiezingscampagne in 2002 spreekt Fortuyn over de islam als achterlijke cultuur en pleit hij voor een stop op de toestroom van allochtonen in Rotterdam (Oosthoek, 2005). In de eerste jaren van het college staat vooral het veiligheidsbeleid en niet het integratiebeleid centraal. Waar Leefbaar Rotterdam een wethouder

voor veiligheid heeft, valt het integratiedossier onder CDA-wethouder Van der Tak (en later Geluk) en wordt toch vooral het goed met elkaar samenleven benadrukt. Programma's als *Mensen maken de stad*, *Opzoomeren* en de *Stadsetiquette*, projecten die er vooral op gericht zijn samenwerking tussen *alle* Rotterdammers te bewerkstelligen, dragen daaraan bij en worden belangrijk gevonden. Dit zorgt ook voor het nodige evenwicht in het college. De stevige aanpak van Leefbaar Rotterdam en de VVD op het veiligheidsdossier wordt gecombineerd met een communitaristische benadering van het CDA op het integratiedossier.

Geleidelijk aan wordt ook op dit dossier de toon steviger. In december 2003 verschijnt het rapport *Rotterdam zet door*; dit wordt door het college gezien als een aanscherping van haar programma. Het rapport is een indirect gevolg van een pleidooi van Dominique Schrijer, PvdA-bestuurder in de deelgemeente Charlois, die aangeeft dat de sociaal-economische problemen de deelgemeente tot aan de lippen staan. *Rotterdam zet door* heeft als uitgangspunt dat 'kleur niet het probleem is, maar de problemen wel (vaak) een kleur hebben'. Het voorstel tot het invoeren van een inkomenseis voor vestiging in bepaalde wijken leidt tot veel kritiek. Wethouder Pastors van Leefbaar Rotterdam is daar niet van onder de indruk. Hij verdedigt het rapport, dat hij als een ideologische verdieping van het collegeprogramma beschouwt.

Eind 2004 organiseert het college de 'Islamdebatten'. Die beogen te stimuleren dat burgers weer met elkaar in gesprek gaan, elkaar beter leren kennen en sámen deelnemen aan het leven in de stad (www.rotterdam.nl/islam, 3 mei 2005). Maar voor Pastors zijn deze debatten ook een inhoudelijke accentuering van de inbreng van Leefbaar Rotterdam in het college. Hij wil de Islamdebatten gebruiken om over een aantal gevoelige zaken te praten.

Wethouder Pastors manifesteert zich in die jaren sowieso steeds meer als de politieke leider van Leefbaar Rotterdam. Hij wil politiek-ideologisch in de voetsporen van Pim Fortuyn treden. De opvattingen over allochtonen en islam vormen een uitgelezen mogelijkheid voor profilering. Aan het begin van 2005 waarschuwt Pastors dat in enkele deelgemeenten de sharia ingevoerd zou worden als islamitische partijen met 'enkele idioten van Groen Links' aan de macht komen (*Metro*, januari 2005). Al eerder doet hij uitspraken die als controversieel ervaren worden, onder meer over de wenselijke hoogte van minaretten bij te bouwen moskeeën en over 'een totale

stop op het aantal kansarme allochtonen' (*Rotterdams Dagblad*, 8 september 2003). Van de Gemeenteraad moet hij beloven zich voortaan aan artikel 1 van de Grondwet te houden: het verbod op discriminatie.

In het college ontstaan daardoor dan ook wat spanningen. Inmiddels is CDA-wethouder Van der Tak vervangen door voormalig fractievoorzitter Geluk en die is wat rechtlijziger tegenover Pastors, zeker als hij zich continu met 'zijn' terrein (integratie) blijft bemoeien. Eind 2005 is de maat vol. De raad heeft dan al eerder een CDA-motie aanvaard die Pastors gebiedt zich niet meer over onderwerpen buiten zijn beleidsterrein (fysieke infrastructuur) uit te laten, maar daar houdt hij zich niet aan. Nieuwe consternatie rond uitspraken over allochtonen leidt eind 2005 tot het aftreden van Pastors. Enkele weken later, op woensdag 23 november, wordt Pastors verkozen tot lijsttrekker van Leefbaar Rotterdam. Het is voor hem een emotioneel moment: nu treedt hij echt in de voetsporen van zijn leermeester, die hij de grootste Rotterdammer aller tijden noemt. In zijn toespraak blikt Pastors terug: 'De afgelopen weken is gebleken dat wij nog steeds nodig zijn. Waar andere partijen in de Rotterdamse politiek al een paar jaar praten over dat veiligheidspassé is en het taboe over het spreken over integratie en Islam al lang verdwenen is, hebben ze twee weken geleden met uitzondering van de VVD laten zien dat zowel de oude politiek als het taboe er nog steeds zijn' (www.leefbaarrotterdam.nl, gezien op 4 april 2006). Voor Pastors wordt integratie steeds meer het onderwerp waarmee hij zich in de verkiezingen wil onderscheiden. De harde toon van Leefbaar Rotterdam over integratie tijdens de verkiezingscampagne speelt echter wel de PvdA in de kaart. Meer dan voorheen maken allochtonen de gang naar de stembus. Dat ligt overigens niet alleen aan de opstelling van Leefbaar Rotterdam, maar bijvoorbeeld ook aan het landelijke beleid van minister Verdonk (vreemdelingenzaken en integratie). Als de PvdA in maart 2006 haar verkiezingsoverwinning behaalt, blijkt dat voor een belangrijk deel te danken aan het toegenomen aantal allochtone kiezers, die vaak op de PvdA stemmen (COS, 2006).

Tot slot

In dit artikel hebben we drie terreinen behandeld waar Leefbaar Rotterdam zich heeft laten gelden. Hoewel veiligheid al op de agenda stond, kreeg het de nodige maatschappelijke en politieke kracht met respectievelijk Pim Fortuyn en de verkiezingsstrijd van 2002 en de deelname van Leefbaar Rotterdam aan het nieuwe college. Met de aandacht van het college voor veiligheid werd getracht het verloren vertrouwen in het stadsbestuur te herstellen. Er ontwikkelt zich in de jaren een overkoepelend veiligheidsbeleid geënt op een combinatie van repressie en preventie, dat hand in hand gaat met versterkte aandacht voor resultaten en uitvoering van beleid. Interessant is de ontwikkeling van de PvdA. Zij maakt een proces van bezinning door en voegt zich ook langzaam in de veiligheidsaanpak in. Alle belangrijke veiligheidsdossiers die de raad passeren worden door haar gesteund. Als de PvdA in 2006 de verkiezingen wint, worden veiligheid en uitvoeringsgerichtheid in het programma van het nieuwe college opgenomen. Op het terrein van integratie is de PvdA niet op continuïteit gericht. De sociaal-democraten hebben met ongenoegen aangezien hoe het integratiedebat zich door de jaren heen heeft ontwikkeld. In de gemeenteraadsverkiezing van 2006 is de tegenstelling op zijn scherpst. Veel allochtone kiezers komen naar de stembus, wat er mede toe leidt dat niet Leefbaar Rotterdam, maar de PvdA weer de grootste partij wordt en in het college komt.

Literatuur

Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS)

Analyse gemeenteraadsverkiezingen 2006
Rotterdam, 2006

Gemeente Rotterdam

Het nieuwe elan van Rotterdam ... en zo gaan we dat doen.
Collegeprogramma 2002-2006
Rotterdam, 26 september 2002

Gemeente Rotterdam

De stad van aanpakken; voor een Rotterdams resultaat. Collegeprogramma 2006-2010
Rotterdam, september 2006

Gemeente Rotterdam

Versterking veiligheid Rotterdam; vijfjarenprogramma in samenwerking tussen stadsbestuur, deelgemeenten, stedelijke diensten, politie, justitie, bewoners,

maatschappelijke organisaties en bedrijven

Rotterdam, 2001

Gemeente Rotterdam

Veiligheidsindex 2004; meting van de veiligheid in Rotterdam.

Rapportage bevolkingsenquête januari-februari 2004 en feitelijke criminaliteitsgegevens en

stadsgegevens over 2003

Rotterdam, 2004

Gemeente Rotterdam

Samen werken aan veiligheid: voorkomen en handhaven;

vijfjarenactieprogramma veilig Rotterdam 2006-2010

Rotterdam, 2005

Gemeente Rotterdam

Rotterdam zet door; op weg naar een stad in balans, 2003

Rotterdam, 2003

Leefbaar Rotterdam, CDA, VVD

Het nieuwe elan voor Rotterdam! Over rechten en plichten,

waarden en normen, vrijheid en verantwoordelijkheid

Coalitieakkoord, p. 3

Oosthoek, A.

Pim Fortuyn en Rotterdam

Rotterdam, Ad. Donker bv, 2005

Ostaaijen, J.J.C. van,

F. Hendriks

Safety policy reform in Rotterdam; changing priorities in big

city governance

In: Reform in Europe; breaking the barriers in government,

Aldershot, Ashgate, 2006

Samenwerkende Bewoners-organisaties Rotterdam

Veiligheid in Rotterdam; petitie en nota van toelichting

Rotterdam 27 maart 2001

(www.sbr.rotterdam.nl).

Tops, P.W., J.J.C. van Ostaaijen

Actiefburgerschap en veiligheid in Rotterdam; onderzoek naar de

rol van burgers in het Rotterdamse veiligheidsbeleid

Tilburg, Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, 2005

Tops, P.W., J.J.C. van Ostaaijen

De knop moet om; kroniek van de Rotterdamse veiligheidsaanpak

2001-2006

Tilburg, Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, 2006

Fortuyns erfenis: de geëmancipeerde immigrant

De heilzame aspecten van het islamdebat

A. Ellian*

Leven wij nu in een verlichte tijd? Het antwoord van Immanuel Kant op deze vraag luidde: 'Neen, maar wel in een tijd van verlichting.' De verlichting definieerde hij als het uittreden van de mens uit de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft. Onmondigheid is dan het onvermogen zich van zijn verstand te bedienen zonder de leiding van een ander. Door de sterke aanwezigheid van de islam in Europa zijn de Europeanen weer in een tijd van verlichting maar niet in een verlichte tijd terechtgekomen. Immers, waar het religieuze fanatisme zich als een maatschappelijke kracht presenteert, ontstaat noodzakelijkerwijs de vraag naar de conditie waaronder de mens zijn verstand durft te bedienen zonder leiding van een ander, een imam, een priester of een profeet. Niets voor niets rondde Kant zijn argumentatie over de verlichting af met een nog steeds actuele verwijzing naar het religieus denken: 'Daarenboven is de religieuze onmondigheid zowel de schadelijkste als ook de meest ontorende van alle' (Kant, 1992, p. 70). Kant gaat het hier niet om het privégebruik van de rede, maar het openlijke (dus het publieke) gebruik van de rede door individuen en eventueel groepen. In de kelder van je huis ben je uiteraard vrij om te spreken en redeneren. Het openlijke gebruik van de rede vereist de vrijheid.

Pim Fortuyn trachtte als een geboren en getogen Europeaan weer 'een tijd van verlichting' te ontketenen. De vraag is alleen of hij daarin is geslaagd. Hierna wil ik een aantal onderwerpen op chronologische wijze behandelen. Fortuyns kritiek op de islam neem ik als vertrekpunt. Daarbij ga ik in op de kritische islamanalyse

* Prof. dr. Afshin Ellian is als hoogleraar Sociale cohesie, burgerschap en multiculturaliteit verbonden aan de faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden.

van Fortuyn en de reactie daarop. Vervolgens behandel ik de risico's van een polemiek over de islam en sluit ik af met een aantal opmerkingen over de emanciperende werking van het islamdebat voor de moslims.

Tegen de islamisering

Fortuyns kritische houding ten opzichte van de islamitische cultuur en religie kwam voor het eerst tot uiting in zijn boek *Tegen de islamisering van onze cultuur; Nederlandse identiteit als fundament* (Fortuyn, 1997). Uiteraard staat op het omslag van deze uitgave (1997) een foto van hemzelf. Het is niet een onbelangrijk detail, want de volgende uitgave uit 2001 ziet er geheel anders eruit. Op het kaft van de tweede uitgave zitten twee mannen tegenover elkaar, Ze kijken elkaar buitengewoon ernstig aan: Fortuyn en imam Haselhoeve. De titel van het boek is ook enigszins omvangrijker en actueler geworden: *De islamisering van onze cultuur. Nederlandse identiteit als fundament. Het woord als wapen* (Fortuyn, 2002). De foto van imam Haselhoeve met zijn tulband en puntige hoofddekseel onthult meer over die tijd dan honderden pagina's tekst. Imam Haselhoeve was geen echte imam. Hij verwarde regelmatig de islam met een verlicht protestantisme. Op een onbewaakt ogenblik beging hij een fout. De imam, lijkend op een figurant uit de Efteling, bleek ineens conform de sharia te weten onder welke condities homoseksuelen mogen worden gedood. Haselhoeve verdween uit het publieke debat. Fortuyns ophef over de islam had dus een Hollandse Eftelingachtige moslim als opponent gekregen. Het was vooral het autochtone establishment dat hevige oppositie voerde tegen Pim Fortuyn. De islamitische bewustwording moest nog komen. Kennelijk was Fortuyn doordrongen van het feit dat er een noodzaak bestaat voor een dialoog of een polemiek tussen het Westen en de aanhangers van de islam. Vandaar dat in de nieuwe uitgave van het eerder genoemde boek het woord 'tegen' ontbrak in de titel. In plaats van 'Tegen de islamisering van onze cultuur' staat er nu 'De islamisering van onze cultuur'. Dit in combinatie met een foto van imam Haselhoeve en diens kritische reactie op Fortuyn kan slechts worden geïnterpreteerd als een teken dat Fortuyn een groeiend belang hechtte aan een kritische dialoog met de aanhangers van de islam. Later, na de moord op Fortuyn, zien we hoe velen in Nederland – moslims en

niet-moslims – de ideologische confrontatie met de islam willen voortzetten. Niet langer ‘tegen’, maar de term ‘islamdebat’ fungeert als een duidelijke begrenzing voor de intellectuele confrontatie met het islamitisch denken. Op de subtitel ‘het woord als wapen’ kom ik nog terug. Wat schreef Fortuyn eigenlijk in zijn boek?

De methodologie die Fortuyn in zijn polemieken met de islam toepast, is evolutionistisch van aard en bedient zich van een aantal neo-marxistische begrippen. Ik noem een paar voorbeelden: ‘de disciplinerende van de arbeid door de machine en de bureaucratie’; ‘productieproces’; ‘de emancipatie van de arbeidersklasse’.¹ Hij is bezorgd om de terugkeer van de ongeëmancipeerde arbeidersklasse, die onder invloed van de fundamentalistische islam de maatschappelijke rechtsvrede in gevaar kan brengen. Te meer nu de bipolaire wereld van de Koude Oorlog voorbij is. De multipolaire wereld wordt voornamelijk overheerst door etnische en religieuze conflicten. De burgeroorlog in de Balkan heeft bij iedere denker onuitwisbare sporen van angst achtergelaten. De postcommunistische wereld laat zich moeilijk ordenen. Moet de westerse wereld de moderniteit opleggen aan de moslimwereld? Het antwoord van Fortuyn duidt ondubbelzinnig op een evolutionistische overtuiging: ‘De islam moet soms nog aan dit secularisatieproces beginnen of verkeert er in het beste geval inmiddels in. Een proces dat tijd nodig heeft en verloopt met vallen en opstaan, zo leert onze eigen geschiedenis in deze. Opleggen kun je zo’n proces – zoals de ethisch bevlogen premier van het UK Tony Blair (Labour) schijnt te denken – allerm minst. Het opleggen van zo’n proces leidt tot het tegendeel en dat is nog begrijpelijk ook. Zo min wij willen dat iets ons van buitenaf wordt opgelegd, zo min willen islamitische volkeren dat’ (Fortuyn, 2002, p. 11).

De islamitische wereld moet dus in zijn eigen autonome ontwikkeling, zonder de buitenlandse interventie, met rust gelaten worden. Daarom mag ostentatieve militaire aanwezigheid in de islamitische landen een onsje minder zijn. Fortuyn vindt dat Blair een buitengewoon gevaarlijke man is, omdat Blair een bedreiging voor de wereldvrede zou vormen. Ten slotte komt Fortuyn tot een onthutsende conclusie: ‘Wij kunnen hen voorhouden hoe het beter kan,

1 Dick Pels is van mening dat Fortuyn wel afscheid nam van Marx en Keynes. Dit neemt echter niet weg dat Fortuyn toch bij het maken van een maatschappijanalyse gebruikmaakte van de marxistisch-sociologische methodologie. Zie D. Pels, 2003, p. 106.

wij kunnen hen helpen bij het oplossen van hun problemen, maar alleen in dialoog en als zij dat wensen. Wij hebben ons in hun deel van de wereld te gedragen als gasten, zoals zij dit hebben te doen in ons deel van de wereld. En dus niet als gasten die gaandeweg het huis overnemen! Dat is ook de reden dat het heel goed zou zijn als het Westen in hun (veelal islamitisch) deel van de wereld een toontje lager zou zingen en onverwijd een einde maakt aan zijn militaire presentie al daar, te beginnen met de terugtrekking van alle Amerikaanse troepen uit Saoedi-Arabië' (Fortuyn, 2002, p. 170). Pas vanaf dat moment – na de terugtrekking van het Westen uit de islamitische wereld – ontstaat het recht voor Nederland om van de islamitische Nederlandse burgers te eisen om zich 'volledig te conformeren aan onze kernnormen'. Deze redenering gaat voorbij aan de invloed die de politieke islam (vanuit de islamitische wereld) heeft op de radicaliseringsprocessen in Europa. De jonge Europese moslims radicaliseren voornamelijk op internetfora (Ellian, 2006, p. 20 e.v.). De globalisering, mediatechnologie en de supersnelle communicatiemiddelen hebben onze wereld definitief veranderd. Het kenmerk van de gevestigde globaliteit is, volgens Peter Sloterdijk, de toestand van afgedwongen nabuurschap met ontelbare toevallig coëxisterenden waarbij het terrorisme als romantiek van de zuivere aanval een doorbraak is voor de dichte wereld (Sloterdijk, 2006, p. 192). Zodoende blijkt dat Fortuyns analyse onvolledig en zelfs innerlijk tegenstrijdig was. In andere teksten eist hij de onmiddellijke onderwerping van moslims aan de kernwaarden van Europa. Wat wel interessant is, is zijn nadruk op dialoog. Wel te verstaan een kritische dialoog.

Van tegen naar polemiek met

De centrale thema's, kernthema's, die Fortuyn in polemiek met de aanhangers van de islam hanteerde, vormden een coherent geheel dat later door zowel critici als de verdedigers van de islam hevig zou worden bediscussieerd: '(1) Het centraal stellen van individuele verantwoordelijkheid boven collectieve verantwoordelijkheid. (2) De scheiding van kerk en staat. (3) De omgang tussen de seksen. (4) De verhouding tussen kinderen en volwassenen' (Fortuyn, 2002, p. 15). Deze kernthema's tonen de verschillen tussen de fundamentalistische islam en de traditionele joods-christelijk humanistische cul-

tuur, aldus Fortuyn. Wat echter Fortuyn niet kon vermoeden, is dat juist deze kernthema's ook een scheidslijn vormen in de islamitische wereld. Het gaat niet om joods-christelijk humanistische cultuur. In de islamitische wereld, dus ook in Nederland, gaat het om de strijd tussen democratie en de mensenrechtencultuur versus de politieke islam. Het Darwinistische, evolutionistische mensbeeld waarin Fortuyn gevangen zat, maakte hem blind voor de interne strijd die binnen de moslimgemeenschappen wereldwijd wordt gevoerd. Ironisch genoeg wordt het proces van polemiek en dialoog met de islam, dat Fortuyn zelf tot stand heeft gebracht, voornamelijk voortgezet door de moslims zelf.

Moslims bouwden op Fortuyn's erfenis een nieuwe ruimte voor het islamdebat: de schrijver Hafid Bouazza, de onderzoekster en latere politica Ayaan Hirsi Ali, de onderzoekster Nahed Salim, de politicus Ahmed Aboutaleb, en vele anderen. Zo signaleert Jan Blokker in een van zijn columns: 'Peet eindigde zijn bijdrage met een vroom appel aan ons allemaal: "Herontdek alstublieft uw oude, voorbeeldige liberale pragmatisme!" Maar wie zal er naar luisteren? Wie kan de herontdekking ter hand nemen? Wie deelt in Nederland überhaupt nog de lakens uit? Zoals gezegd: een geboren Iraniër (Ellian), een geboren Algerijnse Fransman (Ephimenco) en een geboren Somalische (Hirsi Ali) maken daar de meeste aanspraak op, en dat is maar goed ook als je nagaat hoe wij autochtonen het er voor, tijdens en na Paars bij hebben laten zitten. Zou Peets wens dan misschien verhoord worden als we de oude Hollandse poldergeest z'n gang laten gaan?'²

Toegegeven moet worden dat de richtinggevende personen voor het publieke debat van buitenlandse afkomst waren. Had Nederland zich in de jaren negentig niet steeds afgevraagd waar de intellectuele allochtonen toch bleven? Nu zijn ze er dankzij Fortuyn. Derhalve mag worden geconcludeerd dat Pim Fortuyn een emanciperend effect heeft gehad op de migranten in het algemeen en de Nederlandse moslims in het bijzonder.

De nadruk die Fortuyn legde op dialoog met de aanhangers van de islam is niet los te zien van de politieke ontwikkelingen in Nederland, die later als 'opstand van burgers' zullen worden gekenmerkt. Hans Wansink geeft in zijn proefschrift over Fortuyn een heldere

2 *De Volkskrant*, 13 maart 2004.

analyse van deze opstand: 'Pim Fortuyn was de katalysator van de nationale onvrede over het consensusbeheer van een gesloten politieke kaste die niet meer bij machte was de maatschappelijke agenda te beheersen. De geest was begin 2002 uit de fles; de omslag in de publieke opinie ten nadele van Paars was niet meer ongedaan te maken. Zijn voornaamste programmapunt, "Nederland is vol" werd overigens slechts door een kleine minderheid van de kiezers (minder dan 20 procent) gedeeld. De weerzin tegen het wegmoffelen van de migrantenproblematiek was groter' (Wansink, 2004, p. 131). Wat motiveerde Fortuyn in zijn polemieken met – of volgens sommigen zijn kruistocht tegen – de islam? Het antwoord is volgens Wansink te vinden in een interview met Fortuyn. Daarin zei hij: 'Ik heb geen zin de emancipatie van vrouwen en homoseksuelen nog eens over te doen. Op middelbare scholen zijn tal van homoseksuele leraren die vanwege Turkse en Marokkaanse jongens in de klas niet durven uitkomen voor hun identiteit. Dat vind ik een schande' (Wansink, 2004, p. 133). Terecht wil men de verworvenheden van een democratische rechtsorde niet op het spel zetten.

De emancipatie van moslims werd na de moord op Fortuyn het kernthema waarvoor zelfs de VVD Ayaan Hirsi Ali uitnodigde om voor hen in de Kamer te gaan zitten.

De risico's van een polemieken

Ondanks het feit dat Fortuyn niet elke vorm van de islam gelijk wilde stellen aan het fundamentalisme, was hij toch van mening dat de islam de seculiere staat evenwel ook in zijn meest liberale variant niet erkent. Het islamitische recht vormt voor hem het bewijs voor zijn stelling. Dit zouden we als een normatieve bewijsvoering moeten beschouwen. Echter, de meeste voorbeelden die Fortuyn aanvoert zijn empirisch van aard. Fortuyn had natuurlijk heel weinig kennis van de islam, de interne geschiedenis van de islam en de politiek-theologische aspecten ervan. Wat hij zag, namelijk de moslims, was voor hem de aanleiding om de islam als een problematische religie te zien. De politiek-theologische, historische aspecten van de islam bleven dus onbelicht in de polemieken die Fortuyn voerde met de islam. Hij moet wel worden beschouwd als een ijsbreker die het islamdebat decriminaliseerde. Een debat over de islam was immers in de jaren negentig van de vorige eeuw niet

mogelijk. Naar aanleiding van zijn boek *Tegen de islamisering van onze cultuur* kwamen emotionele en afwijzende reacties op gang. De Tweede Wereldoorlog was weer het argument om een vrij debat over de immigranten of de islam met succes te kunnen blokkeren. We zouden nooit kunnen begrijpen hoe belangrijk Fortuyns discussie over de islam is geweest zonder ons ervan bewust te zijn welke barrières daarvoor moesten worden overwonnen. Ter illustratie citeer ik uitvoerig uit het onderzoek van de 'Commissie feitenonderzoek veiligheid en beveiliging Pim Fortuyn'. Naar aanleiding van zijn boek *Tegen de islamisering van onze cultuur* werd Fortuyn door Marcel van Dam en Paul Witteman op 15 februari 1997 uitgenodigd om in het Lager Huis (tv-programma van Vara) te verschijnen. De commissie rapporteert hierover het volgende: '(...) maar al vlug interrumpeerde Van Dam hem met de vraag waaruit zou blijken dat de islamisering onze cultuur en in het bijzonder de scheiding tussen kerk en staat in Nederland bedreigt. Onder verwijzing naar zijn essay antwoordde Fortuyn dat er een onderklasse is ontstaan en dat zo een van voorwaarden is geschapen voor een fundamentalistische bedreiging. Van Dam reageerde hierop met te zeggen dat er geen enkel "vooraanstaande geleerde" is die dit vindt en dat zijn bezwaar tegen het boekje is "dat u de mensen aanzet tot angst voor vreemdelingen, terwijl die angst volkomen ongegrond is." Fortuyn sprak hierop tegen: "Ik vind het volkomen schandalig, omdat ik dat niet beweer." De discussie werd nog harder en grimmiger:

Van Dam (VD): Populist? Populist? Weet u wat ik zo vreselijk vind?

Pim Fortuyn (PF): Ja? Ik vind u vreselijk.

VD: Dat u potentiële angsten bij het Nederlandse volk tegen vreemdelingen exploiteert...

PF: Weet u wat u doet met dit debat. Ik heb...

VD: ...exploiteert om die boekjes, die overigens nog voor geen gulden informatie bevatten, om dat te verkopen.

PF: Alweer zo'n beschuldiging. Wat ik probeer met mijn boek...

VD: U bent een buitengewoon minderwaardig mens. Weet u dat?

PF: Ik probeer in mijn boek het debat te verbreden mijnheer Van Dam en die politiek correcte kerk van u te bestrijden' (Commissie, 2002, p. 133-134).

Hier wordt min of meer duidelijk dat de debatten op een onzuivere wijze werden gevoerd. En dat de vreselijke gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog worden misbruikt om een inhoudelijk debat

met andersdenkenden te blokkeren. Te worden gedemoniseerd en gecriminaliseerd: dat waren vóór de moord op Fortuyn de voornaamste risico's bij deelname aan het publieke debat. Een aanslag, de dood is ná de moord op Fortuyn het voornaamste risico van de actieve deelname aan het debat. 'Het woord als wapen' sidderde als een nieuwe ondertitel op het omslag van het boek dat niet meer *Tegen* .... maar *De islamisering van onze cultuur* heet. Kennelijk was Fortuyn doordrongen geraakt van de veiligheidsrisico's die samenhangen met een debat over de minderheden en de islam. Daarom eindigde hij zijn inleiding (2002) met een analyse van een waarzegger: 'Een reden temeer om ons nu niet te laten kisten door angst en de discussie, de ideologische strijd, met de islam aan te gaan. Uiteraard binnen de grenzen van de wet die voor ons allen zonder aanzien des persoon gelden. Dus: handen thuis, spreken met twee woorden om over bekladding van moskeeën en brandstichting in islamitische eigendommen maar niet te spreken. Geweld is laf, zeker indien er geen visitekaartje aan hangt, en onze beschaving onwaardig. Het woord als wapen, daarmee moeten we het in de moderniteit doen en op termijn zal dat een respectvol, liefdevol en buitengewoon effectief wapen blijken te zijn!' (Fortuyn, 2002, p. 12-13). Alles wat Fortuyn hier schreef, heeft helaas plaatsgevonden. De overheid en de samenleving waren niet bij machte om de genoemde risico's tegen te houden.

De gewelddadige manier waarop Fortuyn door Volkert van der G. werd vermoord, leidde tot bezinning omtrent de manier waarop machtige personen in de media en politiek mogen omgaan met andersdenkenden. De polemiek was begonnen. De ideologische strijd om verschillende thema's binnen en buiten de politieke partijen was een feit. Het ging om de essentiële aspecten van de islam in verhouding tot de Nederlandse rechtsorde zoals de positie van het bijzonder onderwijs en de risico's van de islamitische scholen, religieus geëngageerde vormen van discriminatie tegen vrouwen of homoseksuelen. De grenzen van de multiculturele samenleving werden ook ter discussie gesteld. Welke vorm en omvang moet de staat hebben in een multiculturele samenleving? Ook laaide de discussie op naar aanleiding van het onderzoek van de Commissie Stasi in Frankrijk omtrent het gebruik van opzichtige religieuze en ideologische tekens op openbare scholen.

Dit waren echter niet de allerbelangrijkste zaken die na de moord op Fortuyn veranderden. De werkelijke omwenteling kwam dankzij de

intellectuele immigranten tot stand. De erfenis van Fortuyn op het gebied van de islam, te weten het debat over de botsende waarden van de islam en democratie, werd na zijn dood overgenomen door de intellectuelen uit de islamitische wereld zelf. Dit was een echte omwenteling die niet onopgemerkt bleef in andere Europese landen. Nederland werd het land van islamdebat dat door de immigranten zelf werd gevoerd en geleid.

De emancipatie van de islamdeskundigen: het echte islamdebat

De ideologische strijd waarop Fortuyn hoopte, werd niet door de autochtonen maar door intellectuelen uit de islamitische wereld ontketend. De politieke islam wordt nu door personen bekritiseerd die wel degelijk theologische kennis hebben van de islam. Het debat werd verlost van de Europese islamdeskundigen die elke vorm van debat over de islam hebben verhinderd. Nergens in Europa namen zo veel migranten – en dus nieuwe Europeanen – deel aan het maatschappelijke debat als in Nederland. Ik zal nog een aantal voorbeelden in herinnering roepen die significant zijn voor de inhoud en de vorm van het islamdebat.

Zo kondigde Ayaan Hirsi Ali in *Laat ons niet in de steek; gun ons een Voltaire* (2001) in scherpe bewoordingen de voortzetting van het debat over de islam aan: ‘Steeds weer rijst de vraag of de islam in zijn huidige vorm verenigbaar is met de democratie en de rechtsstaat zoals we die in Nederland kennen. Of is er een verlichting en modernisering van de islam nodig? (...) Islamitisch fundamentalisme en politieke islam ontstaan niet uit het niets. Zij hebben een bodem nodig waarin ze wortel kunnen schieten en gedijen, (...) Die bodem wordt gevormd door de islam zoals die in het leven van alledag wordt doorgegeven aan de moslims in de islamitische wereld.’³ Het onderzoek naar de islam en niet alleen maar naar de gedragingen van de moslims wordt nu het centrale punt in het debat over de islam. Kunnen mannen en vrouwen wel gelijk worden behandeld wanneer de koran zegt dat ze ongelijk moeten worden behandeld? Wat zijn dan de grenzen van de godsdienstvrijheid in een democratische rechtsorde? Tot op heden werden moslims als de oorzaak

3 *Trouw*, 24 november 2001.

van de stagnatie in de islamitische cultuur genoemd. Immers de islam was perfect en foutloos. Het Nederlandse islamdebat bracht een perspectiefwisseling tot stand: van moslims naar de islam. Niet de moslims maar de islamitische cultuur werd als oorzaak van de problemen aangewezen. De cultuurkritiek bracht pijnlijke waarheden over de politieke islam aan het licht. Het lijkt op de processen die eerder in Europa het christendom moest doorstaan.

In een zeer scherpe polemiek met de publicist Mohammed Benzacour kwam ondergetekende (2002) tot de conclusie: 'Leest men de koran op mystiek-poëtische wijze, dan zal men een bron van schoonheid en inspiratie aantreffen. Leest men de koran als een grondwet, dan zal men een bron van fundamentele ongelijkheid, onvrijheid, angst, aanzet tot moord en jihad aantreffen. De Nederlandse grondwet is het gevolg van de Europese Verlichting waarbij Europeanen de rechten van de mens, de rechtsobjectiviteit van de mens en de redelijkheid als bron van argumenten en oordelen hebben aanvaard' (Ellian, 2005, p. 189-199). Zodoende wordt de staat als een neutraal instituut voorgesteld, dat in een meerkleurige samenleving de rechten van de mens en rechtsvrede moet bewaken. Het grondwetpatriottisme wordt hier, in navolging van Habermas, een belangrijke bron van sociale cohesie. De politieke islam is dan de vijand van de mensenrechtencultuur. De islamisten zijn niet alleen de vijand van het westen maar ook van de moslims. De meeste slachtoffers van de politieke islam zijn vooralsnog de moslims: Afghanistan onder het Alqaeda-Talibanbewind en het islamitische Iran en de Irakezen.

Vanuit een geheel ander perspectief intervenieerde de schrijver Hafid Bouazza met de discussie over de islam: 'Al jaren maak ik mij grote zorgen over de extremistische uitwassen van de islam in Nederland en de blindheid en de onwil van de Nederlanders om deze gezwollen aan te zien voor wat ze werkelijk zijn, namelijk wat in Nederland rechts-extremisme wordt genoemd. (...) Steeds wordt over het hoofd gezien dat de islam een intrinsiek politiek karakter heeft en dat het separatisme van zijn ongure aanhangers niets anders is dan een totalitaire, racistische en nationalistische ideologie, die in Nederland zo wordt verafschuwd. Het is de taak van de Nederlandse overheid om er tegen op te treden. Ik heb nooit het verschil gezien tussen een doorgeslagen imam en een Janmaat.'⁴

4 *NRC Handelsblad*, 20 februari 2002.

Deze stevige benadering probeert de zogenaamde strijd tussen moslims en niet-moslims te transformeren in een strijd tussen democraten en totalitaire figuren.

Er zijn natuurlijk andere noemswaardige voorbeelden: de moslima's zoals Naima El Bezaz of Nahed Salim, die zich ook hebben ingezet tegen de onderdrukkende aspecten van de politieke islam. Naar aanleiding van wat deze denkers aan de orde hebben gesteld, werden ook de prominente Nederlandse rechtsfilosofen, zoals Paul Cliteur en Gerrit Manenschijn, geïnspireerd om de vraag te beantwoorden wat nu de stand van zaken is in onze democratische rechtsstaat (Cliteur, 2004; Manenschijn, 2003). Bovendien confronteerde het islamdebat de Nederlandse filosofen en rechtsgeleerden met ingewikkelde vraagstukken zoals dat rond de grenzen van vrijheid van meningsuiting, of de grenzen van een actief optredende overheid in de strijd tegen het terrorisme. Dit alles is erg heilzaam geweest voor de Nederlandse samenleving en rechtsorde. Ook kwamen de fundamentalisten aan het woord. Zo had de Vara na de moord op Van Gogh een speciaal programma over jihad in Nederland waaraan buitengewoon kritische en radicale moslims deelnamen. Een democratische rechtsstaat ontwikkelt zich voornamelijk – ondanks strijd, ruzies en conflicten – via rationele debatten over de rechten en plichten en de inrichting van de samenleving. Als we de revolutie als een gevaarlijk fenomeen buiten beschouwing laten, beschikt een democratische rechtsorde over niets anders dan een permanente deliberatie waardoor men uiteindelijk tot een besluit komt. Zolang wij blijven argumenteren en analyseren, zijn we in staat om onze samenleving te verbeteren en op een vreedzame wijze oplossingen te vinden voor de multiculturele problemen. Was dit alles ook heilzaam voor Nederlandse moslims? Ja, omdat dit proces de bewustwording van moslims over hun identiteit heeft versterkt. Dat blijkt ook uit talloze ingezonden stukken naar de kranten. Zo schreef Fadoua Bouali terecht dat: 'Het effect van alle aandacht die op de islam wordt gericht is dat moslims herinnerd werden aan hun geloof. Moslims waren door alle drukte en het consumptiegedrag, hun godsdienst helemaal vergeten. Maar ook mensen als Hirsi Ali, Afshin Ellian en Paul Cliteur hebben door hun scherpe kritiek op de islam, moslims aan het denken gezet. Wat ik alleen maar als positief kan zien, want het gedrag van veel moslims strookt vaak niet met de leer van de islam.'⁵

5 *De Volkskrant*, 4 april 2004.

Er waren ook andere geluiden te horen. Die kwamen van de zijde van multiculturele industrie. Wasif Shadid beweerde in mei 2002: 'Als er niet stelling wordt genomen tegen de uitsluiting van allochtonen, houd ik serieus rekening met etnische onlusten. Het masker van de Nederlandse tolerantie is gevallen na de moord op Fortuyn.'⁶ Wat een onzinnige bewering! Immers de enige reële bedreiging voor de tolerantie is nu het islamitische terrorisme, dat al een cineast op klaarlichte dag heeft afgeslacht. De feiten hebben de onjuistheid van Shadids bewering bewezen: het debat leidde niet tot een isolement van moslims maar tot politieke participatie. Deze participatie heeft de uitslagen van de laatste gemeenteraadsverkiezingen zelfs sterk beïnvloed. De aanwezigheid van moslims in de landelijke en lokale politiek is sindsdien alleen maar toegenomen. Ahmed Aboutaleb werd niet vóór de moord op Fortuyn maar juist daarná benoemd als wethouder en gekozen door duizenden Amsterdammers. Mensen als Shadid beschouwen de moslims als leden van een domme kudde die het vermogen mist om aan kritische debatten deel te nemen. Laten we de waardigheid van de moslims respecteren door hen niet te sparen in een kritisch debat over de islam en het multiculturalisme. Of zoals Kant zegt: '(...) de mens die nu meer dan een machine is, in overeenstemming met zijn waardigheid te behandelen' (Kant, 1992, p. 71). We leven in een tijd van verlichting. Gun het daarom de moslims mondig te zijn.

Literatuur

Cliteur, P.B.

Tegen de decadentie; de democratische rechtsstaat in verval

Amsterdam, Arbeiderspers, 2004

Commissie feitenonderzoek veiligheid en beveiliging Pim Fortuyn

De veiligheid en de beveiliging van Pim Fortuyn; feiten en verantwoordelijkheden

Amsterdam, Sdu, 2002

Ellian, A.

Sociale cohesie en islamitisch terrorisme

Leiden, Universiteit Leiden, 2006 (oratie)

Ellian, A.

Brieven van een Pers; over Nederlands en islamitisch kanibalisme

Amsterdam, Meulenhoff, 2005

6 *Trouw*, 21 mei 2002.

Fortuyn, P.

Tegen islamisering van onze cultuur; Nederlandse identiteit als fundament

Utrecht, A.W. Bruna Uitgevers B.V., 1997

Fortuyn, P.

De islamisering van onze cultuur. Nederlandse identiteit als fundament. Het woord als wapen

Rotterdam, Karakter Uitgevers B.V & Speakers Academy Uitgeverij B.V., 2002

Fortuyn, P.

De puinhopen van acht jaar Paars

Rotterdam, Karakter Uitgevers B.V & Speakers Academy Uitgeverij B.V., 2002

Kant, I.

Wat is verlichting?

Kampen, Kok Agora, 1992

Manenschijn, G.

Levenslang mores leren; de uitdaging van de multiculturele samenleving

Kampen, Uitgeverij Ten Have, 2003

Pels, D.

De geest van Pim; het gedachtegoed van een politieke dandy

Amsterdam, Anthos, 2003

Sloterdijk, P.

Het kristalpaleis; een filosofie van de globalisering

Amsterdam, SUN, 2006

Wansink, H.

De erfenis van Fortuyn; de Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers

Amsterdam, Meulenhoff, 2004

Enkele strafrechtelijke ontwikkelingen en de volkswil

*C. Kelk**

Bepaalde ontwikkelingen kunnen alleen aan iemands persoonlijke invloed worden toegeschreven als deze anders achterwege zouden zijn gebleven. Dramatische gebeurtenissen, zoals een moord, plegen de heldenrol van de hoofdpersoon bovendien te vergroten. Van vele klassieke tragedies is dit de kern.

Het was Pim Fortuyns verdienste dat hij op een aanschouwelijke, soms amusante wijze de strijd heeft aangeboden met het verschijnsel dat belangrijke politieke beslissingen te vaak in een sfeer van beslotenheid worden voorbereid en, ondanks pretenties van het tegendeel, in feite al worden genomen. Hij markeerde het bestaan van een nieuw soort regenteskheid, waarmee het in de jaren zeventig zo vermaledijde paternalisme eigenlijk weer via een achterdeur terugkeerde, hetgeen reden voor veel maatschappelijk onbehagen werd.

Ontegenzeggelijk was het verbale vermogen van Pim Fortuyn groot. Zijn verontwaardigde toon, naar het leek ingegeven door gekrenkte gevoelens, bleek zeer geschikt om onbehagen van velerlei soort los te woelen.

Het willen luisteren naar klachten van het publiek was Fortuyns handelsmerk en dat zou hem zonder enige twijfel ver hebben gebracht, misschien zelfs tot in het Catshuis.

Zoals het met collectief onbehagen in de samenleving pleegt te gaan, dit brengt kettingreacties teweeg en 'zet zich soms van het algemene politieke en maatschappelijke niveau voort tot in de huiskamers van de betrokkenen' (Van Tillo, 2005). Ook op de terreinen van de justitiële organisatie en de rechtspraak valt te constateren dat verlangens naar meer volksbemoeyenis sterk zijn opgeleefd.

Hierna zal worden betoogd dat het strafrecht weliswaar is gebaseerd op de volkswil, maar dat terughoudendheid een klassiek uitgangs-

* Prof. mr. Constantijn Kelk is als hoogleraar straf(proces)recht en penitentiair recht verbonden aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen te Utrecht.

punt van het strafrecht zelf is. Gedurende de laatste decennia heeft een toegenomen geloof in de instrumentele kracht van het strafrecht echter geleid tot een forse uitbreiding van strafbaarstellingen en verharding van de strafrechtspleging als geheel. In de huidige veiligheidssamenleving is deze ontwikkeling nog eens versterkt. Gedreven door het gedachtegoed van Pim Fortuyn heeft de stem des volks ondubbelzinnige geluiden van groot onbehagen geuit. Deze betreffen niet alleen de te geringe zwaarte van de straffen, maar ook het gebrek aan invloed daarop van het volk. Zo ontstond tevens een roep om meer participatie van leken in de strafrechtspraak. Intussen is onder de druk van veiligheid en bezuiniging ook het kwalitatieve peil van de tenuitvoerlegging van vrijheidsbenemende sancties sterk gedaald. Dit strookt met de door de LPF vaak verkondigde vrees dat in ons land te mild gestraft zou worden.

De strafwetgeving en de volkswil

Met de vaststelling dat de vox populi, de stem des volks, in een democratische samenleving als essentieel thema niet mag worden genegeerd en al zeker niet geschoffeerd, is nog niet de vraag beantwoord hoe ver de actieve bemoeienis van het volk op het terrein van het strafrecht en de strafrechtspleging mag en moet gaan.

De volksvertegenwoordiging heeft daarin uiteraard een overkoepelende en basale functie, voor zover de strafrechtspleging in al zijn fasen en onderdelen wettelijk is geregeld. Daartoe behoren krachtens het legaliteitsbeginsel van art. 1 Sr alle strafbaarstellingen en de daarmee samenhangende algemene voorwaarden voor strafbaarheid en vervolgbaarheid. Voorts zijn de belangrijkste strafprocedurele regels waardoor het strafrecht tot verwerkelijking komt in de wet neergelegd (art. 1 Sv), hetgeen krachtens het nulla poena-beginsel van art. 1 Sr ook geldt voor de sancties en de sanctietoemeting. Ten slotte zijn ook de grondregels en beginselen voor de tenuitvoerlegging van de sancties in wetten neergelegd.¹

¹ De Penitentiaire Beginselenwet, de Beginselenwet Verpleging Ter Beschikking Gestelden en de Beginselenwet Justitiële Jeugdinrichtingen en alle daarop gebaseerde AMvB's en ministeriële regelingen en circulaire.

Weliswaar wordt bij de totstandkoming van deze wetten het volk vertegenwoordigd, maar het kan zijn stem niet direct op het forum van de besluitvorming laten klinken. Dit zal moeten geschieden via de tamtam, via de media en op (politieke) bijeenkomsten en dergelijke. De dagelijkse praktijk bepaalt echter sterk de wijze waarop in strafzaken door de betreffende functionarissen wordt gehandeld, zowel wat de technicité van het strafproces als wat het oordeel over het maatschappelijke gewicht van het te behandelen concrete geval en de te bestraffen persoon betreft. Dit alles is – uiteraard binnen de wettelijke kaders – overgelaten aan de professionele magistraten, terwijl de tenuitvoerlegging van de sancties vervolgens geschiedt door een onder de administratie ressorterend apparaat. Er is soms sprake van een grote mate van specialisatie, zowel in de rechtspraak als in de tenuitvoerlegging. Men denke aan fraudeofficiers, kinderrechtshouders, forensisch psychiaters die werkzaam zijn in het gevangeniswezen of de tbs, de penitentiaire functionarissen enzovoort.

Terughoudendheid naar eisen van proportionaliteit en subsidiariteit

De functionarissen worden bij de uitoefening van hun bevoegdheden geconfronteerd met het specifieke karakter van het strafrecht in relatie tot de andere rechtsgebieden. De lange traditie van het strafrecht, waarin alle tot beslissingen bevoegde strafrechtfunctionarissen, zowel rechters als officieren van justitie als ambtenaren van het ministerie van Justitie, geschoold en geoefend zijn, omvat niet alleen het geheel van wettelijke regels, maar ook de daaromheen gegroeide strafrechtscultuur.

De klassieke gedachten over het strafrecht, door Cesare Beccaria bijna twee en een halve eeuw geleden – geïnspireerd door de verlichting – tot een consistent beeld samengebracht, vormen nog altijd herkenbaar de wortels van ons strafrecht. De belangrijkste ontwerper van ons in 1886 in werking getreden Wetboek van Strafrecht, minister Modderman, gaf het nieuwe wetboek de boodschap mee dat het strafrecht ‘ultimum remedium’ zou zijn en dus geen primaire oplossing voor maatschappelijke en intermenselijke euvelen en kwalen. Daarvoor waren andere rechtsgebieden en andere oplossingsmethoden het eerst aangewezen.

Met deze terughoudendheid stroken ook de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit van het straffen, de pijlers van het concept van het klassieke strafrecht ter rechtsbescherming van de aan het strafrecht onderworpen burger. Overmatig en willekeurig gebruik van het strafrecht dient te worden bestreden.

Naderhand ondervond het strafrecht een flinke impuls van de Moderne richting, die de persoon van de dader eerder op een gedragskundige wijze wilde laten beïnvloeden en minder oog had voor de rechtsbeginselen die aan de bejegening ten grondslag lagen. De invoering van speciaal kinderstrafrecht en van de tbs-maatregel (in 1928) waren hiervan een belangrijke exponent, terwijl ook de straftoemeting meer in het teken van dit nieuwe denken kwam te staan.

Hieruit groeide een synthese tussen het klassieke en het moderne strafrecht met als kenmerk de combinatie van een zekere terughoudendheid overeenkomstig geldende rechtsbeginselen en een zo ruim mogelijke oriëntatie op de persoon des daders.

Het toegenomen geloof in de effectiviteit van zwaardere straffen

Reeds Beccaria waarschuwde ervoor, ook al was de wet de uitdrukking van de volkswil, dat een teveel aan strafbepalingen tot ongeloofwaardige handhavingstekorten leidt en dat een teveel aan straffen een toenemende ongevoeligheid voor de werking van de straf in de hand werkt.

Dit scherpe inzicht is in de huidige tijd gaandeweg overvleugeld geraakt door een verrassend diep geloof in de repressieve potenties van het strafrecht. Intussen heeft een flinke uitbreiding van de strafbaarstellingen plaatsgehad.

Al in de jaren tachtig, toen het *efficiency*denken gelijk met de snelle technologische ontwikkelingen alom oprukte, werd steeds meer resultaat verwacht van de *instrumentele werking* van het strafrecht. Vooral ging het om de zwaardere criminaliteit, terwijl de lichtere criminaliteitsvormen liefst langs bestuurlijke wegen moesten worden afgehandeld.² Echter de nadruk op een consequente vervolging en bestraffing van zwaardere criminaliteit en al helemaal van de toen snel opkomende georganiseerde misdaad, zweepte de vergeldingsgedachte enorm op.

2 Op grond van de Beleidsnota Samenleving en criminaliteit, ministerie van Justitie 1985.

Neo-vergelding werd dit wel genoemd, overigens een internationaal verschijnsel. Men ging ervan uit dat zwaardere straffen tastbaar bijdragen aan een vermindering van de criminaliteit. Rechtsbescherming en resocialisatie-idealen werden veeleer beschouwd als een spaak in het wiel van een geoliede strafrechtspleging. Eén van de meest in het oog springende gevolgen was de snelle uitbreiding van ons gevangeniswezen door het sterk gestegen aantal lange gevangenisstraffen. Om hieraan het hoofd te bieden werd in de jaren negentig de taakstraf als hoofdstraf ingevoerd. Het departement bevorderde een enorme groei van projecten en faciliteiten om deze straf daadwerkelijk ten uitvoer te leggen. Vervolgens manifesteerde zich in de laatste jaren van de vorige eeuw allengs *het veiligheidsprimaat* in het kader van de risicomaatschappij, met als (voorlopige) apotheose de terroristenwetgeving van 2004.

Het veranderende punitieve strafklimaat

Deze punitief-expansieve ontwikkelingen mochten dan verband houden met in omvang en ernst toenemende criminaliteitsvormen, maar ook was er – onder rechters en andere strafrechtsfunctionarissen – sprake van een veranderende houding inzake de waardering van de criminaliteit. Er ontstond een strafklimaat dat steeds weer nieuwe spiraalbewegingen in de straftoemeting teweegbracht. Hierbij speelden verschillende factoren een bijzondere rol. In de eerste plaats heeft de positie van het slachtoffer in het strafrecht meer erkenning gekregen, in samenhang waarmee de morele betekenis van criminaliteit in ons bewustzijn steeg (Boutellier, 1993). Zo is op initiatief van D66 en LPF-Kamerleden het mondelinge spreekrecht voor slachtoffers of hun nabestaanden in zaken van misdrijven waarop acht jaar of langer gevangenisstraf is gesteld (en nog enkele andere misdrijven zoals mishandeling) ingevoerd (zie art. 302 Sv). Overigens is uit recent onderzoek gebleken dat de meeste slachtoffers volstaan met een schriftelijke slachtofferverklaring en dat als zij wel van het mondelinge spreekrecht ter zitting gebruikmaken, dit niet zozeer van invloed is op de strafmaat, maar dat de toegevoegde waarde veeleer ligt in de confrontatie van de verdachte met de gevolgen van zijn handelen en het inscherpen van de maatschappelijke gevolgen van het misdrijf voor de rechter (Kool, Passier e.a., 2006, p. 126-127).

Verder lijkt er wel degelijk invloed te zijn uitgegaan van uitingen van ongenoegen en onbehagen van de kant van het publiek. Uiteindelijk kan de rechter niet helemaal om de publieke opinie heen, al behoudt hij natuurlijk volkomen zijn eigen verantwoordelijkheid. Maar op de strafrechter drukt ook een maatschappelijke verantwoordelijkheid, niet alleen met betrekking tot de op te leggen strafmaat maar zelfs tot de daaraan ten grondslag liggende bewezenverklaring. De 'maatschappelijke responsiviteit' ofwel de bereidheid om rekening te houden met maatschappelijke gevoelens, eist dat de rechter bepaalde delicten niet onbestraft laat met het risico dat dit hem zijns ondanks een enkele keer tot een – naar achteraf blijkt – verkeerde bewezenverklaring brengt (Schalken, 2002, p. 232).

Hoezeer dit rechters zelf ook kan tegenstaan, de strafmaat wordt door de roep om strengere straffen soms evenzeer beïnvloed (Ippel en Heeger-Hertter, 2006). Hierbij moet men zich bovendien realiseren dat binnen de rechterlijke macht al jaren lang omwille van de rechtsgelijkheid naar harmonisering in de straftoemeting wordt gestreefd.

Daarnaast zijn de laatste jaren door de wetgever vele nieuwe strafbepalingen ingevoerd, bestaande bepalingen aangevuld of van zwaardere strafposities voorzien. Deels hing dit samen met nieuwe vormen van criminaliteit, bijvoorbeeld als gevolg van de technologie (zoals computercriminaliteit), van uitbreiding van de actieradius buiten de grenzen (zoals mensenroof en mensensmokkel) en van internationale verplichtingen tot strafbaarstelling (zoals terroristische misdrijven), maar deels was er sprake van zelf gewenste strafrechtelijke uitbreidingen (zoals het nieuwe misdrijf van belaging).

Maar ook is het arsenaal straffen en maatregelen explosief uitgebreid. Wellicht volgt binnenkort nog de huisarreststraf als hoofdstraf.³ Het oorspronkelijke cumulatieverbod van hoofdstraffen is al lang opgeheven, doch het cumulatieve denken, waarvan het parlement gefascineerd geraakt lijkt te zijn, blijkt permanent naar meer te smaken.

3 Brief van de Minister van Justitie aan de Tweede Kamer van 25 augustus 2005, kenmerk 5364074/05.

De verharding van de sanctietoemeting: nog niet genoeg?

De strafrechters hebben inmiddels hun vroeger alom geprezen 'softheid' achter zich gelaten. Dit staat evenwel niet op zichzelf. Ook ons gevangeniswezen is op de internationale vergelijkingsschaal al geruime tijd niet meer het toppunt van verdraagzaamheid en humaniteit, maar neemt een gemiddelde positie in.

Evenmin is ons strafproces nog met droge ogen te typeren als een 'family model', waarin de berechting en bestraffing behalve van repressie tevens getuigt van zorg voor de justitiabele. Tekenend is de inkrimping van de traditionele reclasseringsbemoediging gedurende tal van bezuinigingsrondes en de toegenomen controletaak van de reclassering op de uitvoering van de in aantal gestegen taakstraffen. De solidariteit met de justitiabele als sociaal wezen heeft plaatsgemaakt voor een hardere opstelling tegenover de delinquent, die dan ook 'crimineel' is gaan heten. Diens gedrag moet niet meer ten positieve worden beïnvloed, maar 'keihard' worden bestreden, zo wil het populaire taalgebruik. Wat echter veelzeggend is: ook sommige Kamerleden en zelfs een enkele minister bezigen deze taal. De grote wisselwerking tussen opvattingen van parlement, pers en publieke opinie (de drie p's) moet niet worden onderschat.

Eén van de saillantste verscherpingen in de sanctietoemeting is het procentueel sterk toegenomen aantal *levenslange gevangenisstraffen* gedurende de laatste jaren. Hierbij hebben de volksstem en de toenemende identificatie met het slachtofferschap ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld. De gedachte van de veiligheids- en risicomaatschappij heeft immers een respectabele omvang aangenomen. Zelfs is door het Hof Den Haag een levenslange gevangenisstraf gecombineerd met tbs, hetgeen door de Hoge Raad terecht is afgekeurd.⁴ Daarentegen is de moordenaar van Pim Fortuyn – ondanks het zeer opzienbarende karakter van de zaak – door het Hof Amsterdam tot achttien jaar gevangenisstraf veroordeeld. De wijze waarop deze zaak werd behandeld en vooral de uitvoerige motivering van het arrest in hoger beroep bewerkstelligden dat de straf, ook voor de familie Fortuyn, aanvaardbaar was. Dit logenstraft de bewering dat de strafrechter ernstig aan geloofwaardigheid zou hebben ingeboet. Een essentieel bestanddeel van de geloofwaardigheid is echter de

4 LJV AU 5496 03431/04.

wijze waarop de rechter in zijn *motivering* verantwoording aflegt aan de gemeenschap voor zijn beslissingen. Over de summierheid van de strafmotiveringen in de praktijk is niet zonder reden al lange tijd veel te doen (geweest).

Vanwege de ruime wettelijke straftoemingsmarges die een te groot vertrouwen in de rechter zouden stellen, is reeds meermalen voorgesteld om tot het systeem van *minimumstraffen* te komen. De legitimiteit van het optreden van de rechter zou in de Nederlandse samenleving niet meer voldoen.⁵ Een dergelijk ongenueanceerd en generaliserend oordeel over de rechterlijke straftoemeting moet uiteraard krachtig tegengesproken worden (Haentjens, 2007, p. 92). De voorstellen zijn dan ook niet levensvatbaar gebleken, wat niet wegneemt dat de Europese Commissie de intentie vertoont om in alle EU-landen een minimumstraf voor het verhandelen van nage-maakte producten verplicht te gaan stellen. Er zullen ongetwijfeld nog zeer vele discussies plaatsvinden alvorens dit als het begin van een nieuwe ontwikkeling zal worden geaccepteerd.

Niettemin werd door het LPF-Kamerlid Eerdmans al voorgesteld voor moordenaars een strafminimum van vijftien jaar in te voeren⁶ en werd door Kamerlid Wilders betoogd dat mensen die driemaal een ernstig geweldsmisdrijf hebben gepleegd levenslang zouden dienen te krijgen.⁷

Weliswaar is al jaren geleden door de regering het idee van wettelijke strafminima afgewezen, maar de behoefte aan vergelding in dienst van de veiligheid laat de gedachte van bepaalde politici kennelijk niet los. Eveneens wordt het herhaaldelijk veroorzaken van overlast door stelselmatige daders als een voldoende vorm van onveiligheid beschouwd om daarvoor een speciale maatregel met een specifieke penitentiaire faciliteit in te voeren.⁸ Onder het begrip veiligheid – dat is duidelijk – gaat bijzonder veel verschillends schuil en het zou dan ook aanbeveling verdienen als daarin eens preciserende orde werd geschapen.

5 TK 2005/2006, 30 65, nr. 3, p. 6.

6 *De Volkskrant* van 26 oktober 2006.

7 *NRC* van 21 augustus 2006.

8 Zeer kritisch hierover is M. Moerings, *Straffen met het oog op veiligheid, een onderneming vol risico's*, inaugurele rede Leiden, UL, p. 8, die benadrukt dat de maatregel vooral is gebaseerd op het feit dat de veroordeelde tot een bepaalde categorie behoort.

Pleidooien voor lekenrechtspraak

Dat de stem van het volk geleidelijk luider is gaan klinken is mede te danken aan de media, in het bijzonder aan de oprukkende tv- en radioprogramma's, waarin mensen over alles en nog wat hun stem kunnen uitbrengen en/of hun mening over een bepaalde kwestie kunnen toelichten. Het is daarbij vaak niet helder welke categorieën mensen aan het woord zijn, wie zich om welke reden wel of juist niet wil doen horen, zodat tellingen van de stemmingen qua representativiteit en qua conclusies op zijn minst dubieus zijn. Wij hebben bijvoorbeeld notitie genomen van het feit dat velen de zanger André Hazes als grootste Nederlander aller tijden verkiezen boven Erasmus, Hugo de Groot of Rembrandt.

Evenzo heeft het publiek zich in toenemende mate doen horen over het strafrecht. Dikwijls wordt de mening verkondigd dat er in Nederland veel te laag wordt gestraft, dat door rechters veel te vaak vormfouten worden geconstateerd, die ertoe leiden dat 'de verdachte vrijuit gaat', dat de politie verkeerde prioriteiten stelt, enzovoort.

De tijd lijkt voorbij dat het publiek een onwrikbaar vertrouwen stelt in de gerechtelijke autoriteiten en de wijze waarop deze hun wettelijke bevoegdheden hanteren. Dit is al in de heftige democratiseringsperiode van de jaren zestig drastisch veranderd. De Utrechtse criminoloog Kempe schreef in 1974 dat het geloof in het recht zich vooral was gaan richten op het kort geding en dat het publiek intussen ook andere wegen zag om zelf straffend op te treden, bijvoorbeeld via de media. Dit paste bij de doe-het-zelfcultuur die toen opkwam (Kempe, 1975, p. 21). Dit verschijnsel heeft zich alleen maar versterkt.

Toch wekt de huidige tijd sterk de indruk van een zekere ambivalentie. Weliswaar is er meer openlijke kritiek op de rechtspraak, zowel vanwege bepaalde vrijspraken als naar aanleiding van een aantal zeer pijnlijke rechterlijke dwalingen, maar aan de andere kant wordt – zo lijkt het vaak – nog steeds met veel vertrouwen het rechterlijk oordeel ingewacht en ontvangen. Door een opener houding tegenover de gemeenschap aan te nemen en door meer inzicht in het vervolgingsbeleid te verschaffen heeft ook het OM het publiek vermoedelijk meer op zijn hand gekregen.

Niettemin duidt in veler ogen de veelgehoorde roep om strengere straffen op een nog altijd grote kloof tussen de juridische profes-

sionals en het volk. Deze kritiek past naadloos in Fortuyns gedachtegoed. Het lag dan ook voor de hand dat door de LPF vaart zou worden gezet achter de promotie van lekenrechtspraak. Dit geschiedde medio 2006 en de PvdA en de VVD sloten zich daarbij aan.

Sinds het kortstondige intermezzo van de juryrechtspraak tussen 1810 en 1813 gedurende de Franse overheersing, zijn de Nederlandse juristen van dit idee altijd zeer afkerig geweest. Juryrechtspraak zou eenvoudig niet in ons systeem passen.

En daarmee zijn alle denkbare argumenten pro juryrechtspraak bij voorbaat van tafel geveegd (Brants, 2004). Het is jammer dat de hernieuwde opleving van de gedachte van lekenrechtspraak sterk is verbonden met onbehagen over de te lage straffen, terwijl dit laatste allang niet meer het geval is, zoals we zagen. En daarbij is het nog maar zeer de vraag of 'leken' altijd wel zwaarder willen straffen dan professionele rechters. Terzake gedane proefpeilingen onder het publiek wijzen soms in een geheel andere richting. Immers ook de rechters kunnen onder een grote maatschappelijke druk staan.

Het tegenargument dat leken geen verstand van zaken hebben kan uiteraard worden ondervangen door hen veel uitvoeriger voor te lichten en te informeren. Zelf heb ik in dit opzicht uitstekende ervaringen met allerhande beklagcommissies waarin ook niet-deskundigen op de betreffende terreinen zitting hebben.

Als via verantwoorde en weloverwogen selectiemechanismen leken zouden worden aangetrokken voor participatie in de rechtspraak naast professionele rechters, dan zou daarover serieus gedebatteerd kunnen worden. Wat mij echter niet zint, is de redengeving dat rechters alleen met juridische ogen naar de zaak kijken (alsof er onder hen geen persoonlijke beoordeling meer zou bestaan) of dat zij (veel) te laag straffen.

Een eerste stap is wellicht dat het college van P-G's in oktober 2006 bij de presentatie van zijn toekomstplannen *Perspectief op 2010* heeft gezegd te denken aan het instellen van een burgerforum voor strafvordering, waarin burgers kunnen meepraten over de strafmaat voor bepaalde delicten. Doch alvorens op een vorm van 'lekenparticipatie' in de strafrechtspraak over te gaan, zal eerst uitvoerig onderzoek onder meer naar het eigen systeem dienen plaats te vinden (De Hert, 2006).⁹

9 Zie P.J.A. De Hert, *Jury en leken in Nederland; een identiteitsonderzoek*, NJB 2006, p. 2226-2232.

Ontwikkelingen op het terrein van de sanctietenuitvoerlegging

Het aantal gedetineerden per 100.000 Nederlanders (de 'prison rate') is tot een ongekend grote hoogte gestegen: vroeger waren dat er enkele tientallen, nu meer dan honderd. Hadden wij enige decennia geleden nog ongeveer het kleinste gevangeniswezen ter wereld, thans is dit ronduit groot. Steeds weer moet met de celcapaciteit worden gewoekerd. Ook de tbs-inrichtingen kennen al jarenlang zeer lange wachtlijsten. Oplossingen voor dit alles worden primair in het pragmatische vlak gezocht en gaan nogal eens ten koste van de aloude principes rond de tenuitvoerlegging van vrijheidsbennende sancties. Vooral de resocialisatie van gedetineerden moet het ontgelden, terwijl voor de tbs-verpleegden het behandelingsklimaat en de geleidelijke terugkeer naar de maatschappij aan beperkingen onderworpen is geraakt. Bezuinigingen hebben in de eerste plaats het gevangeniswezen getroffen. Eén van de gevolgen is de invoering van de meerpersoonscel voor gedetineerden, tot voor kort een onvervalst taboe.

Veel verdergaand is de algehele verschraling en versobering van de penitentiaire regimes, de terugdringing van de dagprogramma's en het reserveren van werkelijk resocialiserende activiteiten, zoals de deelname aan penitentiaire programma's en andere re-integratietrajecten, voor slechts beperkte categorieën (langgestrafte) gedetineerden. Zelfs is een algehele reorganisatie van de indeling van categorieën gedetineerden in voorbereiding, hoewel niet schijnt vast te staan dat deze doorgaat. Er zou dan op den duur sprake zijn van een simpele driedeling, te weten de voorlopig gehechten, de kortgestraften en de langgestraften. De eerste twee categorieën zouden in het geheel geen arbeid meer kunnen verrichten en de resocialisatie zou nog slechts op de (gemotiveerde) langgestraften van toepassing zijn. Deze idee van 'de nieuwe inrichting' stoelt op een programma met de eufemistische naam *Detentie en behandeling op maat*.¹⁰ Hierbij komt nog dat uit het publiek en uit de Tweede Kamer veelvuldig tamelijk onverdraagzame geluiden worden gehoord over de situatie van mensen die in een justitiële inrichting moeten verblijven. Zo is uit de LPF-fractie naar aanleiding van een kort, vrijwillig verblijf binnen de gevangensmuren de mening verkondigd dat de

¹⁰ Zie de Brief van de Minister van Justitie van 25 april 2006, TK 30 300 VI.

Nederlandse detentiesituatie (te) mild is. Voorts wordt bij herhaling de indruk gewekt dat als dit soort inrichtingen daadwerkelijk als verbanningsoorden zouden fungeren, de veiligheid van de samenleving daarmee ten zeerste zou worden gediend.

Echter, al in 1976 was de minister van Justitie zo wijs te stellen dat de detentie niet mag strekken tot de uitbanning van de veroordeelden uit de samenleving¹¹ met een algehele verbreking van hun sociale contacten, wetende dat niet geresocialiseerde ex-gedetineerden op de langere termijn een bedreiging voor de veiligheid zullen zijn.

Tbs als exponent van het veiligheidsbeleid

Een sprekend voorbeeld van het verschijnsel dat door de Tweede Kamer snel 'de' veiligheid wordt aangegrepen, is diens reactiepatroon op – soms zeer ernstige – incidenten in de sfeer van de tbs. In de afgelopen jaren werden door verpleegden tijdens proefverloven meermalen zware geweldsmisdrijven gepleegd nadat zij zich aan het toezicht hadden onttrokken. Zolang wij de tbs kennen is dit helaas gebeurd, maar steeds opnieuw moet de minister van Justitie de Kamer voorhouden dat de tbs alleen kan functioneren bij de gratie van het verlenen van geleidelijk toenemende vrijheden en verloven. In de ogen van sommigen is de tbs in ons sanctiestelsel geenszins onaantastbaar en moeten meer verpleegden in aanmerking komen voor plaatsing in een longstay-afdeling, waar men niet of nauwelijks meer uitkomt.

De in 2006 ingestelde Tijdelijke commissie onderzoek tbs (de commissie-Visser) heeft zich echter uitdrukkelijk uitgesproken voor het keren van de ontwikkeling van longstay-afdelingen. Zich baserend op vele hoorzittingen van deskundigen uit het tbs-veld, deed deze commissie een groot aantal voorstellen tot verbetering, die grotendeels door het kabinet werden overgenomen. Zo schreef de minister van Justitie de Tweede Kamer¹² dat personeelsleden die verloven begeleiden een scholingsprogramma zullen moeten volgen om hun alertheid te verscherpen, terwijl naast sociotherapeuten zondig ook opgeleide beveiligers bij de begeleiding moeten worden betrokken.

11 Nota Beleidsvraagstukken gevangeniswezen, ministerie van Justitie 1976, p. 10.

12 Brief van 11 december 2006, TK 2006/2007, 29 452 en 30 250, p. 55.

Voorts wordt een adviescollege verloftoetsing ingesteld, bestaande uit negen forensisch gedragskundigen, die alle verloven eerst moeten beoordelen. Slachtoffers zullen desgewenst in kennis worden gesteld van de afgegeven verlofmachtigingen en nabestaanden van slachtoffers kunnen worden begeleid.

In februari 2007 is het zeer omstreden idee geopperd om verpleegden tijdens verloven een knieslot om te doen teneinde hen het ontvluchten onmogelijk te maken. Een elektronisch volgsysteem werd eerder onbruikbaar geoordeeld.

De onverbidelijkheid waarmee in het algemeen door de volksstem over de tenuitvoerlegging van vrijheidsstraf en tbs wordt geoordeeld illustreert dat Pim Fortuyns opvattingen soms inspireren tot vernieuwingen, maar ook worden gebruikt als een rationalisatie voor wat reeds gaande was. Zijn grote mate van stelligheid droeg daar waarschijnlijk aan bij.

Literatuur

Boutellier, J.C.J.

Slachtofferschap en solidariteit
Nijmegen, SUN, 1993 (diss.)

Brants, Chr.

Mag het volk ook meedoen? De leek en het Nederlandse strafproces

In: A.H. Klip (red.), *KriTies*,
Kluwer, 2004

Hert, P.J.A. de

Jury en leken in Nederland; een identiteitsonderzoek
Nederlands juristenblad, 2006,
p. 2226-2232

Ippel, P., S. Heeger-Hertter

Sprekend de rechtbank
Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2006

Kempe, G.Th.

De publieke opinie en de strafrechter in de laatste halve eeuw

In: *Dilemma's van het hedendaagse strafrecht*

Ars Aequi Libri, 1975, p. 21

Kool, R., R. Passier e.a.

Rapport Evaluatie Implementatie schriftelijke slachtofferverklaring

Utrecht, Universiteit Utrecht,
Willem Pompe Instituut, 2006

Schalken, T.

Maatschappelijke verantwoordelijkheid als onzichtbare waarde in het strafproces

In: K. Boone e.a., *De weging van 't Hart*

Kluwer, 2002

Tillo, G. van

Dit volk siert zich met de toga
Amsterdam, Husserl Stichting,
2005, p. 17

Fortuyn was uniek, zijn gedachtegoed niet

Een analyse van rechts-populistische partijen in Europa

P. Lucardie*

Pim Fortuyn combineerde eigenschappen die vrij zelden bij één mens en zeker zelden bij een politicus voorkomen: flamboyant en provocerend, openhartig over zijn homoseksualiteit tot op het exhibitionistische af, humoristisch, gauw aangebrand, gedreven, maar ook tot aanpassing en verzoening bereid. Terecht wees hij dan ook vergelijkingen met buitenlandse politici van de hand. Hij was geen ‘Hollandse Haider’, en leek evenmin veel op de Vlaamse populistische leider Filip Dewinter, de Italiaan Umberto Bossi of de Deense Pia Kjaersgaard.

Zijn visie op politiek en samenleving daarentegen was minder uniek dan zijn aanhangers doorgaans verkondigen. De ideologie die zij met enige trots ‘fortuynisme’ noemen, is in feite een combinatie van economisch liberalisme, staatkundig populisme, nationalisme en cultureel conservatisme (Lucardie en Voerman, 2002; Pels, 2003). Fortuyn zelf omschreef zijn ideologie ooit als liberalisme op moderne leest geschoeid (Fortuyn, 1991). Hij zag de samenleving als een ‘contractmaatschappij’ waarin werknemers als ‘ondernemers van eigen arbeid’ voor hun eigen belangen op moeten komen in plaats van hun lot in handen te leggen van vakbonden en andere organisaties. Collectieve voorzieningen én collectieve lasten zouden tot op zekere hoogte plaats maken voor individuele regelingen. Sociale premies en belastingen zouden verlaagd kunnen worden. Een populist wilde Fortuyn zich niet noemen, maar evenals andere populistische partijen zag hij een scherpe tegenstelling tussen de politieke elite en het gewone volk. Het voornaamste doel van zijn partij was ‘het land terug te geven aan de mensen in het land’ (Lijst Pim

* Dr. Paul Lucardie is politicoloog en verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen.

Fortuyn, 2002). Dat lijkt me een kenmerk van populisme. Fortuyn pleitte voorts voor een 'naar buiten gekeerd nationalisme', dat de nationale identiteit en zelfstandigheid van het eigen land voorop stelt maar niet blind is voor eigen tekortkomingen (Fortuyn, 1995, p. 187). Die nationale identiteit en zelfstandigheid werden in zijn ogen ondermijnd, zowel door de groei van een bureaucratische en 'zielloze' Europese superstaat als door de toenemende immigratie uit landen met een totaal andere cultuur. Fortuyn wilde de Nederlandse cultuur met zijn fundamentele joods-christelijke en humanistische waarden beslist behouden – daarin zou men hem conservatief kunnen noemen. Evenals andere conservatieven kreeg hij steeds meer oog voor de tekortkomingen van het liberalisme dat weliswaar op sociaal-economisch gebied veel te bieden heeft maar op sociaal-cultureel gebied de 'zorg voor samenlevingsverbanden' verwaarloost (Fortuyn, 2002, p. 205). Dat verhinderde hem overigens niet de liberale emancipatie van vrouwen en homo's te verdedigen tegen conservatieve critici die het traditionele gezin verheerlijken. Deze mix van cultureel conservatisme, nationalisme, populisme en economisch liberalisme komt bijna overal in West-Europa en Noord-Amerika voor, zij het vaak met iets andere accenten. Men kan dan ook van een rechts- of nationaal-populistische familie van partijen spreken. Sommige hadden meer succes dan andere. In dit overzicht worden vier partijen onder de loep genomen: de Deense Volkspartij (*Danske Folkepartiet*, DF), de tot voor kort door Jörg Haider geleide Oostenrijkse Vrijheidspartij (*Freiheitliche Partei Österreichs*, FPÖ); de Italiaanse Noord-Bond (*Lega Nord*, LN) en het Vlaams Belang (VB). Van elke partij worden kort de ontwikkeling en de ideologie weergegeven. Aan het slot van het artikel komen de factoren aan bod die succes en falen van deze partijen lijken te bepalen.

De Deense Volkspartij

De *Danske Folkeparti* (DF) ontstond in 1995 als afsplitsing van de Vooruitgangspartij (*Fremskridtsparti*). Deze partij was in 1972 opgericht door Mogens Glistrup, een flamboyant fiscaal jurist met een uitgesproken afkeer van belastingen. Drastische belastingverlaging was dan ook aanvankelijk het belangrijkste doel van de Vooruitgangspartij. In 1973 won ze daarmee 16% van de stemmen.

In de loop van de jaren zeventig daalde echter haar aanhang. De partij raakte verdeeld over de koers: terwijl Glistrup radicale oppositie tegen het hele systeem wilde blijven voeren, pleitte een meer gematigde vleugel onder leiding van Pia Kjaersgaard – werkzaam in de thuiszorg – voor aanpassing aan het systeem. In 1984 verdween Glistrup wegens belastingontduiking drie jaar in de gevangenis en verloor (tijdelijk) de macht over zijn partij. Kjaersgaard en haar medestanders slaagden erin de koers enigszins te verleggen. Ze legden minder nadruk op belastingverlaging en meer op behoud van de Deense cultuur en beperking van immigratie. Daarin werden ze gesteund – en waarschijnlijk ook beïnvloed – door het Comité tegen de Vluchtelingenwet en de daaruit voortgekomen Deense Vereniging (*Danske Forening*), een pressiegroep waarin predikanten en andere intellectuelen de toon aangaven (Rydgren, 2004, p. 481-483). Glistrup en zijn volgelingen stemden van harte in met de strijd tegen vluchtelingen en immigratie maar bleven gekant tegen de strategie van Kjaersgaard. De interne partijstrijd deed de partij electoraal geen goed. In 1995 gaven Kjaersgaard en haar vrienden de strijd op en stichtten een nieuwe partij, de Deense Volkspartij, waarna de Vooruitgangspartij langzaam wegwijnde.

De nieuwe partij combineerde een conservatief soort nationalisme met populisme en een gematigd, sociaal getint liberalisme op economisch gebied (*Danske Folkeparti*, z.j.). Zij wilde de sociale verzorgingsstaat niet afbreken – zoals Glistrup c.s. – maar bevrijden van de druk van immigranten, die in haar ogen overmatig gebruikmaakten van uitkeringen en subsidies. Behoud van de Deense cultuur en verzet tegen multiculturalisme stonden voorop. Europese integratie stuitte ook op veel weerstand. Het Deense volk moest baas in eigen huis blijven. Het volk moest dan ook meer invloed uit kunnen oefenen via referenda.

De strak geleide en zelden intern verdeelde Volkspartij boekte electoraal vrij veel succes, vooral onder arbeiders. In 2005 won ze ruim 13% van de stemmen (goed voor 24 van de 175 zetels in de *Folketing*, het Deense parlement). De partij verleent passief steun aan het liberaal-conservatieve kabinet van Anders Fogh Rasmussen en oefent direct en indirect vrij veel invloed uit op het beleid – dat dan ook duidelijk strenger is geworden voor vreemdelingen.

De Oostenrijkse Vrijheidspartij

De *Freiheitliche Partei Österreichs* (FPÖ) ontstond in 1956 uit de resten van het Verbond van Onafhankelijken (*Verband der Unabhängigen*, VdU), dat vergeefs had geprobeerd de liberalen en Duits-nationalisten in Oostenrijk te verenigen en daarbij ook voormalige nationaal-socialisten een politiek tehuis te bieden. De Oostenrijkse liberalen hadden zich vanaf de negentiende eeuw sterk op Duitsland georiënteerd en juichten in 1938 de annexatie van hun land door Hitler vaak toe – ook al was de in Oostenrijk geboren *Führer* zelf bepaald geen liberaal. De FPÖ leed aanvankelijk aan dezelfde spanningen als haar voorganger. Terwijl haar koers gematigder en liberaler werd, daalde haar aanhang. In 1983 bereikte ze met 5% van de kiezers een historisch dieptepunt. Een paar jaar later nam een vlotte en sportieve jonge jurist, Jörg Haider, dankzij de steun van de nationalistische vleugel de leiding over en slaagde er in 1986 reeds in de aanhang te verdubbelen. De nationalisten hadden intussen grotendeels hun heimwee naar het Duitse Rijk opgegeven en zich verzoend met de Oostenrijkse staat. Haider voerde vooral campagne tegen het immigratiebeleid en de multiculturele samenleving, maar ook tegen de sterk door de staat gestuurde Oostenrijkse overleg-economie en de onderlinge verdeling van bestuursposten tussen de twee grote gevestigde partijen, de sociaal-democratische SPÖ (*Sozialdemokratische Partei Österreichs*) en de christelijk-conservatieve ÖVP (*Österreichische Volkspartei*).

In haar beginselprogramma stelt de FPÖ vrijheid voorop, maar doelt daarmee niet alleen op vrijheid voor het individu maar ook op vrijheid voor familie en volk (Von Livonius, 2002; *Freiheitliche Partei Österreichs*, 1997). Ze wil de – in Oostenrijk nog talrijke – staatsbedrijven geleidelijk privatiseren maar wijst tegelijkertijd een ongeremd kapitalisme af. Met betrekking tot drugsgebruik, homohuwelijk en andere sociaal-culturele kwesties neemt de FPÖ eerder een conservatief dan een liberaal standpunt in. De partij ijvert voorts voor radicale staatkundige vernieuwing: meer invloed voor het volk via referendum en volksinitiatief, maar ook directe verkiezing van de president – die dan ook meer bevoegdheden moet krijgen.

Als oppositiepartij tegen het 'systeem' bleef de FPÖ groeien, van 10% in 1986 tot 27% in 1999. De partij deed het vooral goed in arbeidersbuurten, maar ook onder kleine zelfstandigen. De liberale

vleugel gaf de strijd op en stichtte een eigen partij (*Liberales Forum*) in 1993, die na een veelbelovend begin echter al spoedig inzakte en wegwijnde. Na de electorale triomf in 1999 besloot de FPÖ mee te regeren met de ÖVP. De door zijn extreme uitspraken omstreden geraakte Haider trok zich terug als partijvoorzitter, maar bleef vanuit Karinthië – waar hij de provinciale regering leidde – veel invloed uitoefenen. Regeringsdeelname dwong de partij tot compromissen die een groot deel van de aanhang niet kon accepteren. Haider speelde daarbij een ambivalente rol. Zijn kritiek op de regering leidde in 2002 tot het vertrek van de meeste FPÖ-ministers, gevolgd door een royale halvering van de aanhang bij de vervroegde verkiezingen. In 2005 echter koos Haider de kant van de gematigde, regeringsgezinde vleugel en verliet zelf met een aantal getrouwen de partij. Zijn Alliantie voor de Toekomst van Oostenrijk (*Bündnis Zukunft Österreich*, BZÖ) haalde bij de verkiezingen van 2006 slechts 4% van de stemmen (goed voor zeven van de 183 zetels in de Oostenrijkse Tweede Kamer, de *Nationalrat*). De FPÖ wist zich met een weinig bekende jonge leider (de tandtechnicus Heinz-Christian Strache) redelijk goed te handhaven met 11% van de stemmen (21 zetels) – een lichte winst ten opzichte van 2002. Vergeleken met Haider leek Strache een niet minder nationalistische koers voor te staan, maar wel een minder liberale en meer sociaal-conservatieve richting op te gaan: behoud van de sociale verzorgingsstaat, maar dan wel 'eigen volk eerst'. In de oppositie tegen de nieuwe 'grote coalitie' van ÖVP en SPÖ zal zijn partij wellicht weer een groeiend aantal kiezers aanspreken.

De Noord-Bond

De *Lega Nord* ontstond in 1991 uit een samensmelting van regionale partijen in het noorden van Italië. Het initiatief ging uit van de *Lega Lombarda*, die in 1982 was opgericht door een (al wat oudere) student geneeskunde, Umberto Bossi. Bossi zou zijn studie niet afmaken maar zijn leven verder wijden aan de politiek. Met straattaal en vaak grove grappen voerde hij vooral campagne tegen de immigratie uit Zuid-Italië, en later uit Albanië en Afrikaanse landen, naar het relatief welvarende Noord-Italië. Daarnaast ijverde de partij voor 'federaal liberalisme': federalisering van Italië, lastenverlaging en privatisering van staatsbedrijven (Diamanti, 1993, p. 95-96). Het wijdvertakte politieke corruptieschandaal dat begin jaren negentig

boven tafel kwam, gaf Bossi c.s. extra munitie in handen om de politieke elite en het gehele politieke systeem aan te vallen. In 1992 won de Bond in het hele land ruim 8% van de stemmen – in het noorden beduidend meer. De kiezers kwamen eerst vooral uit de zelfstandige middenstand, maar in toenemende mate ook uit de arbeidersklasse (Biorcio, 1999, p. 58). Korte tijd nam de partij deel aan een coalitie met twee rechtse partijen, de nationalistische *Alleanza nazionale* en de conservatief-liberale partij van mediamagnaat Berlusconi, genaamd *Forza Italia*. Daarna raakte de Bond echter door toenemende radicalisering van de tamelijk autoritaire Bossi geïsoleerd en intern verdeeld en begon de aanhang terug te lopen. Bossi riep symbolisch de onafhankelijkheid uit van Noord-Italië – onder de naam ‘Padania’ – en stichtte een eigen, in groene overhemden geklede partijmilitie. Aan het eind van de jaren negentig kwam hij hiervan terug en zocht opnieuw toenadering tot *Forza Italia* en de *Alleanza nazionale*. In 2001 kon de Bond zodoende ondanks electoraal verlies toch aan het kabinet-Berlusconi deelnemen. Bossi zou als minister een begin maken met de door hem fel begeerde federalisering van Italië. In 2004 werd hij door een beroerte geveld, maar in 2006 leidde hij opnieuw de Bond in de verkiezingen en boekte een bescheiden winst (krap 5% van de stemmen, 26 van de 630 zetels in de Kamer van Afgevaardigden). In haar verkiezingsprogramma legt de partij nu meer nadruk op christelijke waarden en bescherming van het traditionele gezin (geen homohuwelijk!), al blijven een strenger immigratiebeleid en verdergaande federalisering ook belangrijke doelstellingen (Lega Nord, 2006; vergelijk Gold, 2003, p. 123-130).

Vlaams Belang

Vlaams Belang is sinds 2004 de nieuwe naam voor het Vlaams Blok, dat in 1978 ontstond als samenwerkingsverband van twee splinterpartijen die zich zojuist afgescheiden hadden van de Volksunie (Gijssels, 1992, p. 83-85). Deze Volksunie had in de jaren vijftig en zestig geijverd voor een onafhankelijk Vlaanderen maar geleidelijk haar eisen gematigd en in 1977 zelfs een overeenkomst gesloten met de gevestigde partijen om van België een federale staat te maken. Het Vlaams Blok (VB) hield daarentegen vast aan het streven naar een eigen staat. Het VB wilde ook het verleden van de Vlaams-nationale beweging niet verloochenen, dat nogal besmet was geraakt

door collaboratie met de Duitse bezetters in 1940-1945. Wel nam het Blok geleidelijk afstand van het antisemitisme en fascisme van vroegere Vlaams-nationalisten en omhelsde de parlementaire democratie. Daarbij wilde men die dan nog aanvullen met elementen van directe of plebiscitaire democratie zoals referendum en volksinitiatief (Vlaams Belang, 2004, p. 12; Spruyt, 2000, p. 85-96). Ook op sociaal-economisch gebied maakte het Blok een ontwikkeling door. Aanvankelijk liet men zich door de katholieke sociale leer inspireren in het streven naar samenwerking tussen werkgevers en werknemers – ‘solidarisme’ genoemd – maar de laatste jaren zoekt men meer heil in een sociaal getint liberalisme (Spruyt, 2000, p. 145-176). Op sociaal-cultureel terrein neemt het VB allerminst liberale maar duidelijk conservatieve standpunten in: voor het traditionele gezin, tegen homohuwelijk, abortus en euthanasie (Vlaams Belang, 2004, p. 16-21). Het onafhankelijke Vlaanderen zal dan ook niet multicultureel mogen zijn, maar een homogene volksgemeenschap waar immigranten alleen welkom zijn indien ze zich volledig aan de Vlaamse cultuur aanpassen (Vlaams Belang, 2004, p. 2; Spruyt, 2000, p. 232-234).

De strijd tegen multiculturalisme en immigratie (vooral uit Noord-Afrika) kreeg sinds de jaren tachtig meer aandacht dan de strijd voor een Vlaamse republiek. Al ziet de partijtop die twee doelstellingen als onlosmakelijk verbonden, kiezers bleken meer belangstelling te tonen voor de eerste zaak. De aanhang groeide dan ook gestaag vanaf 1981: van 1% (goed voor één zetel in de 212 zetels tellende Kamer van Afgevaardigden) naar 12% (achttien zetels) in 2003. Ook de kiezers van het VB kwamen overwegend uit de arbeidersklasse. Van deelname aan nationaal of regionaal bestuur kon echter geen sprake zijn, want de overige partijen mijden het contact en legden het VB een *cordon sanitaire* op. In 2004 werd het Vlaams Blok door het Hooggerechtshof veroordeeld wegens racisme en maakte kort daarop plaats voor het Vlaams Belang – onder dezelfde leiding, maar met licht gewijzigde statuten. Het gezicht van de partij wordt bepaald door Filip Dewinter, de fractievoorzitter in het Vlaams Parlement, maar deze vlotte en zelfverzekerde (voormalige) journalist deelt de macht met Frank Vanhecke, de partijvoorzitter, en Gerolf Annemans, de meer bescheiden optredende fractievoorzitter in de Kamer.

Overeenkomsten en verschillen

De vier beschreven partijen vertonen opvallende overeenkomsten en verschillen met elkaar – en met de LPF. De Deense Volkspartij en de Oostenrijkse Vrijheidspartij verdedigden bestaande natie-staten – net als de LPF – terwijl Vlaams Belang en de Noord-Bond een nieuwe natie-staat uit de grond wilden stampen. De FPÖ en VB sloten daarbij aan bij een traditie die weliswaar omstreden was – in beide gevallen door collaboratie met de Duitse bezetting in de Tweede Wereldoorlog – maar hen ook toegang verschafte tot een uitgebreid netwerk van nationalistische actiegroepen, studentenverenigingen en andere organisaties. In Denemarken ontbrak deze traditie, maar kreeg de DF wel steun van de nieuwe Deense Vereniging. De LN kwam voort uit een aantal regionale bewegingen met eigen tradities, maar moest een eigen netwerk van verenigingen (voor werknemers, ondernemers enzovoort) opbouwen. Het ontbreken van een sterke traditie werd in beide landen enigszins gecompenseerd, naar het lijkt, door de aanwezigheid van een sterke leider: Bossi en Glistrup wisten elk op eigen markante wijze volgelingen te winnen – net als Fortuyn. Haider, Dewinter en Kjaersgaard deden dat op hun manier ook wel, maar konden daarbij in de voetsporen van voorgangers treden en van een bestaande partijorganisatie gebruikmaken. De vaak misbruikte term ‘charisma’ – een vorm van gezag dat een leider op grond van zijn buitengewone persoonlijkheid uitstraalt – lijkt me wel van toepassing op Fortuyn, Glistrup en Bossi, maar minder op de andere drie leiders. Ideologisch vertonen de vier partijen (en de LPF) meer overeenkomsten dan verschillen. De verschillen lijken bovendien kleiner te worden in de loop van de tijd, al zijn ze niet verdwenen. Een twintig jaar geleden stonden de Deense populisten met hun extreme en democratische liberalisme vrij ver van de Vlaamse nationalisten met hun solidarisme en heimwee naar een autoritaire staat. Tegenwoordig neigen alle vier (evenals de LPF) op economisch gebied naar een gematigd liberalisme, op sociaal-cultureel gebied naar een conservatief nationalisme (afkeer van Europese eenwording en van multiculturalisme) en op staatkundig gebied naar een combinatie van parlementaire en plebiscitaire democratie. Op cultureel gebied zijn de vier besproken partijen echter conservatiever dan de LPF, vooral in hun verdediging van het traditionele gezin. Alle vier richtten hun pijlen vanaf de jaren tachtig op het – in hun ogen al te ruimhartige – immigratiebeleid van hun land en wonnen vooral

met dat onderwerp veel kiezers, vooral in de arbeidersklasse. De LPF deed dat vanaf haar oprichting. De gevestigde partijen hadden de snelle toename van het aantal immigranten en de daarmee gepaard gaande culturele spanningen te lang veronachtzaamd of te rooskleurig gezien. Bij veel kiezers was – mede maar niet alleen daardoor – de indruk gewekt dat de gevestigde partijen één pot nat vormden en te weinig alternatieven boden.

De vijf partijen maakten echter een andere ontwikkeling door. De Vlaamse partij bleef – noodgedwongen – in de oppositie en groeide gestaag verder in de jaren negentig en ook in het eerste decennium van de 21e eeuw. FPÖ, LN en LPF grepen de kans aan om mee te regeren toen hen die geboden werd en betaalden daarvoor een hoge prijs: interne conflicten en fors electoraal verlies. De DF koos een middenweg door passief steun te verlenen aan de regering, terwijl haar voorganger geradicaliseerd, intern verdeeld en vervolgens gemarginaliseerd was geraakt. Dat laatste lot trof overigens ook de Nederlandse Centrumdemocraten van Hans Janmaat in de jaren negentig. Oppositie biedt dus geen garantie voor electorale groei en een duurzaam bestaan, maar kan ook gepaard gaan met interne conflicten en electorale neergang.

De vijf partijen hebben allemaal een zeker electoraal succes gekend. Verwante partijen in Duitsland en Groot-Brittannië zoals *Die Republikaner* en de *British National Party* (BNP) hebben dat geluk nooit mogen smaken. Waarschijnlijk ligt dat voornamelijk aan het kiesstelsel dat in die landen een hoge drempel opwerpt voor elke nieuwe partij die niet sterk regionaal geconcentreerd is (in Duitsland moet een partij ofwel landelijk 5% van de stemmen winnen ofwel in drie kieskringen een meerderheid halen; in het Britse systeem is een meerderheid in een kieskring voldoende). Dat geldt tegenwoordig eigenlijk ook voor Italië, maar de LN beschikt wel over regionale bolwerken. Sinds kort kent België ook een vrij hoge drempel (5% per kieskring), maar voor het VB is dat geen barrière meer. In Denemarken moet een partij 2% van de stemmen trekken om een zetel te winnen, in Nederland slechts 0,7%.

Samenvattend kunnen we het succes van rechts-populistische partijen vooral aan vier factoren toeschrijven. In de eerste plaats leidt toenemende immigratie uit landen met andere culturen vaak tot spanningen die door gevestigde partijen niet zelden onderschat worden. Wanneer ontevreden kiezers die partijen ook om andere redenen als één pot nat gaan zien, groeit bij hen de bereidheid om

op een nieuwe partij te stemmen die hun onvrede beter lijkt te begrijpen. Die nieuwe partij maakt meer kans als ze de immigratie-kwestie in een breder kader kan plaatsen en koppelen aan andere zaken – belastingen, sociale zekerheid, veiligheid. Gevestigde partijen zullen de nieuwkomer veelal als ‘rechts-extremistisch’ of ‘neo-nazi’ verdacht maken. De nieuweling kan zich daartegen beter verweren als ze steun krijgt van een breed netwerk van verwante organisaties met een hecht in de samenleving gewortelde traditie. Maar ook een welbespraakte partijleider met een zeker charisma kan door de vooroordelen en vijandbeelden heen breken en een breder publiek aanspreken. Een kiesstelsel met een lage drempel ten slotte maakt het gemakkelijker voor de nieuwe partij om in het parlement door te dringen en vervolgens verder te groeien. Die verdere groei hangt voor een belangrijk deel af van de partij zelf, haar beleid en haar interne samenhang. Deelname aan de regering kan veel kiezers kosten, maar een al te extreme oppositie eveneens. Interne conflicten over de koers of een machtsstrijd tussen personen kunnen ook kiezers afstoten. Een nieuwe partij bepaalt dus tot op zekere hoogte haar eigen lot. Ze heeft echter maar een bescheiden invloed op haar omgeving. De LPF bijvoorbeeld had na de verkiezingen in 2002 voor de oppositie kunnen kiezen en dan wellicht haar interne geschillen beter kunnen beheersen. Ze had echter moeilijk kunnen voorkomen dat haar leider vermoord werd, vlak voor de verkiezingen. Daardoor zou ze het veel moeilijker krijgen dan haar geestverwanten elders. Zo bleek Fortuyn ook in zijn levenseinde uniek in Europa.

Literatuur

Biorcio, R.

La Lega Nord e la transizione italiana

Rivista Italiana di Scienza Politica, 29e jrg., nr. 1, 1999, p. 55-87

Danske Folkeparti

Principprogram/ Party Program

Kopenhagen, z.j., on-line:
www.dansksfolkeparti.dk/sw/frontend/show.asp?parent=3293&menu_parent=&la.. (31 januari 2005)

Diamanti, I.

La Lega; geografia, storia e sociologia di un nuovo soggetto politico

Rome, Donzelli, 1993

Fortuyn, W.S.P.

Op weg naar een geatomiseerde samenleving

Namens, 6e jrg., nr. 5, 1991, p. 7-11

Fortuyn, W.S.P.

Beklemmend Nederland

Utrecht, Bruna, 1995

Fortuyn, W.S.P.

De verweesde samenleving; een religieus-sociologisch traktaat
Uithoorn/Rotterdam, Karakter Uitgevers/Speakers Academy Uitgeverij, 2002 (2e druk)

Freiheitliche Partei Österreichs

Parteiprogramm

Wenen, 1997, on-line:

www.fpoe/fpoe_quelle/word_docs?parteiprogramm-deutsch.doc (19 april 2005)

Gijssels, H.

Het Vlaams Blok

Leuven, Kritak, 1992

Gold, Th.

The Lega Nord and contemporary politics in Italy

New York, Palgrave Macmillan, 2003

Lega Nord

Le Richieste della Lega Nord Padania

Milaan, 2006, on-line:

www.leganord.org/speciale-elezioni/politiche/elezioni_richieste.pdf (18 januari 2007)

Lijst Pim Fortuyn

Statuten van de Politieke Vereniging Lijst Pim Fortuyn

Rotterdam, 2002, on-line:

www.pimfortuyn.nl/partij (8 juli 2002)

Lucardie, P., G. Voerman

Liberaal patriot of nationaal populist? Het gedachtegoed van Pim Fortuyn

Socialisme & democratie

59e jrg., nr. 4, 2002, p. 32-42

Pels, D.

De geest van Pim; het gedachtegoed van een politieke dandy
Amsterdam, Anthos, 2003

Rydgren, J.

Explaining the emergence of radical right-wing populist parties; the case of Denmark
West European Politics, 27e jrg., nr. 3, 2004, p. 474-502

Spruyt, M.

Wat het Vlaams Blok verzwijgt
Leuven, Van Halewyck, 2000

Vlaams Belang

Programmaboek 2004

Antwerpen, 2004; on-line:

www.vlaamsbelang.org/files/20041212_programma.pdf (28 januari 2005)

Von Livonius, Th.

Die ideologische Entwicklung der FPÖ unter Jörg Haider
München, 2002, (diss.)

Tussen populisme en rechts-radicalisme

Overeenkomsten en verschillen tussen de Leefbaren, de fortuynisten en Wilders

H.A. Wansink*

In de recente politicologische literatuur bestaat een sterke neiging nieuwe partijen die tegen het establishment ageren, die tegen immigratie pleiten, die sceptisch staan tegenover de Europese integratie en die orde en veiligheid op de politieke agenda plaatsen, bij elkaar te vegen onder de noemers 'extreem rechts' of 'rechts-radicaal'. Politicologen spreken van de 'derde rechtse golf', te onderscheiden van het vooroorlogse fascisme en het naoorlogse neofascisme, dat rond 1980 was uitgespeeld. Termen als 'racistisch' of 'xenofob' vallen regelmatig, evenals de verdenking dat de 'extreem rechtse politieke familie' clandestien de democratie ondermijnt (zie Roxburgh, 2002; maar ook: Schain, Zolberg e.a., 2002; Betz, 1994; Hainsworth, 2000; Kitschelt, 1995; Elchardus en Smits, 2002).

De partijen van de 'derde golf' hebben gemeenschappelijke programmapunten. De natie wordt in hun ogen bedreigd door immigratie en Europese integratie. Ze zijn voorstander van directe democratie, waardoor het 'gewone volk' meer invloed op het politieke bedrijf zou krijgen. In culturele zin zijn de nieuwe politieke formaties conservatief. Ze zijn zowel tegen de 'toegeeflijke samenleving' als tegen de multiculturele samenleving.

De partijen van de 'derde golf' zijn voorstander van orde en gezag. Ze appelleren aan de onvrede van bevolkingsgroepen die zich bedreigd voelen door criminelen en migranten. Ze zijn voorstander van een sterke nationale staat. Het nationale zakenleven wordt door hen als de ruggengraat van de maatschappij gezien, en dat moet

* Dr. Hans Wansink is historicus en politiek commentator van *de Volkskrant*.

dan ook worden gevrijwaard van bureaucratische belemmeringen. De populisten zijn opportunistisch in hun economische politiek: ze geven hoog op van de vrije markt, maar ze dringen tegelijkertijd aan op protectie van zwakke sectoren tegen buitenlandse concurrenten.

Populistische logica

In mijn proefschrift *De erfenis van Fortuyn* betoog ik dat het concept van de 'derde, rechts-extremistische golf' niet van toepassing kan worden verklaard op het Hollandse populisme, dat zich manifesteerde als de Leefbaarbeweging (in 1994 opgericht door Jan Nagel in Hilversum) en de Lijst Pim Fortuyn (LPF) uit 2002. De Leefbaren en de fortuynisten wilden 'de politiek teruggeven aan het volk'. Door het propageren van allerlei vormen van directe democratie wilden de Hollandse populistten de macht van de 'gevestigde partijen' breken (net als D66 in zijn beginjaren).

De Leefbaarbeweging, waaruit Pim Fortuyn zich pas in februari 2002 losmaakte, kan überhaupt niet als rechts worden gekarakteriseerd. De oprichters van Leefbaar Nederland (1999), Jan Nagel en Henk Westbroek, beschouwden zichzelf als sociaaldemocraten. Zij wilden niets te maken hebben met de etnocentrische denkbeelden van Fortuyn. Vandaar dat de *mainstream*-politicologie in Nederland en Europa niet goed raad weet met de beweging van de Leefbaren, die dan ook gemakshalve veelal wordt genegeerd.

Maar zowel de Leefbaren als Fortuyn voldoen wél aan alle karakteristieken die in de klassieke literatuur aan het populisme worden toegeschreven. Om die reden greep ik terug op een Brits handboek uit 1969, *Populism; its meaning and national characteristics* van Ghita Ionescu en Ernest Gellner. De onderzoekers probeerden een verklaring te geven voor de opmerkelijke opmars van het populisme in Afrika en Zuid-Amerika. Zij vergeleken dat Derde-Wereldpopulisme met het negentiende-eeuwse populisme in de Verenigde Staten en Rusland. Zo kwamen zij de interne logica van populistische bewegingen op het spoor.

Elke populistische beweging begint als protest tegen de gevestigde orde, zo stellen Ionescu en Gellner. De charismatische leider voelt feilloos aan wat er onder het volk leeft. Hij maakt zich tot tolk van het ongenoegen en profileert zich als antipolitiek. Politici zijn oprichters die de problemen niet bij hun naam durven noemen en

de belangen van het volk onder het tapijt moffelen. Maar besturen gaat de populistische leider over het algemeen slecht af. Zijn wilde ideeën blijken maar al te vaak onuitvoerbaar. Deze populistische logica blijkt wonderwel van toepassing te zijn op het Hollandse populisme (zowel in zijn linkse Leefbaar-verschijning, als in zijn rechtse fortuynisme).

Alle populistische bewegingen bestaan uit buitenstaanders die zich uit naam van het 'gewone volk' richten tegen het gevestigde politieke bestel, dat onvoldoende oog zou hebben voor de vraagstukken die de kiezers bezighouden. Het wantrouwen tegen de gevestigde partijen en elites, die worden verweten alleen oog voor hun eigen belangen te hebben, is gekoppeld aan een bredere kritiek op het functioneren van de vertegenwoordigende democratie. De bewegingen, die worden geleid door tot de verbeelding sprekende, mediagenieke volkstribunen, stellen een grote schoonmaak van het politieke bedrijf in het vooruitzicht. De affectieve band tussen de leider en zijn aanhang heeft het karakter van een samenzwering tegen de gevestigde orde en is van groter belang dan de inhoud van het programma. De bewegingen agenderen veronachtzaamde maatschappelijke vraagstukken en mobiliseren kiezers die zich onvoldoende gerepresenteerd voelen.

Populistische bewegingen hebben een beperkte levenscyclus. De opkomst van een beweging veronderstelt een psychologisch klimaat waarbij grote groepen burgers het gevoel hebben dat ze door het gezag in de steek gelaten worden. Die gevestigde orde wordt ervan verdacht samen te zweren tegen de 'gewone' mensen. De volkstribuun verwoordt het wantrouwen van het volk en stelt het machtsmisbruik van het establishment, dat ervan beschuldigd wordt alleen oog te hebben voor zijn eigen belangen, aan de kaak.

De aantrekkingskracht van het populisme bestaat voor een groot deel uit zijn antipolitieke uitstraling. Wanneer de populistische spelbrekers plotseling aan het bestuurlijke spel gaan deelnemen, raken ze van hun achterban vervreemd. Die begrijpt immers niet waarom bestuurders compromissen moeten sluiten en waarom de eisen van de beweging niet onmiddellijk kunnen worden gerealiseerd. De beweging sterft af, meestal met onderlinge ruzies, omdat de obsessie met samenzweringen als het ware naar binnen slaat. De 'officiële' politieke partijen nemen ten slotte in afgezwakte vorm de programmapunten van de beweging over.

De Leefbaren en de fortuynisten kunnen worden getypeerd als populistische kiesbewegingen. De persoonlijkheden van de voormannen, die een samenzwering met hun aanhang tegen de gevestigde orde cultiveerden, zijn belangrijker dan het programma. De lijsten zijn bedoeld voor één of twee verkiezingen en de leiders profileren zich als a-politieke *turn around managers* op interim-basis. Zo trad Jan Nagel na zijn verkiezingsnederlaag van 6 maart 2002 af als wethouder van Hilversum. Henk Westbroek trok zich in de zomer van 2002 terug als fractievoorzitter van Leefbaar Utrecht. Lijsttrekker Pim Fortuyn van Leefbaar Rotterdam kondigde aan niet meer dan één dag per week voor de Rotterdamse politiek beschikbaar te zijn.

Het doel van de Leefbaarlijsten en van de Lijst Pim Fortuyn was niet zozeer het verschaffen van een bloeiend verenigingsleven aan de leden, maar het winnen van verkiezingen om lokale en nationale misstanden te lijf te kunnen gaan. Als in één, hooguit twee politieke termijnen de stal was uitgemest, konden de volkstribunen weer gaan genieten van het echte leven, zo lieten Westbroek en Fortuyn herhaaldelijk weten. Want politiek was een corvee, geen levensvervulling. Vandaar dat het begrip kiesbeweging een betere omschrijving voor de Leefbaren en de fortuynisten is dan de term politieke partij. De wederwaardigheden van de LPF en de Leefbaren bevestigen deze intentie van de oprichters. De LPF kwam op 15 mei 2002 met 26 zetels in de Kamer, om daarvan acht maanden later (op 22 januari 2003) weer 18 zetels te verliezen. De LPF verdween uit het parlement op 22 november 2006. De partij Eén NL, met aanvoerder Marco Pastors van Leefbaar Rotterdam en Joost Eerdmans van de LPF, slaagde er bij die verkiezingen niet in een zetel in de Kamer te veroveren. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2006 keerde ook het tij voor de Leefbaarbeweging. Leefbaar Utrecht viel bijvoorbeeld terug van 14 naar 3 zetels. Leefbaar Rotterdam handhaafde zich beter: zij behield 14 van de 17 zetels.

Omslag

Het Hollandse populisme markeert een omslag in het Nederlandse politieke bedrijf, waarbij het zwaartepunt verschuift van de aanbodzijde (de politieke partijen en de corporatieve consensusmachinerie) naar de vraagzijde (de kiezers). Bij elke verkiezing

moeten politieke ondernemers opnieuw de boer op om stemmen te veroveren. Deze ontwikkeling houdt overigens het gevaar in dat vermogende ondernemers zich 'inkopen' in het politieke bedrijf. Pim Fortuyn maakte een einde aan een abnormale periode van depolitisering. Deze periode zette in 1982 in met het Akkoord van Wassenaar tussen vakbondsleider Wim Kok en werkgeversleider Chris van Veen en kreeg gestalte in drie kabinetten-Lubbers en twee kabinetten-Kok. Volgens velen was Nederland rond 2000 als het ware voltooid: een toonbeeld van een verdraagzame, stabiele democratie die zich wonderwel wist te handhaven in de internationale concurrentiestrijd.

Na de schok van 11 september 2001 kwamen de opgekropte spanningen tussen autochtone Nederlanders en migranten tot ontlading. Een behoudend volk, dat zijn buik vol had van het gedoogbeleid ten aanzien van criminelen en illegalen, riep de verlichte elite hardhandig tot de orde. De politieke omgangsvormen verruwend. De politieke moord op Fortuyn (6 mei 2002) en Van Gogh (2 november 2004) sloegen het zelfbeeld van Nederland als progressief-tolerant gidsland aan scherven.

Het Hollandse populisme stelde de ondoorzichtigheid van de Nederlandse consensusmachinerie aan de kaak. Ook in Nederland is – blijvend – ruimte ontstaan voor het politiek exploiteren van de breuklijn tussen de met de staat verknoopte elite en het wantrouwige kiezersvolk. De Leefbaarbeweging en het fortuynisme hebben aangetoond hoe gemakkelijk het is in het politieke bestel in te breken.

De Partij van de Vrijheid (PVV) van Geert Wilders, die vanaf 2004 een éénmansfractie vormde, kwam op 22 november 2006 met negen zetels in de Tweede Kamer. Nadat Wilders, naar eigen zeggen tegen zijn zin, op 3 september 2004 door fractievoorzitter Van Aartsen uit de VVD was gezet, radicaliseerde hij in snel tempo. Hij leed zichtbaar onder de zware bewaking die hij vanwege bedreigingen moest ondergaan. Wilders ging uiteindelijk in 2006 niet in zee met geestverwanten als Pastors, Eerdmans en Bart Jan Spruyt van de conservatieve Burke Stichting, met wie hij twee jaar lang gesprekken over samenwerking voerde. Pastors en Eerdmans vonden Wilders 'te rechts' en Spruyt verweet Wilders slechts politieke randfiguren om zich heen te dulden.

Programmatisch ligt het accent van de PVV op het bestrijden van de islam, waarbij geen onderscheid wordt gemaakt tussen gematigde

en radicale moslims, op het pleiten voor assimilatie van allochtonen aan de Nederlandse *Leitkultur* en op het tegengaan van migratie.

Dit duidt op verwantschap met rechts-populistische partijen in andere Europese landen, ofschoon de PVV geen formele banden onderhoudt met deze zusterpartijen van de 'derde golf'. Anders dan de Leefbaren en de Fortuynisten profileert de PVV zich veel minder op het moderniseren van de democratie.

Eveneens anders dan de Leefbaren en de Fortuynisten, maar in overeenstemming met veel partijen uit de rechts-radicale 'derde golf', lijkt de PVV zijn aanhang vooral te rekruteren uit wat in de politicologie de 'verliezers van de modernisering' wordt genoemd: de laaggeschoolde autochtone bevolking die zich in haar positie bedreigd voelt door de globalisering in het algemeen en migranten in het bijzonder.

De PVV voldoet aan veel kenmerken van populistische bewegingen. De partij is rond leider Geert Wilders opgebouwd, profileert zich als 'stem van het volk' tegenover traditionele partijen en prefereert het isolement boven de 'oude politiek' van compromissen sluiten en onderhandelen. Toch is Wilders veel meer een klassieke politicus dan vrolijke buitenstaanders als Fortuyn en Westbroek die het politieke bedrijf graag belachelijk maakten. Wilders, die voor de VVD een prominent buitenlandwoordvoerder was, geldt als een zeer bekwaam en alert parlementariër. Zijn belangrijkste platform is de vergaderzaal van de Tweede Kamer, niet de straat of de kroeg. De PVV past dan ook veel beter in het patroon van de Europese 'derde golf' van rechts-extreme partijen dan de beweging van de Leefbaren en de Fortuynisten.

Literatuur

Betz, H.G

Radical right-wing populism in Western Europe

New York, 1994

Elchardus, M., W. Smits

Anatomie en oorzaken van het wantrouwen

Brussel, 2002

Hainsworth, P.

The politics of the extreme right; from the margins to the mainstream

Londen, 2000

Ionescu, G., E. Gellner (red.)

Populism; its meaning and national characteristics

Londen, 1969

Kitschelt, H.

The radical right in Western Europe

Ann Arbor, 1995

Mény, Y., Y. Surel

Democracies and the populist challenge

Basingstoke, 2002

Roxburgh, A.

Preachers of hate; the rise of the far right

Londen, 2002

Schain, M., A. Zolberg e.a. (red.)

Shadows over Europe; the development and impact of the extreme right in Western Europe

New York, 2002

Wansink, H.

De erfenis van Fortuyn; de Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers

Amsterdam, 2004

Summaries

Justitiële verkenningen (Judicial explorations) is published nine times a year by the Research and Documentation Centre of the Dutch Ministry of Justice in cooperation with Boom Juridische uitgevers. Each issue focuses on a central theme related to judicial policy. The section *Summaries* contains abstracts of the internationally most relevant articles of each issue. The central theme of this issue (nr. 2, 2007) is *Five years after Fortuyn*.

The glass house of democracy; political stardom after Fortuyn

D. Pels

Pim Fortuyn literally embodied a major breakthrough in the ongoing process of mediatization and personalization of Dutch political culture. His spectacular performance exemplified the emergence of a new type of political celebrity, which has meanwhile become more common (in a less exuberant form). The enhanced public visibility furnished by the media enabled him to pose a significant challenge to the party-dominated political establishment. Since 2002 and the murder of Fortuyn we have accumulated five years of experience with the new politics of style and celebrity. It is interesting to reassess this phenomenon, since we are now in a better position to discern its true range of variation and its 'limit risks' across the broad spectrum which connects Balkenende (content without form) to Verdonk (form without content).

The heritage of four years of Leefbaar Rotterdam

J.J.C. van Ostaaijen and P.W. Tops

Pim Fortuyn achieved his first electoral success in Rotterdam. His party Leefbaar Rotterdam became the biggest in Rotterdam in 2002. He succeeded in breaking the tradition of social-democratic rule. Four years later however the social democrats would be back in power. In this article the authors conclude that within these four years, Leefbaar Rotterdam had an impact on three areas. In the first place, it succeeded in making safety a main priority, establishing an overall approach based on a connection between prevention and repression. This helped to restore confidence of citizens in their city government. Secondly, more attention was given to implementation. Civil servants or projects that could show they focused on implementation were

given more resources and political support. Finally, especially near the end of its legislative term, Leefbaar Rotterdam focused on integration as its main issue. Negative announcements about Islam however made more immigrants cast their vote, which is one of the reasons why the social democrats and not Leefbaar Rotterdam became the biggest political party in 2006.

Fortuyn's heritage: the emancipated immigrant; the healing aspects of the debate on islam

A. Ellian

Pim Fortuyn was the first politician to stress the need for a dialogue or polemic between the west and the Islam. After the killing of Fortuyn the emancipation of muslims and the essential aspects of Islam in relation to the Dutch legal order became an important theme in public debate. It is noteworthy that the driving forces behind this debate were intellectuals from the Islamic world itself. Nowhere in Europe did so many migrants participate in this social debate as in Holland. The debate did not lead to social isolation, on the contrary, it led to more muslim political participation. The author concludes with a call for respect for muslim dignity by not sparing them in a critical debate on Islam and multiculturalism.

On some developments in criminal law and the will of the people

C. Kelk

Although criminal law is based on the will of the people, one of its classical principles is that it should be used sparingly and as a last resort. In the past decades, an increasing belief in the instrumental force of the criminal law already led to a substantial number of specific new provisions in the Criminal Code, and in general to an increasingly severe penal climate. This trend has been reinforced in the current social discourse of security and risk. Spurred on by the thinking articulated by Pim Fortuyn, the *vox populi* has become an expression of serious disenchantment, not only with too lenient sentencing, but also with a lack of influence by the people. Among other things, this has led to a call for lay participation in criminal process. Meanwhile, the pressures of spending cuts and a preoccupation with security have dealt a severe blow to the quality of life in prison and other criminal justice institutions. This coincides with the fear so often expressed by Fortuyn's party, that punishment in this country is too lenient.

Fortuyn was unique, his ideas weren't; an analysis of right wing populist parties in Europe

P. Lucardie

Pim Fortuyn was a rare kind of politician, but his ideas were not very idiosyncratic at all. His combination of populism, liberal nationalism and economic liberalism may characterize a new family of political parties in Europe, as a brief survey will show. Some are more conservative in moral and cultural issues, however. Their electoral success can be attributed to convergence between the established parties, which often neglect issues like immigration, as well as to national traditions, charismatic leadership and institutional factors like the electoral system.

Between populism and right wing radicalism; similarities and differences between the 'Leefbaren', the 'fortuynisten' and Wilders

H.A. Wansink

The Dutch 'Leefbaar' movement (established in 1994) and the 'Lijst Pim Fortuyn' (2002) can be characterized as classic populists. A typical populist movement consists of outsiders who, in the name of the 'common people', turn against the status quo political system which, in their view, does not take a sufficient interest in the problems of the voters. The mistrust of status quo political parties and elites is coupled with a broader critique on the functioning of representative democracy. The affective ties between the leader and his followers are more important than the content of the program. The aim of these populist parties is to put things right in one voting period – two at the most – after which the leader can focus on 'real life' again. In Holland the new right wing Partij voor de Vrijheid is more akin to right-extremist parties in other European countries. Its leader, Geert Wilders, is not at all a political outsider. In contrast to the movement of the 'leefbaren' and the 'fortuynisten', this party very well fits in the pattern of the European 'third wave of extreme right wing parties' as distinguished in contemporary political science.

Onderstaande internetsites hebben betrekking op het thema van dit nummer van *Justitiële verkenningen*. De selectie werd gemaakt door de tijdschriftredactie en is uiteraard niet uitputtend. De informatie is ook te raadplegen op de website van het WODC, www.wodc.nl, via de buttons 'publicaties' en 'Justitiële verkenningen'. In de rubriek 'Internetsites' kunt u doorklikken naar de gewenste website.

nl.wikipedia.org/wiki/Pim_Fortuyn

Op deze pagina van de internetencyclopedie Wikipedia treft u aan een korte biografische schets van Fortuyn, zijn standpunten aangaande vreemdelingenbeleid en islam, een lijst van belangrijkste publicaties, van secundaire literatuur, en externe links.

www.ivir.nl/dossier/uitingsvrijheid_na_Fortuyn/dossier.html

Na de moord op Pim Fortuyn op 6 mei 2002 is er een discussie ontstaan over de vraag welke uitingen wel en welke niet toelaatbaar zijn in het politieke debat. De vraag in hoeverre politici, media en journalisten een 'klimaat van haat' hadden geschapen kwam op de voorgrond nadat advocaten Spong en Hammerstein namens hun overleden cliënt Fortuyn op 13 mei 2002 een strafklacht indienden op grond van art. 137d Sr. Met links naar deelnemers aan dit debat. Vereist enig speurwerk.

www.vrijheid-van-spreken.org/index.php?option=com_content&task=view&id=57&Itemid=29

'Ze kunnen me van de wereld rammen, maar mijn ideeën blijven bestaan.' 'Ik haat de islam niet. Ik vind het een achterlijke cultuur. Ik heb veel gereisd in de wereld. En overal waar de islam de baas is, is het gewoon verschrikkelijk.' Op deze pagina meer uitspraken van Fortuyn.

www.om.nl/dossier/de_zaak_fortuyn/

Na de moord op Fortuyn wordt Volkert van der G. aangehouden. Hij wordt geobserveerd in het Pieter Baan Centrum en op 15 april 2003 wordt hij door de rechtbank te Amsterdam tot 18 jaar veroordeeld. Het OM had levenslang geëist en gaat in hoger beroep. Op 18 juli veroordeelt het gerechtshof in Amsterdam Van der G. eveneens tot 18 jaar. In dit dossier zijn alle pers- en overige berichten opgenomen die het Openbaar Ministerie over deze zaak heeft uitgebracht. Ook

de toelichtingen van de officier van justitie ter zitting (9 augustus en 4 november) zijn erin opgenomen. Verder bevat dit dossier de ten-lastlegging en een algemeen verhaal over het Pieter Baan Centrum, waarvoor de website van deze observatiekliniek als bron is gebruikt. Verder is er een vragenrubriek gewijd aan de zaak-Fortuyn.

www.volkscrant.nl/den_haag/article153195.ece/De_islam_is_een_achterlijke_cultuur

Tekst van het geruchtmakende *Volkscrant*-interview waarin Fortuyn zegt de islam een achterlijke cultuur te vinden.

www.pimfortuyn.com/Pim%20Fortuyn.com.html

Site met overzicht van columns, boeken, uitspraken, foto's, krantenartikelen, 'demoniserende' uitspraken van politici en anderen ('Jij vuile, kale nepprofessor, jij hebt de intelligentie van Adolf Hitler en de charme van Heinrich Himmler. Jij leeft van haat en daarom hoop ik dat je in die darkroom van je zo gauw mogelijk aids krijgt', aldus *Trouw*-journalist Matty Verkamman, 22 december 2001. Excuses volgden), boeken over Fortuyn, enzovoort. Een aardige site.

geschiedenis.vpro.nl/artikelen/29974090/

Op deze site kunt u onder de titel 'The making of Pim Fortuyn' diens eerste radio- en tv-optredens bekijken en beluisteren. Daaronder de Andere Tijden-documentaire *Pim en zijn volk I en II*.

Wikipedia

Op deze internetencyclopedie vindt u informatie over de partijen die in het artikel van Lucardie in dit themanummer van *Justitiële verkenningen* worden besproken: Vlaams Belang: nl.wikipedia.org/wiki/Vlaams_Belang (Nederlands); Deense Volkspartij: en.wikipedia.org/wiki/Danish_People's_Party (Engels); Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ)/Oostenrijkse Vrijheidspartij: de.wikipedia.org/wiki/FP%C3%96 (Duits); Lega Nord/Noord-Bond: de.wikipedia.org/wiki/Lega_Nord (Duits).

<http://fortuyn.be/>

Grote site met veel downloadbaar beeld- en luistermateriaal onder de titel: *Pim Fortuyn; audio en video*.

Journal

Het WODC op internet:

www.wodc.nl

Het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie is via internet bereikbaar. Het WODC is een kenniscentrum op justitieel terrein dat een wetenschappelijke bijdrage levert aan de ontwikkeling en de evaluatie van justitiebeleid. Op de WODC-site is de volgende informatie te vinden:

1. Zoeken op onderwerp
  - trefwoord ABC (zoeken op standaard trefwoorden);
  - onderwerpsgebieden.
2. Publicaties
  - jaaroverzichten van alle rapporten (inclusief uitbesteed) en *Justitiële verkenningen*;
  - uitgebreide samenvattingen en volledige teksten (in PDF) beschikbaar bij vrijwel alle publicaties;
  - aanpak criminaliteit (elektronische publicatie van het WODC en het Openbaar Ministerie over interventie- en preventiestrategieën inzake diverse criminaliteitsproblemen).
3. Onderzoek
  - overzichten van lopend en afgesloten onderzoek (inclusief uitbesteed onderzoek);
  - onderzoeksprogramma;
  - monitoren en prognoses;
  - procedure uitbesteed onderzoek.
4. Cijfers en prognose
  - criminaliteit en rechtshandhaving (teksten en tabellen).
5. Informatiedesk
  - bibliotheek;
  - bronnengids 'Het criminaliteitsvraagstuk'.
  - congressenlijst;
  - opmerkelijk op tv;
  - veelgestelde vragen;
  - ik heb een vraag (vraagformulier informatiedesk).
6. Over het WODC (onder andere nieuwsberichten, organisatiestructuur, medewerkerslijst, vacatures, jaarbericht, commissies en werkgroepen).

Voor vragen over producten en diensten van het WODC kunt u terecht bij de WODC-informatiedesk (zie: rubriek 'Informatiedesk/Ik heb een vraag' op www.wodc.nl).

Hans van Netburg
 (redacteur WODC-site)
 tel.: 070-3 70 69 19
 fax: 070-3 70 79 48
 e-mail: c.j.van.netburg@minjus.nl

WODC-thesaurus 'Het criminaliteitsvraagstuk' (3e herziene uitgave, 2003)

Het WODC heeft de derde herziene versie van de WODC-thesaurus beschikbaar gemaakt op de website van het WODC. Deze gestructureerde standaard trefwoordenlijst inzake het criminaliteitsvraagstuk bestrijkt de volgende terreinen: criminologie, criminaliteitspreventie, delicten/criminaliteitsvormen, justitiële organisatie, politie, slachtoffers, strafrechtspleging, strafstelsel, gevangeniswezen, reclassering en vreemdelingen. Als extra hulpmiddel is ook een nieuwe uitgave van de geografische thesaurus beschikbaar. De beide thesauri zijn te vinden op de WODC-site (www.wodc.nl) via de knop 'publicaties' en de subknop 'Cahiers', kies vervolgens het jaar 2003. Tevens is de gedrukte versie in een beperkte oplage gratis beschikbaar op aanvraag per e-mail: e.nijman@minjus.nl.

Themanummers *Justitiële verkenningen*

Regelmatig worden, bij voorbeeld ten behoeve van het onderwijs, grote aantallen exemplaren van *Justitiële verkenningen* nabesteld. Voor de bepaling van de oplage is

het wenselijk vroegtijdig op de hoogte te zijn van de mogelijke vraag. Om die reden geven wij, onder voorbehoud, de thema's die de redactie op dit moment in voorbereiding heeft. Over de inhoud van de nummers kan met de redactie contact worden opgenomen. Ook personen die een bijdrage willen leveren aan een van de aangekondigde nummers wordt verzocht contact op te nemen met de redactie.

JV3: Ontwikkelingen in de victimologie

JV4: Detentie

Congressen 2007

19 april

Aansprakelijkheid van de accountant

9 mei

Georganiseerde criminaliteit en luchthavens

10 mei

Doding van kinderen

24 mei

Veilig ondernemen

30-31 mei

Van probleemwijk naar prachtwijk

14 juni

NVK Marktdag

22 juni

Methoden en technieken van criminologisch onderzoek

28-29 juni

Mozaïek van culturele criminologie

Hieronder volgen beschrijvingen van bovenstaande congressen.

Aansprakelijkheid van de accountant

Op dit congres worden thema's besproken als: aansprakelijkheid jegens derden; aansprakelijkheid in geval van faillissement van de cliënt; proportionaliteit; voorkomen van aansprakelijkheid; tuchtrecht versus toezicht; strafrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant; verzekeraarbaarheid. Verder veel informatie over de belangrijkste topics en ontwikkelingen op het gebied van wet- en regelgeving, aansprakelijkheid jegens derden en bij faillissement, voorkomen van aansprakelijkheid, de verhoudingen tussen tuchtrecht en toezicht, strafrechtelijke aspecten en verzekeren van aansprakelijkheid.

Dagvoorzitter: prof. dr. Ph. Wallage (Universiteit van Amsterdam en KPMG Accountants).

Sprekers: mr. A.C. van Campen (CMS Star Derks Busmann); mr. H. Blaisse (Blaisse Procesadvocaten en Koninklijk Instituut voor Registeraccountants); mr. Chr.H. van Dijk (Kennedy Van der Laan); mr. J. Italianer (NautaDutilh); mr. J.E.B. Offereins (Nassau Verzekeringen).

Bestemd voor:

accountants, juristen bij accountantskantoren, advocaten aansprakelijkheidsrecht, juristen en schadebehandelaars bij verzekeraars en toezichthouders.

Datum: donderdag 19 april 2007, 09.30-17.00 uur

Plaats: World Trade Center in Rotterdam

Informatie: Nathalie van Leeuwen-Paay (congresontwikkelaar); Organisatorisch: Regina de Bruin, tel.: 070-4415721

Georganiseerde criminaliteit en luchthavens

In diverse publicaties wordt gewezen op het transnationale karakter van de georganiseerde criminaliteit waarmee Nederland te maken heeft. Criminele netwerken zouden niet zozeer uit zijn op het verwerven van politieke en economische macht, maar zijn veeleer geïnteresseerd in de logistieke voorzieningen die ons land te bieden heeft en beschouwen Nederland als ideale doorvoerhaven. De in economische kringen graag gebezigde uitdrukking *Gateway to Europe* krijgt daarmee een bijzondere lading. Zowel voor de legale als illegale handel (in goederen en mensen) is de aanwezigheid van (grote en kleine) luchthavens van cruciaal belang. De hoeveelheden goederen en mensen die via

luchthavens Europa in- en uitgaan, roepen de vraag op hoe vanuit een veiligheidsoogpunt een deugdelijke controle op deze stromen kan worden gewaarborgd zonder dat de economische belangen al te zeer worden aangetast. Tijdens dit seminar zullen buitenlandse en Nederlandse experts zich over deze vraag buigen.

Datum: 9 mei 2007

Plaats: VU Amsterdam

Informatie: Ciroc, 020-5986231

Doding van kinderen

Uit het recente jaarlijks overzicht van Leistra (2007) blijkt dat het aantal kinderen dat slachtoffer werd van fataal huiselijk geweld in Nederland in het afgelopen jaar is toegenomen. Kinderdoding door de eigen ouders is een delict dat lange tijd werd gezien als een typisch 'vrouwendelict'. In de afgelopen decennia is dit beeld verschoven: steeds vaker zijn het ook mannen die hun kind(eren) ombrengen. Zij schuwen dan veelal niet om ook de partner en, in sommige gevallen, zichzelf te doden. Kinderdoding is tot nu toe, op basis van Nederlandse gegevens, nauwelijks bestudeerd. Inmiddels zijn er wel onderzoeksgegevens beschikbaar waar lering uit te trekken valt. Tijdens deze studiedag zullen specialisten van verschillende disciplines

het probleem analyseren, met aandacht voor samenspel tussen politie, hulpverlening, (straf)rechtspleging en kinderbescherming in zaken van kinderdoding. Tevens zullen de motieven, modus operandus en psychische conditie van de verdachte, de positie van het slachtoffer en de relatie tussen dader en slachtoffer aan bod komen. Tot slot zal er worden gekeken naar de inschatting van gevaar en mogelijkheden tot preventie van deze tragische zaken.

Sprekers: Herman Baartman (pedagoog) Gerrit Breeuwsma (psycholoog); Jeanette Bruins (rechter-commissaris bij de arrondissementsrechtbank Utrecht); Gerda Dijkman (commissaris van politie in de regio Zuid-Holland Zuid, landelijk projectleider Huiselijk Geweld); Martine Groen (psycholoog/psychotherapeut, mediator); Frans Koenraadt (forensisch psycholoog/criminoloog) en anderen.

Datum: 10 mei 2007, 09.30-16.30 uur

Plaats: De Reehorst, Ede *Informatie:* www.scem.nl

Veilig ondernemen

Het CCV organiseert op 24 mei 2007 het Congres Veilig Ondernemen 2007. Dit congres richt zich op iedereen die

zich bezighoudt met veilig ondernemen: van ambtenaren tot individuele ondernemers. In interactieve sessies, presentaties en debatten komen allerlei aspecten van veilig ondernemen aan bod, zoals: hoe kan interne criminaliteit worden aangepakt; wat zijn de trends en ontwikkelingen op het gebied van winkelcriminaliteitspreventie; maar ook andere onderwerpen op het gebied van veilig ondernemen. Voorts zijn er stands met informatie over bijvoorbeeld privacybescherming en acquisitiefraude, over rampalen en productbeveiliging.

Datum: donderdag 24 mei 2007, 09.30-17.00 uur

Plaats: De Reehorst te Ede

Informatie: Claudia Lucke, 023-5344145

Van probleemwijk naar pracht-wijk

Dat is een van de projecten uit het nieuwe regeerakkoord. In dit project moeten gemeenten, woningcorporaties, bedrijfsleven, politie, welzijnswerk en scholen het eens worden over doelen, geld en middelen. Alle bij dit project betrokken partijen ontmoeten elkaar tijdens dit congres en hebben dus de kans om met collega's maar ook met vertegenwoordigers van andere organisaties uit het hele land van gedachten

te wisselen over wijkveiligheid in de praktijk. Naast betrokkenen bij wijkveiligheid komen experts vertellen over zaken als: Lonsdale-jongeren; Overheidsbeleid; Hennepteelt; Woonwagens; Veiligheidsbeleving; Burgerparticipatie.

Sprekers: Bas Jan van Bochove (CDA); Fred Teeven (VVD); drs. Marco Zannoni (senior onderzoeker en adviseur, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement); Sander Flight (onderzoeker en adviseur, DSP Groep); Hans de Boer (voorzitter, Taskforce Jeugdwerkloosheid) en anderen.

Datum: 30 en 31 mei 2007

Plaats: Triavium Nijmegen

Informatie: www.sbo.nl/E57015.htm

NVK Marktdag 2007

Op 14 juni 2007 zal de Nederlandse Vereniging voor Kriminologie (NVK) haar jaarlijks congres organiseren. Het congres is bestemd voor iedereen die geïnteresseerd is in criminologische vraagstukken en vindt plaats in het Kamerlingh-Onnes-gebouw van de Rechtenfaculteit van de Universiteit Leiden. Op deze jaarlijkse marktdag is veel ruimte voor het uitwisselen van recente onderzoeksresultaten en discussie. In thematische sessies

worden papers gepresenteerd. Voorstellen voor papers (een abstract van maximaal 250 woorden) konden tot 15 maart 2007 worden ingediend via de website van de NVK (www.criminologie.nl), alwaar men zich tevens kan inschrijven en nadere informatie kan verkrijgen over de verschillende sessiethema's. Voor inlichtingen kunt u contact opnemen met het congresorganisatiebureau Keynote (e-mail: nvkcongres@keynote.nl) of met de algemeen programmacoördinator, Anton van Wijk (e-mail: aphvanwijk@chello.nl). Voor actuele informatie over het congres kunt u terecht op de website van de NVK.

Methoden en technieken van criminologisch onderzoek

In deze cursus wordt de noodzakelijke basiskennis bijgebracht m.b.t. het opzetten en interpreteren van empirisch criminologisch onderzoek. Daarbij wordt een combinatie gemaakt tussen algemene kennis van methoden en technieken van sociaal-wetenschappelijk onderzoek en specifieke kennis m.b.t. criminologisch onderzoek. Deze cursus gaat in op vragen als: Wat is, bij een gegeven onderzoeksdoel, de meest geschikte (kwalitatieve of kwantitatieve)

onderzoeksmethode? Voor wat voor bijzondere vragen ziet een criminologisch onderzoeker zich gesteld? Wat is een goede manier van steekproeftrekking en hoe groot moet een steekproef zijn in kwantitatief en kwalitatief onderzoek? Tijdens de colleges zal de nadruk liggen op het kritisch beoordelen van empirisch onderzoek, meer dan op het zelf uitvoeren.

Docenten: dr. Joanne van der Leun (universitair hoofddocent criminologie Universiteit Leiden); dr. Heike Goudriaan (universitair docent criminologie Universiteit Leiden); dr. Hendrien Kaal (universitair docent criminologie Universiteit Leiden); dr. Johan van Wilsem (universitair docent criminologie Universiteit Leiden).

Datum: 22 juni 2007, 10.00-16.30 uur

Plaats: Leiden

Informatie: www.law.leiden-univ.nl/org/cleveringa/jpao/cursusaanbod/cursuskalender.jsp

Mozaïek van culturele criminologie

In kringen van Nederlandse criminologen wordt tegenwoordig vaak over culturele criminologie gesproken. Wat in de Verenigde Staten en Engeland de laatste jaren deel is geworden van het criminologisch

onderzoek en onderwijs, bereikt langzamerhand ook ons land. Wat is nieuw aan deze stroming? Wat heeft criminologie te maken met cultuur? Culturele criminologie, maar ook de studies die eerder verschenen en niet onder deze vlag gepubliceerd werden, ontleen hun bestaansrecht mede aan het feit dat ze complementair zijn aan de conventionele criminologie. Eén van de kritieken daarop is dat sprake is van een sterke fixatie op cijfers. Culturele criminologie probeert het intellectuele discours nieuw leven in te blazen. Dit gebeurt met levendige en soms provocatieve theoretische stellingnamen. Culturele criminologie legt het accent op groepen, fenomenen, percepties, maar ook menselijke gevoelens, angsten, fascinaties met misdaad. De stagnerende eenzijdige ontwikkeling in de criminologie wordt doorbroken en krijgt nieuwe impulsen.

Datum: 28-29 juni 2007

Plaats: Drift 21, Utrecht

Informatie: dr. Dina Siegel (Vrije Universiteit): d.siegel@rechten.vu.nl. En: www.criminologie.nl/nvk/index.html

De WODC-rapporten

Om zo veel mogelijk belanghebbenden te informeren over de onderzoeksresultaten van het WODC zijn alle WODC-rapporten vanaf 1999 in digitale vorm kosteloos beschikbaar op de website van het WODC (www.wodc.nl). Een complete lijst van WODC-rapportenseries en uitgebreide samenvattingen van alle sinds 1997 verschenen rapporten is daar ook te vinden.

In gedrukte vorm wordt een beperkte oplage van de rapporten in de reeksen Onderzoek & Beleid, Cahiers, Memorandum en Fact Sheets gratis verspreid. Er is een vaste verzendlijst van onder meer universitaire en gerechtsbibliotheken, alsmede politieke partijen en media. Functionarissen en instellingen binnen het ministerie van Justitie kunnen op aanvraag afzonderlijke rapporten zonder kosten toegestuurd krijgen. Overige belangstellenden kunnen de rapporten in de reeks Onderzoek en Beleid (O&B) tegen betaling bestellen bij Boom Distributiecentrum te Meppel, tel.: 0522-237555, fax: 0522-253864, e-mail: bdc@bdc.boom.nl. Hieronder volgen de titelbeschrijvingen van de O&B-rapporten sinds 2005 en van de sinds 2005 verschenen rapporten in de series Cahiers, Memorandum en Fact Sheets.

Onderzoek en beleid (O&B)

Ter Voert, M.J., M.D. van Ewijk

Trendrapportage Gerechtsdeurwaarders 2006

2006, O&B 247

Poot, C.J. de, E.W. Kruisbergen

Kringen rond de dader; grootschalig DNA-onderzoek als instrument in de opsporing

2006, O&B 246

Laan, A.M. van der, M. Blom,

met medewerking van:

C. Verwers, A.A.M. Essers

Jeugd delinquentie: risico's en bescherming; bevindingen uit de WODC Monitor Zelfgerapporteerde Jeugdcriminaliteit 2005

2006, O&B 245

Ferwerda, H.B., I.M.G.G. van

Leiden, N.A.M. Arts,

A.R. Hauber

Halt: Het Alternatief? De effecten van Halt beschreven

2006, O&B 244

Sikkel, D., P.G.M. van der

Heijden, G. van Gils

Methoden voor omvangschattingen van verborgen populaties, met name illegalen

2006, O&B 243

Faure, M.M.G., C.A.R. Moerland

Griffierechten; een vergelijkende beschrijving van griffierechten- en vergelijkbare stelsels in een aantal landen van de Europese Unie

2006, O&B 242

Aebi, M.F., K. Aromaa,

B. Aubusson de Cavarlay,

G. Barclay, B. Gruszczynska,

H. von Hofer, V. Hysi, J.-M.

Jehle, M. Killias, P. Smit,

C. Tavares

European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics – 2006 (third edition)

2006, O&B 241

Kogel, C.H. de, M.H. Nagtegaal,

Rapportage België E. Neven,

G. Vervaeke

Gewelds- en zedendelinquenten met een psychische stoornis; wetgeving en praktijk in Engeland, Duitsland, Canada, Zweden en België

2006, O&B 240

Knaap, L.M. van der, L.T.J. Nijs-

sen, S. Bogaerts

Geweld verslagen? Een studie naar de preventie van geweld in het publieke en semi-publieke domein

2006, O&B 239

Bruin, D.E., C.J.M. Meijerman,

F.R.J. Leenders, R.V. Braam

Verslingerd aan meer dan een spel; een onderzoek naar de aard en omvang van kansspelproblematiek in Nederland

2006, O&B 238

Eggen, A.Th.J., W. van der Heide (eindred.)

Criminaliteit en rechtshandhaving 2004; ontwikkelingen en samenhangen

2005, O&B 237

Kogel, C.H., V.E. den Hartogh

Contraire beëindiging van de TBS-maatregel; aantal, aard en verband met recidive

2005, O&B 236

Rovers, G.B., E. de Vries Robbé

Interne criminaliteit in de logistieke sector

2005, O&B 235

Gritter, E., G. Knigge,

N.J.M. Kwakman

De WED op de helling; een onderzoek naar de wenselijkheid de Wet op de Economische Delicten te herzien

2005, O&B 234

Broeksteeg, J.L.W., E.M.J.

Hardy, S. Klosse, M.G.W.M.

Peeters, L.F.M. Verhey

Zicht op wetgevingskwaliteit; onderzoek naar de adviezen van de Raad van State inzake wetgevingskwaliteit

2005, O&B 233

Erp, J.G. van, M.D. van Ewijk

Werklast bestuurlijke boete; determinanten van de werkbelasting in de bestuursrechtspleging

2005, O&B 232

Lünnemann, K.D., M.Y. Bruinsma

Geweld binnen en buiten; aard, omvang en daders van huiselijk en publiek geweld in Nederland

2005, O&B 231

**Wartna, B.S.J., S. el Harbachi,
L.M. van der Knaap**

Buiten behandeling; een cijfermatige overzicht van de strafrechtelijke recidive van ex-terbeschikkinggestelden

2005, O&B 230

**Wartna, B.S.J., S. el Harbachi,
A.M. van der Laan**

Jong vast; een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive van ex-pupillen van justitiële jeugdinstellingen

2005, O&B 229

**Wartna, B.S.J., N. Tollenaar,
A.A.M. Essers**

Door na de gevangenis; een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive onder ex-gedetineerden

2005, O&B 228

**Wartna, B.S.J., N. Tollenaar,
M. Blom**

Recidive 1997; een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive van volwassen en jeugdige daders

2005, O&B 227

**Kogel, C.H. de, C. Verwers,
V.E. den Hartogh**

'Blijvend delictgevaarlijk'; empirische schattingen en conceptuele verheldering

2005, O&B 226

WODC-Cahiers

**Erp, J.G. van m.m.v. A. Hendriks
(eindred.)**

Kwantitatieve ontwikkelingen rechtspraak 2000-2005; informatie ten behoeve van de Evaluatiecommissie Modernisering Rechterlijke Macht

Den Haag, WODC/CBS, 2006, Cahier-10

WODC/CBS

Integratiekaart 2006

Den Haag, WODC/CBS, 2006, Cahier-8

Moolenaar, D.E.G.

Capaciteitsbehoefte justitiële ketens 2011; toelichting op de beleidsneutrale ramingen voor de veiligheidsketen

Den Haag, WODC, 2006, Cahier-7

**Neve, R., L. Vervoorn, F. Leeuw,
S. Bogaerts**

Eerste inventarisatie van contraterrorismebeleid; Duitsland, Frankrijk, Spanje, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten – 'research in progress'

Den Haag, WODC, 2006, Cahier-3

**Neve, R., L. Vervoorn, F. Leeuw,
S. Bogaerts**

First inventory of policy on counterterrorism; Germany, France, Italy, Spain, the United Kingdom and the United States – 'research in progress'

Den Haag, WODC, 2006, Cahier-3a

Gestel, B. van, L.M. van der Knaap, A. Hendriks, m.m.v. C.H. de Kogel, M.H. Nagtegaal, S. Bogaerts

Toezicht buiten de muren; een systematische review van extra-muraal toezicht op TBS-gestelden en vergelijkbare groepen in het buitenland

Den Haag, WODC, 2006, Cahier-2

Verwers, C., L.M. van der Knaap, L. Vervoorn

Internationale kindervervoering; onderzoek naar de uitvoering van het Haags Kinderontvoeringsverdrag vanuit Nederlands perspectief

Den Haag, WODC, 2006, Cahier-1

Croes, M.T. m.m.v. S.H.E. Janssen, N. Dijkhoff

Niet-judiciële activiteiten van de Rechtspraak

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-20

Hartogh, V.E den, C.H. de Kogel, S. Bogaerts

Psychische en lichamelijke pathologie bij een steekproef van 'blijvend delictgevaarlijke' forensisch psychiatrische patiënten

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-19

Blom, M., A.M. van der Laan, G.L.A.M. Huijbregts

Monitor Jeugd terecht 2005

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-17

Bijl, R.V., A. Zorlu, A.S. van Rijn, R.P.W. Jennissen, M. Blom

Integratiekaart 2005; de maatschappelijke integratie van migranten in de tijd gevolgd: trend- en cohortanalyses

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-16

Laclé, Z.D., B. Krop, N.J.H. Huls
Balansverschuiving? Notarissen over ontwikkelingen in de notariële beroepsethiek na vijf jaar Wet op het notarisambt 1999

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-15

Moolenaar, D., G. Huijbregts, H. van de Velden

Capaciteitsbehoefte justitiële ketens 2010 – Toelichting op de beleidsneutrale ramingen

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-14

Leertouwer, E.C., F.P. van Tulder, B.J. Diephuis, M. Folkeringa, R.J.J. Eshuis

m.m.v. M. van Gammeren, A. van Son, Y. Visser, N. Dijkhoff

Prognosemodellen justitiële ketens; civiel en bestuur – modelversie 1.0

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-13

Neve, R.J.M., M.M.J. van Ooyen-Houben, J. Snippe, B. Bieleman, A. Kruize, R.V. Bijl

Samenspannen tegen XTC; tussentijdse evaluatie van de XTC-nota

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-12

Verwers, C., S. Bogaerts
Strafrechtelijke aanpak van jongvolwassenen (18-24 jaar); een verkenning

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-11

Baas, N.J.

Wegen naar het rechte pad; strafrechtelijke interventies voor delinquente jongeren, inclusief verplichte nazorg, en naar het effect van interventies die zich

voor een strafrechtelijk kader zouden kunnen lenen, alsmede naar interventiecondities die dat effect beïnvloeden

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-10

Laan, A.M. van der, L.M. van der Knaap, B.S.J. Wartna
Recidivemeting onder jeugdreclasseringscliënten

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-9

Laan, A.M. van der, L.M. van der Knaap, B.S.J. Wartna

Recidivemeting onder de deelnemers aan de Sociale Vaardigheidstraining voor groepen van het Leger des Heils

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-8

Knaap, L.M. van der, A.M. van der Laan, B.S.J. Wartna

Recidivemeting onder deelnemers van nieuw Positief Initiatief

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-7

Knaap, L.M. van der, A.M. van der Laan en B.J.S. Wartna

Recidivemeting onder deelnemers Binnenste Buiten

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-6

Klein Haarhuis, C.M., M.M.J. van Ooyen-Houben, E.R. Kleemans, F.L. Leeuw

Kennis voor beleid; een synthese van 58 (evaluatie)onderzoeken op het gebied van rechtshandhaving

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-5

Klein Haarhuis, C.M.

Naar een conceptueel kader voor de spreiding van rechtspraak; een verkenning aan de hand van inzichten uit onderwijs en zorg

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-4

Mascini, P., M. Verhoeven

Literatuurstudie naar de facilitering van de gewelddadige jihad

Den Haag, WODC, 2005, Cahier-3

Blom, M. (red.), J. Oudhof (red.), R.V. Bijl (red.), B.F.M. Bakker (red.)

Verdacht van criminaliteit; allochtonen en autochtonen nader bekeken

Den Haag, WODC, CBS, 2005, Cahier-2

Memoranda

Laan, A.M. van der, M. Blom

WODC-Monitor Zelfgerapporteerde Jeugdcriminaliteit – Meting 2005; documentatie boek; steekproefverantwoording, veldwerk, enquête en vergelijking met eerdere metingen

Den Haag, WODC, Memorandum 2006-3

Moolenaar, D.E.G., R. Choenni
TBS-gestelden 1996-2010; de feiten en de ramingen

Den Haag, WODC, Memorandum 2006-3

Wartna, B.S.J., L.T.J. Nijssen
National studies on recidivism; an inventory of large-scale recidivism research in 33 European countries

Den Haag, WODC, Memorandum 2006-2

Moolenaar, D.

Expenditure on crime in the Netherlands

Den Haag, WODC, Memorandum 2006-1

Fact Sheets

Neve, R., S. Bogaerts

Onderzoek anti-terrorisme beleid

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-29

WODC/CBS

The Integration Monitor 2006

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-27a

WODC/CBS

Integratiekaart 2006

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-27

Kogel, K. de

Terbeschikkingstelling (TBS) en forensisch psychiatrische zorg

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-26

Kruissink, M.

Electronic detention

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-25a

Kruissink, M.

Elektronische detentie

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-25

Kleemans, E.R., C.M. Klein

Haarhuis, F.L. Leeuw,

M.M.J. van Ooyen-Houben

Lessons from (evaluation) research into law enforcement

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-24a

Kleemans, E.R., C.M. Klein

Haarhuis, F.L. Leeuw,

M.M.J. van Ooyen-Houben

Lessen uit (evaluatie)onderzoek naar rechtshandhaving

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-24

Knaap, L. van der, S. Bogaerts

Violence Defied Research

Synthesis

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-23a

Knaap, L. van der, S. Bogaerts

Research synthese Geweld verslagen

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-23

Smit, P.

The European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2006, third edition

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-22a

Smit, P.

Het European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2006, derde editie

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-22

Ooyen-Houben, M.M.J.,

R.F. Meijer

National Drug Monitor; drug-related crime 1999-2004

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-20a

Ooyen-Houben, M.M.J.,

R.F. Meijer

Nationale Drug Monitor; drugs-wetcriminaliteit 1999-2004

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-20

Boom, A. ten

Recent victim research
Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-19a

Boom, A. ten

Recent slachtofferonderzoek
Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-19

Kleemans, E., H. van de Bunt

Organised Crime Monitor
Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-18a

Kleemans, E.

Monitor Georganiseerde Criminaliteit
Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-18

TNS Nipo, adapted by F. Willemssen (WODC)

Business Crime Monitor 2004-2005 (MCB)
Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-16a

TNS-Nipo, bewerkt door F. Willemsen (WODC)

Monitor Criminaliteit Bedrijfsleven 2004-2005 (MCB)
Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-16

Tollenaar, N., S. el Harbachi, R.F. Meijer, G.L.A.M. Huijbregts, M. Blom

Monitor veelplegers; samenvatting van de resultaten
Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-12

Wartna, B.S.J., L.T.J. Nijssen

National studies on recidivism; an inventory of large-scale recidivism research in

33 European countries

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-11

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar

Voorwaardelijk voor onvoorwaardelijk; substitutie van onvoorwaardelijke vrijheidsstraffen bij gering recidivegevaar; een raming van de te besparen gevangenis capaciteit

Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-10

Wartna, B.S.J., S. Kalidien, A.A.M. Essers

Replicatie recidivemeting JJI Den Engh; de uitkomsten van de SocioGroepsStrategie in termen van strafrechtelijke recidive
Den Haag, WODC/CBS,
Fact Sheet 2006-9

Wartna, B.S.J., S. el Harbachi, A.A.M. Essers

Strafrechtelijke recidive van ex-terbeschikkinggestelden; welk percentage wordt na beëindiging van de maatregel opnieuw vervolgd voor een ernstig delict?
Den Haag, WODC, Fact Sheet 2006-8

Wartna, B.S.J., S.N. Kalidien,

N. Tollenaar, A.A.M. Essers
Strafrechtelijke recidive van jongeren uit justitiële jeugdinrichtingen; uitstroomperiode 1997-2003

Den Haag, WODC, Fact Sheet 2006-7

Wartna, B.S.J., S.N. Kalidien,

N. Tollenaar, A.A.M. Essers

*Strafrechtelijke recidive van ex-
gedetineerden; uitstroomperiode
1996-2003*

Den Haag, WODC, Fact Sheet
2006-6

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar

*Recidive 1997-2003; ontwikke-
lingen in het niveau van de straf-
rechtelijke recidive van jeugdige
en volwassen daders*

Den Haag, WODC, Fact Sheet
2006-5